

EBIKA BY'ENGERO EZIRIMU

OLUP.

1. Ezituyigiriza Obugumiikiriza n'Obunyiikivu mu bintu Nyonna	1
2. Ezituyigiriza okuyamba bannaffe n'okwegendereza mu bye tukola ne bye twogera	14
3. Ezituyigiriza Okwerinda n'okwetegekera ebizibu ebya buli ngeri	30
4. Ezitulaga abantu bwe baagala ennyo okwefaaako bokka	38
5. Eziraga Obulimba, Obukuusa n'Obutasiima bw'abantu	46
6. Ezifa ku By'okufuna	51
7. Ezifa ku Mwenge	67
8. Ezifa ku Byobufuzi ne ku Buwulize	71
9. Ezifa ku Buwuulu ne ku Bufumbo ne ku Buko ...	80
10. Ezifa ku Bazadde n'Abaana baabwe	91
11. Ezifa ku Bantu abakulu ne ku Bakadde	100
12. Ezifa ku Djanda z'abantu ne ku Mikwano ...	106
13. Ezifa ku Kulya ne ku Njala	118
14. Ezifa ku Ntalo ne ku Kuyigga	133
15. Ezifa ku Kulwala ne ku Kuifa	141
16. Ezifa ku Lubiaale ne ku Kusamira	154
17. Ez'Ekitobeko	160

1

**EZITUYIGIRIZA OBUGUMIKIRIZA N'OBUNYIKIVU
MU BINTU BYONNA**

1. Addinjana amawolu y'agaggyako omukkuto.

Amawolu tegatera kukkusa naye omuntu bw'agalya nga bw'agavaako gayinza okumukkusa. N'omuntu anyiikirira ekintw kyonna ekizibu y'ayinza okukiggyamu omugaso oba okukiwangula.

2. Addinjana ekitiko y'akiggya.

Okusobola okulaba obutiko nga bumeze ku kibaala era nga butuuse okuggya, ekitiko omuntu ateekwa, okukirambula emicundi mingi. Buli kirungi omuntu ky'ayagala okufuna ateekwa okukiteganira.

3. "Agali awamu ge galuma ennyama", ow'amalibu akiina wa ngereka.

abantu bwe beegatta okukolera awamu basobola okuwangula ebizibu ebirema omuntu akola obw'omu. Kyokka ow'amanno ag'engreka olugero olwo luli ng'olumuvuma obuvumi.

4. Agamyuka omutezi n'akasolo.

Omutezi w'ebisolo ategana nnyo ng'atega n'atuuka ne ku kumyuka amasao. Omutego bwe gukwata skasolo ate nako gukateganya nga bwe gwaleganya omutezi. Abalumya bantu bannaabwe mu ngeri ezitali zimu n'ababatta, nabo oluusi amasao gabamyuka ng'omutezi w'obusolo.

5. Akabimbi akatono kakira ekyosi.

Okukola akatono ku mulimu kiba kirungi okusinga okwosa.

6. Akasolo tekannasa nti, "Omukira gwa jjembe lyange"!

Omuntu ayogera bw'atyo aba ng'atamanyi ky'akola kubanga aba yeesunga ky'atannaba kutuukako.

1. *Akasuka ly'ali nalyo taba muti (effumu).*
Omuntu bw'akola kyonna ky'asobola okutaasa banne
bali mu kabi oba ye okwetaasa, tayitibwa muti.
2. *Akatazzimbe emmuli kazitwala bukiika.*
Okutwala emmuli obukiika oba ng'agenda okuzimenyi.
Okwo kuba kulemwa mulimu gwe ziba zisaana okukola.
Omuntu yenus bw'atandikira ku kwonoona by'anaaxozesa,
ng'omuiimu gumulemye.
3. *Akola bikolemu ng'atikkula ava emugga.*
Newankubadde ng'oluusi kyetaagibwa okutikkula abectiss
ebizito naye ogwo teguba mulimu ogwenyumirizisa omuntu.
4. *Akutwala ekiro omusiima bukedde.*
Ejrendo z'ekiro edda abantu tebazaagalanga, naddal
abato, naye bwe baatuukanga amangu gye baabanga bage
nda nga basanyuka. Ne mu nsangi zino omuntu bw'akuku
luusanya n'akutuusa ku birungi, oluvannyunia tolema
kumusiima.
5. *Akuyisa enkyo omuyisa eggulo.*
Omuntu bw'akusooka okulya obwami oba okufuna ebintu
ate ggwe oyinza okulya obwami obukulu okumusinga oba
okufuna ebingi ebisinga ku bibye.
6. *Akwata empola atuuka wala, nawolovu atuuka ku kibuga.*
Omuntu bw'anyiikirira ekintu, ne bwe kiba ekizibu, aiwa
ddaaki n'akiwanguia.
7. *Alidde ggi kwesubya mwula.*
Buba butamanya, omuntu okwagala okufuna amangu eki
tono n'atayagala kuguumiikiriza afune ekinene. Olugero
luno lutuukira ku baana b'amasonero abeegobesa mu
masomero nga banoonya amasanyu. Lutuukira ne ku bantu
ababba ababakozesa.
8. *Alima ne bba saba munafu.*
Edta okulima gwali mulimu gwa bakazi. Bwe walabanga

olubimbi olunene olulimiddwa omukazi ne bba, ng'olowooza nti omukazi yalulimye. Omuntu akola ne mukama we olwawo okumuvumbula nti munafu oba nti mugayaavu.

15. *Amaanyi amatono Wakasenke ekyoya asitula kya mmanda.*

Emmanda ky'ekifuba. Ow'amaanyi amatono tasuubirwa kusitula oba kukola kinene ng'owamaanyi amangi. Ne Wakasanke kyava asitula ekyoya eky'omu kifuba ky'asobola.

16. *Amaanyi ameemanye gamala ebita embuga.*

Omuatu bw'akozesa amaanyi gokka nga teyeegendereza ayonoona ebintu bingi.

17. *Amaanyi tegalya, singa enyaaaja emaze obunyonyi.*

Enyaaaja nnyonyi nnene era ya maanyi naye teyiikiriza bunyonyi butono nti ebulye olw'amaanyi gaayo. Omuntu by'ayagala byonna tayinza kubifuna lwa maanyi era kiba kibi nnyo ow'amaanyi okuyiikiriza abanafu n'abaggyako ebyabwe.

18. *Amaanyi tegawala luga.*

Oluga lubaako amaggwa ate luba luwanvu nnyo. Okuluwala lwetaaga bwegendereza.

19. *Amameese amangi tegeesimira bunnya.*

Abantu abangi batera nnyo okulemwa okwegatta okukola ku bintu eby'okubayamba oba okubaggya mu kabi.

20. *Amasaawa si malima.*

Mu kulima 'okusaawa' kuba ng'okubaga obubazi omulimu. Omulimu omunene oba tonnagutandika.

21. *Anaalemwa ebbuzi okutuga nti, "Lintunuulidde".*

Omuti oba omutengu yeekwasa buli ky'alowooza nga kinakkirizisa amutumye oba abalala nti omulimu gwe bamotumye tegusoboka.

22. *Asimba kasooli tamulya makoola, amulinda kwengera.*
Obugumiikiriza bwetaagibwa mu bye tukola byoona bye
tusubiramu ebirungi.
23. *Asitukiddemu ng'atega ogw'ekyayi.*
Omutego gw'ekyayi tegwesigibwa kunyweza n solo oba
ennyonyi. Gwetaaga kwanguyira. Kirungi okwanguyira
okukola ekintu nga tekinnayonooneka.
24. *Asuubira akira aloota.*
Kirungi okuba n'essuubi mu kintu okusinga okukiroota
obuloosi.
25. *Atega ogumu taliira.*
Bw'oba n'omutego ogumu ne gutakwasa tofuna kyolya naye
ow'ewningi ayinza okukwasiza ku mirala. Omuntu asaana
abe n'amakubo agawera mw'ayinza okufunira bye yeetaaga.
26. *Awagwa enkuba iwegwa njala.*
Enkuba bw'etonnya abantu ne batandika okulima, enjaha
bagiwona mangu.
27. *Awakula ennume iewakula emu.*
Omugezi oba omuzira bw'ava mu nsi ate wasitukawo omu-
lala.
28. *Ayeeyereza omunafu y'amulwanya.*
Okunyooma omuntu mu lwatu oba okumusekerera kuyinza
okumukozesa by'atandikoze.
29. *Baa zibumbira kwatika ne ziramira mu kyokero.*
Ebantu ebiba bitsuubirwa kuba biramu oba kuwangaala
oluusi bye birama oba bye biwangaala.
30. *Bakubuulira lw'e Mukoko olaata!*
Ebyo babigamba omuntu gwe baba babuulira eby'ensong
enkulu n'adda mu kusaaga. Kigambibwa nti Mukoko kya-
liko elibuga kya Kabaka w'e Bunyoro. Ku rjendo emp'anvu
abantu ze baantambulanga okutuukayo, n'emirimu emingi
gye baakolangayo kwe baggya enjogera cyo.

31. "Balikomya eyo ne bazza", ye Munyoro ugenda.

Buganda ne Bunyoro bwe zaalwananga edda nga buli ludda olusinza amaanyi luwamba abantu ku ludda olulala. Abawambe abagumu baagezangako okubomba naye abamu baatyanga. Olugero lutuyigiriza butatya kwanjanga bizibu.

32. *Bbugubugu si muliro, essanja teriyiisa mmere.*

Ebintu ebizibu tebyctaaga kukola ng'oyanguyiriza. Byetaa-ga kukwata mpolo.

33. *Bwe kataligirya eribiika.*

Ebyo byogerwa omuntu alina ekintu ky'asuubira okumu-vijiramu ebirungi.

34. *Ekikozza alima kye kimunyyulula.*

Omuli mi gy'akoma okutegana ng'alima gy'akoma n'okusanyuka ng'akungudde bye yalima, bwe biba tebifudde. Omuntu anyiikirira ky'akola ekirala kyonna talema kukiggyamu mugaso.

35. *Ekiri ewala mpendo y'ekigya.*

Ekintu ekiri ewala bakiggyayo na mpenduzo. Okufuna ekintu kyonna ekizibu oteekwa kukisalira magezi.

36. *Ekitambuza Omuyima empola mirembe.*

Edda Abayima abakazi baatambulanga mpolo olw'eddembe lyo baalina naye mu biseera eby'akabi nabo baddukanga. Omuntu yenna alina eddembe ebintu abikola mpolo.

37. *Ekitutta Muyima tekimumalaako nte.*

Omuyima bw'aba omulamu n'afiiwa ente banne bamusibira endala. N'omuntu omunyiikivu mu kukola bw'afiiwa ebintu ate afuna ebirala.

38. *Ekitta obusenze buba bunaanya.*

Omuntu yenna bw'alagajjalira emirimu gya mukama we oba bakama be, tayinza kugumiikirizibwa bbanga lyonna.

39. *Ekiyita waggulu otega wansi, empungu terya bire.*

Omuntu bw'akola banne obubi nga yetenda amagezi oba

obugagga oba obuzira, ekintu kwe bamukwasiza kiba ky
bulijjo.

40. *Ekyengera amangu kivunda mangu.*

Ekitiibwa ekituukibwako amangu, oluusi era kiviibwamu
mangu, era n'obugagga obutuukibwako amangu oluusi
buggwaawo mangu.

41. *Embiro eruono zikira okwekweka.*

Omutu bw'azza omusango n'ayagala okuguwona, okuddu
ka kuyinza okumuyamba okusinga okwekweka mu kifo
mw'atayinza kubulira.

42. *Endege ziba nnyingi ne ziyomba.*

Endege emu teyoogaana ng'ennyingi. Amakulu gaalwo g
gamu n'agali mu lwo 3.

43. *Engajaba yeebakira emikono gyombi ne yeerabira ababbi.*

Abegaynavu baagala okwebaka okusinga okukola era teba-
fa na ku kwerinda bizibu ebys buli ngeri.

44. *Enkoba z'embogo zeggya zokka mu bunnnya.*

Embogo okugiggya mu bunnnya basala ddiba lyayo ne
bagisituli. Omuntu atalina amuyamba bw'agwa mu kabi
ateekwa kwerwanako yekka okweggyamu.

45. *Enkumbi okubula ewa munafu mpoza.*

Omunafu bw'afuna ensonga yonna emugaana okugendu
okukola, asanyuka busanyusi.

46. *Ennindiza yamezza Ssemitego.*

Ssemitego yali mumegganyi mulungi. Yasiba munne enka
n'ayita mukazi we alabe bw'amingga naye ate ye gwe bam-
gga mu kiscera ekyc ng'alinda mukazi we. Kirungi okukola
ekintu mu kiscera kyakyo. Ennindiza mbi nnyo. Bagigamb
era nti etta amenvu, ne gatavaamu mwenge.

47. *Ennume ekula bigwo.*

Ennume egwa nnyo ng'cyiga okutambula. Omuntu ~~nak~~
akaluubirirwa nnyo ng'atandika okuyiga ebintu ebizibu.

48. *Ennyonyi eteyise ekololera makaayi*
Ennyonyi cteva mu kifo kutambuiako crya makaayi yekka.
N'omuntu atatambula oba atakyala tafuna birungi.
49. *Ennyumba ezimbwa ku bugenyi.*
Atalina nnyumba bw'atuuka we bazimba naye ayinza okubalagirira oba okubawa amagezi songa ye yalemwa okwezimbira. Amagezi omuntu g'awa ku kintu ye ky'atasobola kukola tegayinza kwesigibwa nnyo.
50. *Entamu ewulira muliro mubereherye.*
Amagezi n'amaanyi omuntu g'assa ku mulimu ng'agutandika ge gamusobozesa okugukola obulungi kubanga n'entamu bw'eteweramu muliro ng'otandika okufumba emmere teggya bulungi.
51. *Etooke oliwanirira likyali ku mugogo.*
Bwe limala okugwa nga terikyadda waggulu. Ebintu byonna tusaana okubirabiriranga nga tebinnaba kwonooneka.
52. *Eyeesitukidde tanywa matabangufu.*
Ente bw'csobola okutuuka ku mugga oba awala la awali amazzi yeenoonyeza awali amazzi amalungi n'enya wa awo. N'omuntu hwe yeetuukira ku luzzi yeesenera amazzi amalungi okusinga oyo atuma obutumi. Ne ku bintu ebirala bwe kitera okuba. Omuntu akola ku kikye akirongoosa okusinga abakozi obukozi.
53. *Ezinaabala teziranda ggobe.*
Empindi ezinaabala zitandikirawo. N'ckintu ekinaaba ekirungi oba eky'omugaso kirabikirawo.
54. *Ga nnyana, ganywebwa muwangaazi.*
Ennyana Enjanda erwawo nnyo okuzaala. Ebintu byonna ebikula empola oba ebikolerwa ebbanga eddene nabijo birwawo okuvaamu omugaso.
55. *Gujabugidde, ng'omunaafu azadde kaliira.*
Kiba kitalo, omukazi omunaafu okuzaala omwana alya

enryo, kalc aba anaamuliisa ki? Ebyo biyinza okwogere
ne ku mantu asobeddwa ebintu, mpozzi ng'omuntu ulwazi,
zza enryo abantu be ate n'agwa ku misango ng'egy'okebuza
ensiibi za Gavumenti.

56. *Kagubiiru ng'omutwe gw'omunafu, gugendera mu nku, guddi, ra mu matooke.*

Omunafu asobola nnyo okwetikka emmere n'ebirala kuba.
aga tasobola kwerimira.

57. *Kalonda ng'omusiri gw'omunafu.*

Kasooli, ebinyeebwa, ebijanjaalo n'ebirala, byonna asiga
omwo kubanga buli kintu tasobola kukirimira musiti gwa-
kyo.

58. *Ka maanyi, kaliibwa na mbiro.*

Ebirungi bingi bifunibwa lwa kukakaalukana, ng'omwo
oluusi mubaamu n'okudduka.

59. "Kange" kakira "Kaffe".

Ekintu omuntu ky'alinako obwannannyini kimwesiimisa
okusinga ekya lukale.

60. *Kateeyanira kafa omutego.*

Akasolo bwe kakwatibwa omutego ne katafuba kugweggya-
ko gukatta. N'omuntu bw'agwa mu buzibu n'atcerwanako
tayinza kubuvaamu.

61. *Keezimbira tekaba kato.*

Omuntu bwe yeefunira amaka, aba takyabaliirwa mu bato.

62. *Ke weerimidde kakira "Mbegeraako".*

Omuntu asaana kwerimira aleme kusaka mmere era asaana
kwekolera aleme kusabiriza.

63. *Kibaawo ng'ekibugo ekikuuma empindi.*

Tekyenyeenya ate tekiboggola. Omuntu atalina ky'agasa
naye ayinza okuyitibwa bw'atyo.

64. *Kikonyogo, bakikasukira kulaalira, kidda na kirimba.*

Enkonyogo gye bakasuka okukuba empafu nga balowooza

nti waggulu teeveeyo, bw'edda n'ekirimba ky'empafu, abagikasuse beewuunya. Omuntu gwe batuma omulimu omuzi-bu nga bamunyoomerera nti taagusobolc, bw'agukola obu-jungi bayinza okumugererako olugero olwo.

65. "Kiriba edda". mni ese ya muu mutala.

Emmese y'omu mutala erwawo okulya ku mmere gye baba basimbyemu naye oluvannyuma egituukako. Ate omukazi . bw'azaalira omwana mu lusuku, omwana bamutwala mang mu nnyumba, omwana omulala ne bamuleka nga bamufugise mu kitooke. Naye ekiseera kituuka omwana gwe baatwala mu nnyumba ne bamuzza mu lusuku naye ne bamuziikayo. Oyo naye baamwogerako nti, "Kiriba edda". Olu-gero olwo lutulabula obutasekereranga bannaffe nga batuu-se mu kabi nasse akatulindiridde, ng'obukadde n'okufa.

66. Kitta "Nkimanyidde", ennyanja etta muvubi.

Omuvubi olw'okumanyiira ennyanja ng'avuba, atuuka ku butagyegendereza n'cimutta. Kiba kibi okwemanyiiza ebintu cby'akabi ne tutuuka ne ku kubizannyisa.

67. Kkubo likozza.

Okutambula kukooya era n'okukola ebintu ebizibu kumala amaanyi mu mubiri.

68. K'onooweeka tokalinda kusaaba ttaka.

Bw'oba n'omwana gw'oteekwa okusitula nga mutambula, osaana omusitule nga tannatambula na kwesiiga ttaka. N'ekintu ky'oteekwa okukola kiba kirungi okukikola amangu.

69. K'osima k'olya.

Ekintu omuntu ky'ayinza okwekolera, ova kinene ova kitono, kye kiba ekikye.

70. "Linda kiggweeyo" afumita mukira.

Omuyizzi alinda ekisolo okuggwaayo y'afumita omukira. N'ebintu ebirala bye tukola, tusaana okumanya ekiseera ekituusu eky'okubikoleramu.

71. *Mazzi masabe tegamala ntyonta.*
Olugero luno lutuyigiriza okwekoleranga tufune bye t'we.
taaga okusinga okubisaba obusabi.
72. *Mirimu gya Mutoggo gikooya buli omu.*
Mu Ttoggó abantu bangi baba mu kutegana nga balima
ebintu ebya buli ngeri.
73. *Muka omubumbi aliira mu luggyo.*
Abantu abamu emirimu emirungi gye bakolera abalala
tebasobola kugyekolera bo bennyini.
74. *Mu nkyamu mwe muva engolokofu.*
Ebintu omuntu by'akola ng'ayiga omulimu tebiba birungi
nga by'akola ng'amaze okuguyiga.
75. *Mpande emu eyiwa ekisero.*
Empande emu bw'eva mu kisero n'egwa n'okutama okugi-
ronda oyinza okuyiwa ekisero kyonna. Ne mu bulamu
bwaffe ensobi emu eyinza okutwonoonera ebirungi bingi.
76. *Mpolampola ayiisa obusera.*
Obusera okuggyga obulungi bwetaaga kufumba mpola ng'o-
muliro si mungi. Ekintu ekizibu kisaana kukwata mpola
na bwegendereza.
77. "Ndyebaza ndya" tagunjula munafu.
Okwebaza omuntu yenna ng'ali ku mulimu kumwongen
amaanyi, ne bw'aba omunafu.
78. *N'ezikookolima gaali magi.*
Ebintu byonna biba bitono nga byakazaalibwa. Era n'ebi-
kolebwa abantu biba bitono nga babitaandika.
79. "Nkizzizzaawo" akira "Kinkutuseeko".
Omuntu addaabiriza ebintu bye nga bikaddiye asingira wall
oyo adda mu kwogera nti ebintu bye bikaddiye.
80. *Obusenze bukala mmuli.*
Okukola ennyo kwe kuwangaaza abantu ku mirimu gyabw
oba ku bakama baabwe.

81. *Obwati bufu magoba.*

Ebintu bitera okwonooneka nga binaatera okuggwa okukola.

82. *Ogutateganya teguzza nvuma.*

Tewali kirungi ekituukibwako nga tekimaze kuteganirwa.

83. *Okuwangaala, ensejjere egula omuddu.*

Amulisiza ensejjere nga zibuuka afuuka muddu waazo. Abantu abawangaala batuuka ku bintu bingi..ebirungi n'ebibi.

84. *Okuwummula si kutuuka.*

Omutambuze bw'awummula mu kkubo aba amanyi nga tannatuuka gy'agenda. N'omukozi yenna bw'awummulamu aba amanyi ng'omulimu gwe tannagumala.

85. *Olima awatono ne wattira.*

Olubimbi olutono olulungi lusinga olunene olulime obubi. Olugero olwo lutuuktira ne ku mirimu emirala gye tukola.

86. *Olweya lw'omu nnyindo olweggyamu wekka.*

Ebizibu ebya bulijjo omuntu atekwa kubirwanyisa yekka okubyeggyamu.

87. *Omugoba*

(a) *taluma ggumba.*

Eggumba liyinza okumuggyga ku mulimu gwe n'ayiwa abantu mu mazzi oba ekidduka ne kiwaba. Omuntu ng'aliko ky'akola si kirungi alabankanc.

(b) *amagamaga y'agobya eryato mu mayinja.*

Omugoba w'ekidduka kyonna asaana kutunula nkaliriza mu kkubo lye buli kiseera, okulaba nga ddungi.

88. *Omukabakaba bamusiima azzizza nñoma.*

Omuntu atatya kwañjanga bizibú banne bamusiima amaze kubatuusa ku birungi.

89. *Omukazi omulima akulisa n'engabo ku mmere.*

Omulima aba n'emmere nnyingi gy'afumba. Bw'aba ayo-

ngera bba emmere nga balya, nga bba assaawo ekibatu nga bw'agamba nti, "Tonnyongera".

90. *Omukulu*

(a) *bw'atakwata mu kisibo embuzi zifa naganga.*

Olumbe olutta embuzi olw'obutazeerera we zisula Iwe bayita naganga. Omukulu asaana okuyita mu kisibo emirundi mingi okulaba nga kyerebwa bulungi era naye oluusi asaana okwera. Si kirungi nannyini mulimu okugulekera abakozi bokka ye n'atafaayo kwekolerako oba kuyita gye bakola.

(b) *teyeetikka, amuggyga bunafu.*

Okugaana Omukulu okukola kuba kumunafuya. Abakulu basaana okuba ebyokulabirako mu kukola.

91. *Omulalu w'akuweera w'otwalira.*

Omulalu kimutikka butissi n'akola ebirungi oba ebibi. Omuntu akyukakyuka afaanana n'omulalu. Bw'akuwa eki-ntu kyova osaana okukitwalirawo nga tannakyusa ndowooza ye.

92. *Omumpi w'akoma w'akwata, ensolosozi eruma atudde.*

Omuntu bw'akola ekintu n'akituusa amagezi ge oba amanyi ge we gakoma tasaana kugayibwa.

93. *Omunaifu addinjana akira omulima nabbimbi.*

Omuntu akola akatono k'u mulimu nga tayosa asinga cyo agukolako n'amaanyi ekiseera obuseera ate n'amala ennakvu nga taguzzeeko.

94. *Omunaifu ayinza kababba.*

Abanafu baagala nnyo okwewaana n'okujooga ababasinza amaanyi.

95. *Omunaku eyeegulira y'alya akawera.*

Omunaku atalina amuwa, kye yeegulira ky'alya n'akiweza. Mutesa I y'assaawo n'akatale e Mengo akaayitibwangi Munakweyeegulira.

96. *Omuraku kaama, yeerandiza yekka.*
Omunaku ateekwa kwerwanako yekka okusuna bye yeetaaga.
97. *Omunyoro omukalukalu alisalira Abaganda ennyama.*
Edda Abanyoro n'ab'amawanga amalala abagezi bayinza-nnga okuweebwa obwami mu Buganda.
98. *Omusajja kikere, kyeggya kyokka mu bunnya.*
Omusajja asaana kwerwanako mangu ng'atuukiddwako ebizibu.
99. *Ow'ekikye talemererwa, enjovu tercmererwa masanga gaayo.*
Nannyini bizibu y'atera okubisalira amagezi ag'okubivvuu-nuka. Ggwe kale singa enjovu ekumba etya n'amasanga agazitowa bwe gatyo!
100. "Siiyimbe mwana na ettooke", nga gy'ava akkuta.
Omukazi okugaana okutwala ettooke lye bamuwadde mu kyalo aimala kulaba nga gy'alina cwuwe emumala bulungi.
101. *Sossolye bw'atafa, atuuka ku lyengedde.*
Ettooke bwe lissa sossolye alirinda kuliryako menyu nga lyengedde. Obugumiikiriza bwetaagibwa mu bintu bingi bye tuba tusuubitamu cbirungi.
102. *Ssebaggala miryango beerabira emyagaanya.*
Kiba kibi okuggala emiryango gy'eniyumba n'oleka emyagaanya nga si miggale. Olugero olwo lutuyigiriza okumalirizanga obulungi cbintu byonna bye tukola.
103. *Ssebugulu bwa nnyomo bukaza omuwanda.*
Obugulu bw'ebinyomo newankubadde nga butono naye bukaza ekkubo we buyita, olw'obungi bwabwo. N'abantu abangi kye bakola kirabika. Okwegatta ge maanyi.
104. *Ssem.utego tegulwala mugongo nga kye buagutuma tenunna-kikwata.*
Omutego teguinasuka nga tegunnakwata kintu. N'omuntu bw'atandika omulimu tasaana kugulcka nga tagumaze.

105. Sseruli ka, terubula kye lukola.
Ali zwaka tabulwa ky'akola.
106. Toeta kibe nga tekinnakenena ndusu.
Ekube bw'okibuguutanira tokitta. Kyetaaga kumala kugoba ne kikoowa, ne mukikuba oba ne mu kifumita. Ebizibyonna tebibuguutaniwa; byetaaga kusalira magezi nja mubirwanyisa.
107. Wakamwa tebulako musiri gwe.
abantu aboogera ennyo nti bagenda kukola kino na kin, bye bakolera ddala biba bitono.
108. Yeebase kaboleredde ng'omunafu omulekere obuliri.
Omunafu olw'obutayagala kukola, tayagala na kuva mu buliri.
109. Zikusooka ne zitakuva nnyuma.
Omuntu kirungi ave mu naku atuuke mu ssanyu okusingi okuva mu ssanyu n'adda mu naku.

2

EZITUYIGIRIZA OKUYAMBA BANNAFFE N'OKWEGE- NDEREZA MU BYE TUKOLA NE BYE TWOGERA

1. Ababiri babibira ebigambo, abasatu babisattula.
Ekintu ekikyali eky'ekyama bwe kimanyibwa abantu absukka ku babiri nga kimaze okusaasaana.
2. Abalirira ekigula enkumbi tawa munne ssooli ddene.
Omuntu bw'adda mu kulowooza ensimbi ze yaguza ekintu oba ebintu, tayinza kubiwaako balala.
3. Abangi bwe bakwebaza nga luweze.
Abangi bwe boogera ékigambo kitera okuba ekituufu.

4. *Abangi we basimba olunwe we kyabikira.*
Olwo baalugerera ku kizimba naye ng'amakulu kumpi ge gaimu n'agali mu lwo 3.
5. *Ab'empaka ababiri tebwala luga.*
Oluga luzibu okuwala kubanga lubaako amaggwa. Abantu okuluwala ababiri bateckwa okuba nga bakkiriziganya. Olugero olwo lutuukira ne ku mirimu gyonna emizibu. Kiba kizibu abantu abatakkiriziganya okubeera oba okukolera awamu.
6. *Ageya Nanfumbambi yeeteesa.*
Omutaka oyo Wannyonyi Nakinsige. Abeera Mpumu mu Kyaggwe. Edda yasibanga endege ku magulu. Ku ndege abantu kwe baamuwliriranga nti wunyo ajja, eyabanga amugeya ng'abivaako. Olugero olwo lutuukira ku muntu yenna abantu gwe bayinza okuguya nga bwe baagala, nga bamanyi nti tayinza kubasangiriza nga bamugeya.
7. *Ajjukiza Busemba y'agikuba.*
Busemba yali njoma ya Bwakabaka. Eminyolo gyayo gya-banga gya magumba ga bantu. Ejnjoma z'Obwakabaka bwe zaabanga zikuñjaanyc nga Busemba teriimu, omuntu n'a-mala ejjukiza nti teriiwo, oyo abambowa gwe battanga ne bamuggyako eminyolo. Olugero lutulabula obutecbuuzanga bintu bya kabi kubanga tuyinza okubyeyitira.
8. *Akuddira mu luyimba taluwoomya.*
Abantu batera nnyo okukyusakyusa ebigambo ebyogeddwaa bannaabwc, ne babyongeramu ne byc batayogedde.
9. *Akujukiza akira akuvuma.*
Okutegeczza omuntu ensobi gy'aba ekoze kiba kirungi okusinga okumuvuma.
10. *Akusuuubiza akira akumima.*
Omuntu omwesigwa bw'asuubiza okugaba oba okukola ekintu kiba kirungi okusinga okugaana.

11. *Akuvuma obuto tassaako magufa.*

Omuntu okumuvuma nti akola bya kito kiba kivumo kinene
kuba obuto bukozesi ensobi nnyingi eza buli ngeri.

12. *Akwatidira akira akugeya.*

Okubuuilira omuntu ekibi ky'akoze kiba kirungi okusinza
okumugeya ng'ozze ebbali.

13. *Amaiso amati galamusa nnyinimu.*

Bannanyini maka be basaana okusooka okulamusa omuge-
nyi. Omugenyi bw'asooka aba akoze nsobi.

14. *Amagezi:*

(a) *muliro, bwe gutikira oguggya wa munno.*

Bulijo omuntu asaana okwebuuza amagezi ku banne
ng'atuuse ku bizibu.

(b) *ntakke ekula y'ebuuka.*

Abantu bwe bakula nga n'amagezi gaabwe gcecyongera
obungi.

15. *Amagufo tegaweerezebwa.*

abantu tebatera kutuma bantu kubavumira bantu balala.
Avuma omuntu amwecumira yekka.

16. *Anaakuggyia ennimi ageya nnyoko ng'olaba.*

Omuntu bw'ageya nnyoko oba omuntu wo omulala ng'owulira,
aba akwagaza bigambo.

17. *Asaba "Ndikulaba", ng'asaba eryenvu erimu.*

Eryenvu teritera kumenyebwamu ng'ebiriibwa ebirala, n'o-
lwekyo okulisaha munno akuweeko kuba kunconya kya ku
mukyayirako. Buii asaba ekitagabika aba asaba "Ndiku-
laba".

18. *Asenguka akwaliza bisulo.*

Munno bw'asengukira mu kifo ekirala oba ofunye w'oyinza
okusula ng'oliko gy'ogenda.

19. *Asimaasima akatiku y'akaggyako omukonda.*

Akatiku kasaana kuleka kave kokka mu ttaka Ebintu oy-

nna tebyetsaga kukwata na maanyi nga bikyal bito oba
nga tebinnatuuka kubanga biyinza okwonooneka.

20. *Atakumanyi azikuyooza mu mulyango.*

Omuntu ayinza okunyooma omuntu omulala olw'obutamumanya n'amulagira okuyoola ebisasiro mu mulyango. Okwo kwe bayita okuyooza omuntu ennaku mu mulyango.

21. *Atamanyi busungu bwa muddugavu amutikka ntamu.*

Omuntu omuddugavu okumutikka entamu kuba kwongera kumuddugaza, kyava anyiiga. Tetusaana kukola bannaffe bintu ebiyinza okudanyiiza ennyo.

22. *Atamanyi bya kusaaga emmese bw'emusaba ekigwo aleeta muggo.*

Emmese okutomera omuntu kwe bayita okumusaba ekigwo. Atamanyi bya kusaaga bw'omusaagirako asunguwala mangu.

23. *Atannayita y'atenda nnyina okufumba.*

Mu kutambula omuntu mw'ayinza okuyigira nga waliwo abantu abakola ebintu obulungi okwenkana oba okusinga abo b'sba amanyi.

24. *Atannaziraba y'asekerera ajeera.*

Omuntu atannalaba ku nnaku bw'alaba ababonabona yeesekera.

25. *Awali omulema tewaweterwa lunwe.*

Bw'oluweterawo oba ng'amusekerera. Omulwadde oba omuntu yenna alina ekibi ku mubiri gwe tasaana kusekerera.

26. *Bagoba minya ng'ebikere biseetuka.*

Elikere tekisula mu bantu ng'eminya. Olugero lutegeeza nti gye bagobye akusinga ckitiibwa oba okwagalibwa bw'oba omugezi togendayo.

27. *Bakugoba mu nnyumba nti, "Nnaasula mu mulyango"!*

Omulyango guba ku nnyumba. Bwe bakugoba mu nnyumba

- ne mu roulyango tosulamu. Omuntu bwe bamugoba bintu asana amanye bye bamukkiriza okusigalako.
28. "Balo embogo yamutta" nti "Bw'atyo bw'azisumita".
Okwo kwali kubika naye olw'obutawuliriza bulungi, omukazi gwe baabikira teyategeera nti embogo ye yatta bwa. Omukazi kyebaava bamuyita "Nampulirazibi". Bulijj tusaana okuwulirizanga obulungi ebitugambibwa.
29. *Balwegiira ng'ensimbi egula muwogo.*
Edda muwogo omu yattanga abantu nga bamulidde. Ababanga bamuguze, baabanga beegulidde lumbe. Ekintu kyomuntu kyonna bwe kimufuukira cky'akabi abantu bayanu okumugererako olugero olwo, ne bagamba nti, "Afuu balwegiira".
30. *Bw'eyinda si bw'ettonnya.*
Enkuba cyinza okulabika ng'ejja, n'eggulu nga liduma naye n'etetonnya. N'abantu bwe batyo, bye boogera byonat tebabituukiriza.
31. *Bw'olaba namunye atubidde ggwe ow'embuzi n'ogoba?*
Namunye w'atubira embuzi teyinza kuyitawo kubamp kannamunye tekazitowamu. Bw'olaba ng'omuntu atalowozebwa kutuukibwako kintu kimutuusecko, nga ggwe w'samba.
32. *Bw'osekerera ekibya oba osekerera yakibumba.*
Ababumbi n'abakozi b'ebintu ebirala tebenkana mu maji. Ne mu bantu mulimu abaakula obulungi n'abaakula obubi. Bw'osekerera ekintu olw'obubi bwakyo oba oskeredde eyakikola. Bw'osekerera omuntu oba oskeredde Katoodi.
33. *Ebirungi birekwa Nsingiisira yaleka omuwemba.*
Ebirungi bwe bibaamu emitawaana oba bwe biba ngebirungi ebirungi ebirala, omuntu n'atayagala kubivaasko, gezi gaba gamwesibye.
34. *Eggwanga ly'okumpi terirwa kudda.*
Bw'owalana omuntu akuli okumpi, naawc tolwa kumusob

ate naye n'akuwalana awoolere eggwanga. Okusonyiwa kwe kumalawo ebyo.

35. *Ekibimba kikka.*

abantu bwe bawaana omuntu oba bwe batinka ekintu ate oluvannyuma bakivanko, ng'amazzi bwe gabimba ate ne gakka.

36. *Ekifo ekimu tekisala magezi.*

Ekifo bwe kikaluuibirira omuntu asaana akiveemu adde mu kirala.

37. *Ekimala empaka kusirika.*

Omuntu bw'akuwakanya ennye n'omusiriikirira oba n'osirika ng'olinda ekinaasalawo empaka, espaka oba ozimazewo.

38. *Ekinyunu ekingi kireka emmese obuwuulu.*

Emmese bwe zisattira ennyo mu nnyumba wabaawo gyc bakuba ku ssekaloftera. Bw'eba enkazi nga bba waayo awuula. N'omuntu bw'ayitiriza okugenda mu binyumu biyinza okumuviiramu akabi.

39. *Ekiri mu ttu kimanyibwa nannyiniryo.*

Nannyini ttu y'amanya bye yasibamu. Omukazi ow'olubuto era naye y'amanya nannyinirwo.

40. *Ekitali kyogere kizimba ku mwoyo.*

Omuntu bw'aba n'ekimuluma mu mwoyo asaana akibuulire ku be yeesiga.

41. *Ekista engo kigiyinga buzito.*

Olw'okusoberwa, oluusi abantu bagwa ku bizibu bye baba batagnderedde kwesuulako.

42. *Ekisa ekitagaana kizaala obulimba.*

Omuntuasuubiza by'atasobola kutuukiriza afuuka mulimba.

43. *Ekisa kitta n'enge etta.*

Ekisa bwe kiyitirira obungi kiba kibi ate n'ekininni bwe kiyitirira kiba kibi.

44. *Ekisirisa afumba aija okulya takimanya.*
Abantu basirika n'ebintu bingi ebiba bibaluma ku mwoyo.
45. *Ekiwola bakikwasa ngalo.*
Ebintu bwe bimanyiirwa biba tebikyatiibwa nnyo ate n'e.
byali byagalibwa biba tebikyayagalibwa nnyo.
46. "Ekkumi terikyawa omu", *ng'aliko eyamubuulira.*
Omuntu bwe bamwogerako obubi ne wataba amubbirako
tayinza kugamba nti. "Ekkumi terikyawa omu".
47. *Ekyonooneka nga mwenna niulaba tokinenyeza munno.*
Ekintu bwe kyonooneka nga mwenna weemuli, mumanya
nga tewali agenderedde okukyonoona.
48. *Embwa bw'olaba egoba ow'ekiwempe ng'ow'eddiba looyite.*
Ekiwempe tekibaamu nnyama. Kale eddiba cribaamu
enyyama oligiyisaako otya? Amakulu g'olugero ge gamu
n'agali mu lwa 31.
49. *Emmeeme etejuuba ekwogeza munno ky'atalyerabira.*
Omuntu ayogera nga tamaze kulowooza ayogera n'ebinyiiza
banne.
50. *Emputte baaziwa okulya Masaka ne zirya Kasaka.*
Mu mirembe egy'edda abataka b'e Kasaka mu Buddu
baaweebwa okuzimba ku Masaka (Kyalugo) bo ne bagenda
bazimba ku Kasaka (Bbaale). Abataka abo baalonda ekifo
eky'ebbali ne balekawo ekiri wakati mu bantu. Abantu
bangi balonda ebintu ebibi ne balekawo ebirungi.
51. *Emyungu emiwagiikirize gyasa entamu.*
Ebintu ebikakaatike tebiba birungi.
52. *Endiga okusulika omutwe tekugigaana kumanya mbuzi gye zizze.*
Omuntu bw'asirika tekitegeecza nti tategeera; ayinza okubo
ng'alowooza nnyo mu kiseera ekyo.
53. *Engalo ensa ziwoomera nyinizo.*
Kiba kirungi okuwa bannasse ku byaffe.

54. *Enjogera mbi teyuza bulago, singa obw'enyaaya bujjudde nkindo.*

Ow'enjogera mbi naye aba ng'ogwo gwe mugabo gwe yaweebwa. Mpozzi kyava tayulika bulago.

55. *Enjogera nnungi ezimbya ekiswa ku nju.*

Bawanuuza nti okwogera obulungi kwe kuzimbya ekiswa ku nnyumba. Okwogera obulungi kintu kya muwendo nnyo.

56. *Enjogeziyogezi etuuka nyinimu ku muze.*

Ako ke kabi akali mu kwogera canyo. Bw'oyogera ku muze gw'omuntu gw'okyalidde ng'awulira, abikusibira ku nnyindo.

57. *Ennaku musana, tegwokya omu.*

Omusana nga bwe gutuuka ku buli muntu n'ennaku bwe zityo bwe zibuna. Tewali muntu atatuukibwako naku za nsi.

58. *Ennongoosereza emasula omutego.*

Okwagala ennyo okwongera okuwooinya ekintu ekiwedde obulungi okukola kuyinza okukyonoona.

59. *Ensisinkano teba ya lumu, enkejje amazzi egaleka mu nnya-nja n'egasanga mu luwombo.*

Abantu basisinkana bulijjo omulundi ogwokubiri oba n'okusingawo, mu ngeri eteri ijenderere. Kyetuva tusaana okuyisa abantu bona obulungi buli we tubasanga.

60. *Entamu ennyangu bagitenda ngyo.*

Entamu cyiisa amangu cmmere bagyasa mangu olw'okugifumbamu buli kiseera. Abantu ab'omugasoo nabo ensi eba-fiiwa mangi.

61. *Entasiima ebula agiwa.*

Omuntu atasiima birungi ebimukolerwa ycefiiriza ebirungi ebirala bingi.

62. *Entubiro eteekumire tekukwasa ku nkanaga.*

Omuli oguyitibwa enkanaga gubaako amaggwa mawanvu nnyo. Omuntu bw'atubira mu kifo ekitali kiwanvu nnyo

usunna kirkwata ku maggwa ago. Ne mu bintu okisla
omuntu usunna kweswaza ciw'obintu obiyita amang.

63. *Eza m'nteweta n'ikulu*.

Ayantu abagonda mu kuto okumu basana kutambaling
wamu, bwe liba nge kisoboka.

64. *Egyukanga n'etonya, ne tulaba enzisira bwe zekanya
emjuru*.

Bukuba okutonya craga esilisira eritonya n'ezitonya.
Nyib'umaku oba obiziba bwe bigwawo biraga abagumi
n'abam, ab'amaanyi n'abanafu, ab'ekisa n'abettima, s'da-
raha.

65. *Kassemu erimu terikuzza ntula*.

Okussemu ntula omulundi ogumu tekukyaya manu
attu. N'umuntu enobi emu gy'aba akose transkyaya
bante.

66. *Ejewen et'omu mba gwe batikuba*

Omuntu bw'awakula entalo oba bw'asobya ng'agendorende
abo yesswade yekka ku mitawaana.

67. *Eza kalimpaka unyagirwa mu ssati*.

Omuntu bwe bannigamba okudduta ente ng'abanyasi bahe
n'awakana, ente izi bazianga swo we ntula ne baziayga.
Empaka esememenu ziba mbi.

68. *Gwaka nge musana, kaukiro tabulamu*.

Omwesti ne bwe gwaka onyo era musanaya ng'obusidde bwe
kiro. N'umuntu tayinza kulekorayo dhalia ngesia ze ola
emizo ky'kwanayidde.

69. *Gw'omenyera mu nkijje, ewuwe aby'e lati*.

Omuntu gw'omnyoma kyimza okuba ng'ewuwe wa kisibet
nyo. Tetusana kusyokoma nustu yenna gwe tutamayi
nyo.

70. *Gw'osusa emtawayi omusanga ku Mayanja*.

Omugya Mayanja edda abantu baagusopokerengi

tasaana kukwata ku maggwa ago. Ne mu bintu ebirala, omuntu tasaana kweswaza olw'cbintu cbiyita amangu.

63. Erya mpiteeyite si kkubo.

Abantu abagenda mu kifo ekimu basaana kutambulira wamu, bwe kiba nga kisoboka.

64. Eryokanga n'etonnya, ne tulaba ensiisira bwe zenkanyo emyoyo.

Enkuba okutonnya eraga ensiisira ezitonnya n'ezitatonnya. N'ebi'ennaku oba ebizibu bwe bigwawo biraga abagumu n'abati, ab'amaanyi n'abanaafu, ab'ekisa n'abettima, n'ebirala.

65. Esesema erimu terikuziza ntula.

Okusesema entula omulundi ogumu tekukyayisa muntu ntula. N'omuntu ensobi emu gy'aba akoze temukyayisa banne.

66. Eyeewa ez'omu mba gwe bazikuba.

Omuntu bw'awakula entalo oba bw'asobya ng'agenderedde aba yeesudde yekka ku mitawaana.

67. Ezra kalimpaka zinyagirwa mu ssaazi.

Omuntu bwe bamugamba okuddusa ente ng'abanyazi bajja n'awakana, ente ze bazisanga awo we zisula ne bazinyaga. Empaka ennemeremu ziba mbi.

68. Gwaka nga musana, kaakiro tabulamu.

Omwezi ne bwe gwaka ennyo era mumanya ng'obudde bw'i kiro. N'omuntu tayinza kulekerayo ddala mpisa ze oba emize gy'amanyidde.

69. Gw'omenyera mu nkejje, ewuwe alya luti.

Omuntu gw'onyooma ayinza okuba ng'ewuwe wa kitibwi nnyo. Tetusaana kunyooma muntu yenna gwe tutamanyi nnyo.

70. Gw'osussa emmwanyi omusanga ku Mayanja.

Omugga Mayanja edda abantu baagusomokeranga mu

zzato mu bitundu ebimu. Omuntu asosola mu bantu vayi-nzanga okumma omuntu omu emmwanyi n'awa abaiala wanga ovo gw'azimmye y'awungula abantu ku Mayanja. Omuwunguzi naye kyeyavanga atwala abantu abalala, ye g'amuleka awo. Kibi nnyo okusosola mu bantu.

71. *Gw'otooliyise takwonoonera kikyo.*

Omuntu gw'otoogambe kuliwa kintu kyo osaana kukimu-ggyako mangu nga tannakyonocna.

72. *Gw'otoyise naye si muzibu kulimba.*

Omulinba asanyuka nnyo bw'alaba nga gw'alimba tafina usongwa kw'anaasinziira okumuwakanya.

73. *Gy'otega amaggwa gye bakuzza.*

Abantu oluusi balya obutwa oba battirwa mu nkwe ze baba basaze okuttiramu bannaabwe oba okubasuula mu kabi ak'engeri endala.

74. *Gy'otosula togerekayo bibya.*

Kiba kibi omuntu okwagala okwewa obuyinza mu bintu ebitamukwatako.

75. *Kameze mu luggyga ng'osima?*

Akatiko bwe kamera mu luggyga tokasima, okaleka ne kava kokka mu ttaka. N'omuntu bw'atandika okukunyumiza oba okukukolera by'oyagala tosaana kumubuguutanya.

76. *Ka mukago, okalya dda kadda dda, ejjobyo liddira mu mutwe.*

Kigambibwa nti omuntu bw'amenya obweyamo bw'omukago abonerezebwa mangu oba luvanny'uma nnyo. Olugero lutuukira ne ku bibi eby'engeri endala hye tukola. Ebibone-rezo byabyo oluusi bituweebwa ng'ebibi bye twakola twabyerabira na dda. Kyetuva tusaana okwegendereza ennyo mu bye tukola byonna.

77. *Kamwa kabi katta Siroganga.*

Bagamba nti Siroganga baamutta olw'okwogera nti yalabye ku Kabaka Ndawula atc nga Ndawula yali yeekwese nga

tayagala bantu kumanya gye yali yekwese. Okubikkula ebyama n'okukolima byonna biyinza okuleetera omuntu akabi.

78. *Kayemba nantabuulirirwa alisaabala obw'ebbumba.*
Kabaka Jjuuko yagaana Omulangira Kayemba okuwasa Nakku, Kayemba n'agaana okuwulira ebigambo bya Jjuuko. Jjuuko kyeyava alagira babumbe eryato, basaabazeenit Kayemba, agwe mu nnyanja afe. Eky'omukisa Kayemba baamulabula, eryato n'atalisaabalamu naye ku ye olugero kwe Iwava. Omuntu bw'agaana okuwuliniza bye bamugamba oba okulabulwa ayinza okutuuka ku bizibu.
79. *Kiiso kya mbuzi. Kirekerera omussi ne kitunuulira omubaazi.*
Ekiiso ekyogerwako kiba kya mbuzi gye bamaze okutta. Omubaazi si y'alagira embizi okuttibwa wabula nannyiniyo. Abantu abalagirwa obulagirwa okukola ebintu ebibi tebaba na musango munene. Omusango guba gw'abo ababalagira.
80. *Kiseke kya munyumya kijjula malusu.*
Oluseke omuntu lw'anywesa nga bw'anyumya lujjula amalusu ageesomba ng'anyumya.
81. *Koogera ekibi ne kataiuulira awo.*
Abantu abainu bamala gasindika ebigambo byonna ebibijira mu kamwa, ne bwe biba ebibi, okusinga okusirika.
82. *Kwemmembekedde ng'eya wakati (engalo).*
Bw'obala engalo okuva ku bbiri okutuuka ku kkumi, eya wakati tebulamu. Abantu abamu nabo bali batyo; bessa ku bantu aba buli ngeri.
83. *Kya bangi, kirondamu nawalubwa.*
Akabi bwe kagwa mu bantu abangi wabaawo be kataliza Abatono be katuukirako be baba aba nawalubwa.
84. *Mubi nga Nsanja.*
Bagamba nti yalimba Mwanga II essanga.

85. *Mugezi awubwa, amatu tegawulira vvumbé.*
Tewali mugezi amanyi byonna oba atasobya.
86. *Mu matu temuli mazaana.*
Amatu g'omuzaana gayinza okuwulira ebigambo ebyogedwa omuntu gw'atayinza kusemberera. N'abantu aba bulijjo bawulira ebyogerwa ab'ekitiibwa ekinene.
87. *Mu nnyumba temuba kkabo.*
Buli agenda mu maka g'abantu asaana okulamusibwa.
88. *Nabyewanga ng'akaliga akaliira mu nte.*
Omuntu bw'ayagaia okuyita n'abantu abatali ba ddaala lyaba ng'akaliga akali mu nte. Omuntu ow'engeri eyo aba ayagala kwegulumiza.
89. *Nakamwantette abuulira nnyini ttooke nti, "Ettooke ly'emmanju lyengedde".*
Okubuulira nannyini lusuku awali ettooke cryengedde kuba kwagala nnyo kwogera kubanga nannyini lusuku y'asinga okumanya amatooke amakulu gye gali. Si kirungi kwogera bitatusaanidde kwogera.
90. *Namurjoona ebbala erimu terimubuusa na nnyange.*
Namurjoona ekifo kye akimanyi. Abantu abamu tebamanya bifo byabwe, kyebava bayitibwa bannabyewanga.
91. *Nantaggwa buo ng'akafuba k'ennyonyi, ak'enku n'ak'enuo babubaaza bumuli.*
Abantu abamu abakulu, bulijjo baagala kuyisa ng'abato.
92. *Nasirika amanya, ekikere bakibikira kwa kyeya ne kikaaba ku nkuba.*
Ekikere ennakya yaakyo kigisiba ku mwoyo okutuusa enkuba lw'etonnya ne kikaabira abantu baakyo abaafa mu kyeyya. N'abantu bangi ennakya zaabwe tebaziraga buli kiscera awatali nsonga nnene.
93. *Nkumanyi muze takulinda kwetonda.*
Abantu abamu bwe bamanya emize gya bannaabwe tcbayi-

- nza kugisirikira nga bali nabo.
94. "Ntiwaniwatulira" abulako munywanyi we.
Okugamba buli muntu ensobi gy'aba akoze kuyinza oku.
buza omuntu emikwano.
95. Obusungu mugenyi, akyala n'addayo.
Omuntu bw'akwatibwa obusungu ekisecra kituuka ne bu.
muggwaako.
96. Ohuteeraba bukuvumya akusinga.
Singa abantu beeraba tebandivumyenga babasinga okula.
bika obulungi oba empisa.
97. Obwerabize obungi bukusabya gwe wamma.
Buba bwerabize oba butamanya obuyitiridde obukusabisa
obuyambi omuntu gwe wagaana okuyamba.
98. Okuddiza guba mwoyo.
(a) emigga giddiza ennyanja.
Okuwa bannasse ku byaffe tebuba bugagga; guba
mwoyo ogumanyi okwerekereza.
- (b) Omukazi omunafu asala ku lusuku lwe n'addiza ensiko.
So nno ensiko eba teyeetaaga kugiddiza!
99. Omubbi akubba, entuulirizi n'etekutuulirira.
Ow'olugambo y'entuulirizi. Ayonoona erinnya ly'omuntu
songa omubbi abba bintu byokka.
100. Omubi anyumya akira omulungi akuumiira.
Okumanya okunyumya n'abantu kya muwendo nnyo.
101. Omubuulirwa akira eyalaba.
Abantu abamu basavuwaza bye bawulidde ne basinga aba
birabyeko n'amaaso gaabwe.
102. Omugenyi ajja n'ensawo ye tosooka kumugeya.
Anti ayinza okuba ng'akuleeteddemu ebirungi, n'oswali
olw'okumugeya.

103. *Omugezigezi akuguza ekibira.*

Atemamu emitii n'agibajjamu ebintu n'abikuguza. Amagezi tegalabwa; gayamba omuntu okuyiiya.

104. *Omulimba asanga mukkiriza.*

Omuntu akkiriza amangu buli ekimubuulirwa alimbibwa nnyo.

105. *Omulya mmamba aba omu n'avumaganya ekika.*

Ku Wemmamba eyasooka okuwasa omuwala Owemmamba, Abemmamba balinga kwe baatandikira okufumbiriganwanga. Naye oyo basooka kumuvuma mpozzi n'ekika ne baki-nyooma. Oluvannyuma Abemmamba bakkirizibwa okufumbiriganwanga kasita bataba ba mu Ssiga limu. Ekyo kye kyaggyawo n'okuvumagana Ekika. Kirabika bulijjo omuntu omu okukola ekibi n'avumaganyisa ab'ekika kye oba ab'enda ye oba ab'eggwanga lye.

106. *Cmukka omungi guyuza akawago.*

Omuntu bwe yessa ku bintu ebimusukkiridde amaanyi oba obuzito, biyinza okumuviiramu akabi.

107. *Omusajja gy'agenda gy'asanga banne.*

Omuntu asaana amanye okukolagana obulungi n'abantu bonna b'aba agenze okubeeramu oba okukola nabo.

108. *Omuvubuka atanyumya mbuzi ya zigeye, bw'egwa mu luzzi ekala lwaggulo.*

Embuzi ya zigeye ye y'ebyoya ebiwanvu ate nga bingi. Ebyoya eby'engeri cyo tebikala mangu. Omuvubuka atamanyi kunyumya na banne naye bw'agwa ku bizibu tabaako amuyamba.

109. *Omuyima omukyawa n'otomuwaayiriza kulya nkejje.*

Edda Abayima tebaalyanga nkejje n'ebyenyanja cbirala. Bw'okyawa omuntu tosaana kumuwaayiriza bintu by'ata-yinza kukola.

110. *Omwaza kinyumu tayombera nkolo.*

Omuntu bw'ayagala ebinyumu mu maka ge tasaana kuyombia ng'abajja ku binyumu boonoonye ebintu bye, ng'enkolo n'ebintu ebirala.

111. *Omweyogereze takusuuzza kayanzi ko.*

Mu Buganda amayanzi tegaliibwa bantu naye ayagala okulirya tasaana kulirekayo olw'okumugamba nti teririibwa. Omwogezi tasaana kugaana muntu kukola bintu ye by'alaba nga bituufu.

112. *Omwogeza bboggo ensawo ye aligyambalira.*

Omuntu aboggoka yeegobako yekka abandimuyambye mu ngeri gy'aba yeetaaga okuyambibwamu.

113. *Omwogezi mutambuze, bw'akoowa awummula.*

abantu bwc boogera ennyo obubi ku muntu, ekiseera kituuka ne bamuvaako.

114. *Osaagiranga ku gwe wali osaagiddeko, evvuuuvuumira terigwa ku mwennyango.*

Si kirungi okusaagira ku muntu gw'otomanyi bulungi kubanga oyinza okumunyiiza.

115. *Ow'akamwa ke y'akagerera ennoga.*

Buli muntu amanya emmere egya mu kamwa ke, gy'ayinza Okugaaya omulundi ogumu. Ne mu bintu ebirala, omuntu asaana amanye by'asobola ne by'atasobola.

116. *Ow'ebbango bw'otomuwemukira teweebikka.*

Ebbango lisika ekikunta, ggwe n'osigala mu mpewo. Kyova osaana okugamba alirina, nga muli mu kitanda nti, "Owange, leka kummalako kikunta". Omuntu bw'aba alina ky'a kufiiriza n'otomugamba tamanya.

117. *Ow'ennumi alaba, ekimutta kuwaayira.*

Aboogezi ennyo, bye boogera baba baabiraba naye boonge ramu ebyabwc okusavuwaaza emboozi.

118. *Seggwanga gy'akoma-okwereco n'emiwuula gye gimukoma obusumtu.*

Enkoko empanga enkulu ekaluba nnyo emiwuula. N'abantu abamu a beepansi bwe bagwa, bagwa bubi nnyo.

119. "Siva we boogera" y'abuuka n'akabalangulo.

Omuntu bw'ayagala ennyo okuwuliriza ebigambo cbyogerwa abantu abakulu ate nga tebimukwatako ayinza okugwa ku mitawaana.

120. *Ssebageya nnyonyi, nga namunye ali ku nju.*

Namunye ayagala nnyo okubeera ku anyumba. Bwe mugenyi ennyonyi ng'ali ku nnyumba, byonna aba abiwlira. Tetusaana kwogera bubi ku muntu nga waliwo abantu be abayinza okumutuusaako ebiba bimwogeddwako.

121. *Tweetenda bulima nga ku nsambu kwe balaba.*

Omuntu tasaana kwetenda magezi oba maanyi oba obugaggia. Abantu be basaana okumwogerako cbyo nga babirabye.

122. *Togayira magala mu ddiba.*

Tonyoomanga muto olw'obuto bwe kubanga ayinza okuku'a n'avaamu omuntu ow'omugaso ennyo.

123. "Tunaalaba" ye kojja w'abakodo,

Omuntu gwe basaba ekintu n'addamu nti, "Tunaalaba" tatera kuba mugabi.

124. *Tota mabi ng'omutwe si mukube.*

Omutwe gw'ente oba embuzi bwe guba tegunnakubwa, abatagabanye ku nnyama ndala bayinza okulya ku mutwe. N'olwekyo omuntu tasaana kuyomba nti bamummye ennyama, ng'omutwe gukyaliwo. N'ebintu ebirala ebiriibwa oba ebigabanibwa bwe biba tebinnaggwaawo omuntu tasaana kwemalamu ng'ayomba nti ye tebamuwadde.

125. *Wambwa teyeeraba kimuli ku nnyindo.*

Embwa teyinza kulaba kintu ekigiri okumpi awo ku nnyi-

ndo, era n'omuntu ekimuli ku nnyindo takireba. Olugero lutujaga ati tulemwa nnyo okulaba oba okumanya ebintu ebiba okumpi nasse.

126. "Weebale, weebale" amala ebintu.

Abantu abaagala ennyo okuwaanibwa n'okwebazibwa bayinza okugaba ebintu byabwe byonna mu ngeri eferi ya magezi.

127. W'otonna toyonoona mu kisulo.

Omuntu tasaans kwonoona kifo mw'abeera oba mw'akolera bw'sba ng'ateekateeka okukivaamu kubanga bw'atakivaa. mu aba ajja kukaluubirirwa nnyo okukisigalamu.

128. W'ova toyombye w'oteri ckudda.

Bw'ova mu kifo ng'omaze okuyomba n'abantu b'obadde nabo mu kifo ekkyo, okwatibwa ensonyi okukiddamu era nabo baba tebakyakwetaagamu. We wava obulungi w'odda amangu.

3

EZITUYIGIRIZA OKWERINDA N'OKWETEGEKERA EBIZIBU EBYA BULI NGERI

1. *Abalungi ndagala nnamu, teziggwa mu lusuku.*
Endagala ennungi teziggwa mu lusuku. Nabantu abalungi tebaggwa mu nsi, kyekiva kitaba kirungi omuntu okwagala okufiira ku mulungi gw'alabye oba okufiirwa ebibye byonna.
2. *Ab'omugumu baba bakaaba ng'ab'omuti baseka.*
Omuvumu bw'atakozaa magezi bamutta mangu.
3. *Akabi tekabula musombi, Kajabaga y'asomba Abaganda.*
Buli kabi kabaako ekikaleeta. Kajabaga ye yalagiriz

Jjunju akawenda mwe yasomokera okuyingira mu Buddu n'okubuwangula.

4. *Akajja obunaku keemanya ejjanzi terigenda na nzige.*

Ejjanzi lyemanyi nga terigya mu nzige, kyeriva litagenda nazo. N'omuntu kirungi amanye abantu ab'eddaala lye b'asaana okuyita nabo.

5. *Akalina abiri okasuka ejjinja nga kalaba.*

Olugero lwagererwa ku kasolo oba akanyonyi naye n'omuntu amanyi okwerabirira tatera kugwa ku mitego gya balabe be.

6. *Akateesize tekakuba bbiri.*

Ensolo ezaala ebbiri omulundi ogumu esaana ebe n'amati mangi. N'omuntu okwessa ku bizibu by'atasobola, asaan abe ng'alina kye yeessiga.

7. *Akugoba y'akuwa amagezi.*

Bw'agamba nti "Ab'emmsnga mbawecrezza" nga naawc olabuks, ng'eyo ovaayo, ng'okwata ekkubo eddala. Abantu abamu okugobwa ku mirimu oba mu bifo kubaviiramu ebirungi.

8. *Akukeera enkyia:*

(a) *bw'atakuzinga muggo akuzinga bugenyi.*

Omuntu ow'engeri eyo bw'atajja kulwana aba alina ekirungi ky'akuleetedde.

(b) *bw'atakuvuma asunza.*

Bw'aba tazze kukuvuma ng'azze kukwebaza.

9. *Akutemyako oyagala wa mbazzi, akubaguliza wa kigwo?*

Abantu abalabulwa mu bigambo oba mu bikolwa ne batategeera mangu be bagambibwa ebigambo ebyo.

10. *Amagezi gasalwa luvannyuma, enkonge emala kukukuba n'obuuka.*

Emirundi mingi omuntu amala kusobya n'alyoka ayiga

okwegendereza, songa ekisinga obulungi kwe kwegendereza n'atasobeza ddala.

11. *Amansonyinsonyi gassa olugave.*
Olugave terutunuulira muntu ng'agenda gye luli, kyav alutta nga terutegedde. Ensonyi eziyitiridde n'omuntu zirin bye zimufiiriza.
12. *Buuza ataakukiine, omuwabutwa abuuza musumba wa mbuz.*
Bw'obuuza omuntu omukulu ekibuuzo ekiswaza akusekerer oba takuddamu kituufu. Omuwabutwa yabuuza abasumba bamulagirire ekisaka omwali omulambo gwe yali ayagal okulya. Abasumba ekisaka baakimwoleka mangu n'aggyay ennyama ye!
13. *Bw'ogoba musajja munno embiro olekamu ezinadda.*
Musajja munno bwe yeevaamu ng'omugoba ayinza okuku kyukira n'akuzza emabega nga tolaba na kulaba.
14. *Bw'otova ku mulungi ofa owoza.*
Omuntu bw'ayitiriza okwagala abalungi oba ebintu cbirung biyinza ekumuvüramu akabi.
15. *Ebibuuka bitatagaanye bikubagana empawa.*
Abantu okukola obulungi ekintu nga bakolera wamu, bisaaana kumala kukiteesaako ne bakkaanya.
16. *Ebigwawo tebiraga, Waddiga atambula n'omwana we.*
Waddiga atya nti omwana we bw'amuleka eka ayinza okusanga nga bamumututteko. Omuntu naye tasaana kulagijjalira bintu bye oba abantu be ng'abalese mu maka oba mukifo ekirala.
17. *Ebitali byetegeke, embwa bwe bagikuba omukalo edduka*
Lowooza embwa okudduka omukalo! Ebintu ebigwawabantu nga tebabyetegedde bibakola bubi, kyebava basuna okubyewala oba okubyetegekera.
18. *Ekibi:*
(a) *tekirinda agenze mugga.*

Tusaana okwetegekera ebizibu byonna cbiyinza okugwa mu maka gaffe oba ku fie embagirawo.

(b) *kigwana wala*.

Eby'akabi tewali muntu abyagala oba abyagaliza abantu be.

(c) *kikira enyoma okulawa*.

Amawulire amabi gasaasaana mangu mu bantu olwa-gala okufaanana n'okulawa kw'enyoma.

19. *Ekijja omanyi kinyaga bitono, ekiddukano tekinyaga byenda*.

Omuntu ne bw'addukana atya, tafuluma byenda. Eki bi ekituuka ku muntu ng'amanyi nti kijja tekimukola bubi nayo ng'ekijja nga tamanyi.

20. *Ekisigula ennyana kiva mu kibeere*.

Amakulu ga luno ge gamu n'agali mu 6.

21. *Ekizeezengere kitta wa mputtu*.

Bagamba nti ekizeezengere bwe kikaaba ckiro kiba kirabye omuntu oba ensolo. Omuntu bw'afuluma ebweru mu kiseem ekyo n'atuukibwako akabi, emputtu ze ziba zimusse.

22. "Ekyokwebikka kirintwala ekipaalo" nga ne gy'alikiggya amanyiyo.

Omuntu omugezi agenda okuva mu kifo oba ku mulimu nga gy'agenda alabye nga walungi.

23. *Embuulire tefa yonna*.

Omuntu bw'alabulwa n'akwata cbimugambiddwa tagwi mu kabi kanene.

24. *Emmese bw'olaba eruma omutwalo ng'obunnya eweza*.

Obunnya emmese bugisigula kubanga eyinza okwekwakamu naga bagigoba ate eterekamu ne by'ebbye mu mutwalo. N'omuntu bw'atandika okukola obubi abamusuza oba abamufuga, aba amaze okufuna obwesige mu kifo ekirala.

25. *Emmwanyi gye weesiga tebaamu mulamwa*.

Emmwanyi okulabika obulungi tekitegeeza nti erimu omu-

/ lamwa. N'abantu abalabika oba aboogera obulungi, oluusi
be baba ababi ennyo abatayinza kwesigibwa.

26. *Engabi eyewala y'ekaluba ennyama.*

Engabi ekaluba ennyama cba nkulu nnyo. Ekgikuza ennyo
kwe kumanya okwewala ebifo abayizzi n'ensolo endala mwe
ziyinza okugittira. Obwegendereza buyinza okuyamis
omuntu obutatuukibwako buzibu oba mitawaana.

27. *Enswaswa eteeyanula y'ereeega engalabi.*

Enswaswa eteva ku musana bagitta mangu ne bagiggyako
eddiba okuleega engalabi. Omuntu ateewala bintu ebiyinza
okumutta, naye afa mangu.

28. *Ejjombe y'ekikaayi tekulagaanyisa na munno.*

Ejjombe y'ekikaayi eva ku kiryo, n'olwekyo eyatika mangu;
teyinza kwesigibwa nti onoogisuuyira munno. Tetusaana
kwesiga bantu abtamanyi kukuma bwesigwa oba ebintu
ebitayinza kwesigibwa.

29. *Eyeemanyi amalwalira tatega njaali.*

Okuva edda nga njaali tattibwa. Bawanuuza nti omuntu
bw'amutta alwala. Omuntu alwalalwala bw'amutta n'afa
bagamba nti yesse yekka. Olugero lutuyigiriza butakola
bintu ebiyinza okutuviramku akabi.

30. *Gw'omanyi enfumita tomulinda kugalula.*

Omuntu gw'omanyi nga wa kabi, bw'asunguwala osaana
kumusegulira mangu.

31. *Kaabulindiridde ng'enkonje y'oku kkubo, bw'etekukuba
magenda ekukuba madda.*

Bulijo tusaana okwekuuma ebintu eby'akabi ebiba okumpi
nasse.

32. *Kakejje nantabula ku mbaga.*

Kibi nnyo omuntu okwefuula ng'enkejje, n'atayagala kubula
ku buli mbaga, n'etemukwatako nnyo.

33. "Kaliba kcsajja" akuliisa engo.

Okuwaawawaana omuntu kuyinza okumukozesa ebintu ne bimuviramku akabi.

34. "Ka mbuukire baaba w'abuukidde" kwe kugwa mu ntubiro.

Omnantu tasaana kugoberera bugoberezi omulala ky'akola. Asaana amale okulaba nga tekiimuviremu kabi.

35. Kibojjera ku lwazi, kyesiga mumwa bugumu.

Omumwa bwe gutaba mugumu gumenyeka. Omuntu okwessa ku bintu ebizibu asaana amale okulaba nga tekiimuviremu kabi.

36. "Kiri mulaala" teyeegulira ngabo.

Engabo ky'ekyokulwanyisa buli musajja kye yabeeranga nakyo olw'okwekuuma. Omugayaavu bwe waabangawo emirembe nga tagigula. Abatamanyi kwerinda weebali bangi ne kaakano.

37. Kiwombe y'eyiwa amata.

Ente erabika nga nteefu bwe mugikama nga teriko mboowa mwejjuukiriza amata egayiye. N'abantu abamu abalabika nga bateefu ate be baba abalalu ennyo mu ngeri ezitali zimu.

38. "Kuno tekuli kabi" yeerabira ekigenyi.

Abantu ababi bayinza okutuuka buli wantu, n'ensolo enkambwe ziyinza okutuuka gye zitalowoozebwa kubeera, n'olwekyo omuntu asaana okwerabirira wonna w'aba ali.

39. Ky'osimba onaanya ky'olyako ettooke.

Omuntu ayinza okusimba ekitooke mu ngeri y'ekisaazisaazi n'alabira awo nga kikula ne kissa. Waliwo ebintu bingi ebitandikibwa mu ngeri ng'eyo ne bifuuka eby'omugaso ennyo. Ebintu eby'engeri eyo tetusaana kubiragajjalira.

40. Lukka ennyanja teruleka nkanga.

Mu nkanga omuvubi mw'assa ebyenyanja ng'avuba, kyava

tagireka. Buli agenda ku mulimu asaana okutwala by'ako zesa.

41. "Nali nkirabye", eva ku mumwa gwa nsawo.
Enseenene eyakwatibwako edda n'edduka bw'ekwatibwi omulundi ogwokubiri ebomba mangu. N'omuntu omugezi bw'alaba akabi akaali kamutuusecko nga kajja, adduka mangu.
42. Nahwemanyidde ng'omukadde atabaaza embazzi.
Emazzi tetema bantu, etema miti, naye omukadde agitwah lwa kutema miti egypt'okuzimba ensiisira. Okwo kuba kuma nya kwetegekera bizibu.
43. "Ndi mugezi" nga mubuulire.
Amagezi abantu basinga kugaggya ku bannaabwe. Kyetuva tusaana okwebuuzanga ku bannaffe bye tutamanyi.
44. Obuteebuuza dutambuza amazzi ekiro.
Ekiro kibaamu ebizibu bingi, kale lwaki tegalinda ne bukya? Obuteebuuza bukozesu abantu ensobi nnyingi ze batandikoze nga babadde basabye bannaabwe okubawa ku magezi.
45. Oguli omwa munno tegugoba ngo.
Omuggo oguli mu maka ga munno toyinza kugulwanyisa ng'ozindiddwa abantu oba ensolo. Eby'okwetaasa omuntu asaana kubikuumira mu maka ge.
46. Okwerinda si buti, ensanafu etambula egaludde.
Omuntu asaana okwetegekera ebizibu buli budde na buli wonna we biyinza okumusanga.
47. Olummanyimmanyi lukwasa embwa mu mannyo.
Amannyo ky'ekyokulwanyisa eky'amangu ky'erina. Bw'og-kwata mu mannyo nga teyagadde kuzannya ekuluma mangu. N'omuntu gw'otomanyi nnyo tosaana kumuleetako lummanyimmanyi.
48. Omukisa gwa munno tegukusigula, embwa bw'eyita mu lumonde tebagifaako naye embuzi bagigobamu na muggo.

Amakulu ga luno ge gamu n'agali mu lwa 34.

49. *Omuweesi ekyamuzimbya ku kkubo kulagirirwa.*

Omuweesi aba amanyi omulimu gwe naye era naye oluusi aba yectaaga okutegeczebw a ekituufu ky'asaana okukola. Tewali muntu atayinza kukola nsobi, ateetaaga kuweebwa magezi.

50. *Oyita cwala n'otuuka emirembe.*

Okutuuka emirembe gy'oba ogenda ky'ekikulu mu kumbula era ne mu mirimu ekikulu kwe kugituusa obulungi. Okukola ensobi ng'oyanguyiriza okutuuka gy'ogenda oba okumala omulimu tekiriza kyc kigasa.

51. *Ssebusiru bwa njoka, zitta nnyinizo nti mmwe munaalamira wa?*

Omuntu bw'afa nga byonna ebiri mu mubiri gwe bif a, era n'enjoka omwo mw e zifiira. Kalc okumutta ziba zigasiddwa ki? Olugero lukwata ku bantu aboonoona emirimu oba amaka ga bakama baabwe ne batamanya nga nabo baba becyonoonedde.

52. *Ssekawuka kaali kakulumye, bw'okalaba okadduka.*

Omuntu omugezi buli Iw'alaba ekintu ckyamukolako edda akabi akyesamba mangu.

53. *Sserwali lundi, omusibe tayita Ggimbo.*

Bagamba nti edda Kabaka Ssuuna I yakwata omusibe ekigwo, omusibe n'akuba Kabaka ekigwo tonziriranga. Okuva olwo ne bawera abasibe okuyita e Ggimbo. Amakulu g'olugero ge gamu n'agali mu lwa 52.

54. *Tokiyya nnonge nto, bw'ekula ogyambalako olukoba.*

Enkoba z'engatto ez'ebibya zaateranga kuva ku ddiba lya nnonge. Olugero lutulabula obutanyooma muntu olw'obuto kuba bw'akula ayinza okuba ow'omugaso.

55. *Tovumirira egwa wala, bw'ezza emnere osakirayo.*

Tetusana kukwaturwa bannaffe buggy a nga bafunye ebiro-

ngi kuba nasse bayinza okutuyamba nga batuwa ku birungi
byc baba bafunye.

56. *Tufaanane si kyalo.*

Abantu abali ku kyalo ckimu bwe bakwatiwgana obuggyga,
nga buli omu ayagaliza banne okutuuka ku kizibu ky'aba
atuusceko, ekyalo kyabwe tekiyinza kubeesiimisa.

4

EZITULAGA ABANTU BWE BAAGALA ENNYO OKWEFAAKO BOKKA

1. "Abakulu n'abakulu tebaseerana mukubi", nga si za munnyo.
Olugero lututegeenza nti ebintu ebirungi n'abakulu bayinza
okubiknayanira.

2. *Agenekera atuma asa.*

Agenekera omunyyo ayinza okuvaawo ne gukenenuka gwo-
kka naye asa obutta bw'avaawo tebuyinza kwesa bwokka.
Abantu abalina emirimu emyangu bayinza okwagala ok-
weerezebwaa abalina emizibu.

3. *Akamira eyiye tagiseera mata.*

Omuntu bw'aba aliisa abantu be afuba nga bw'asobola
okubakkusa.

4. *Akuba owuwe akuba awumba engalo.*

Omuntu abonereza owuwe amubonereza amusaasira.

5. *Amatu g'omubaazi gawulira kya "Embwa etwala ennyamo
yo".*

Omubaanzi abamusaba okubawa ku nnyama tatera kubawu-
liriza nayc abamulabula ng'embwa emunyagako ennyamo
ye tayinza butabawulira.

6. Amezze n'assaako n'okwuma.

Olugero luno lugererwa ku muntu alaba ng'asinze munne mu kintu gundi ate n'assaako n'okumulumya mu ngeni endala embi ennyo.

7. Asooka okwekweka y'atenda banne okukwakwaya.

Abantu abamu balowooza nti bannaabwe abakola ebintu nga bo bamaze okubikola, tebabikola bulungi nga bo.

8. Atannasesema ye yeetenda okugonza.

Abantu abamu balowooza nti ensobi ze batagwangamu tebayanza kuzigwamu. Abalowooza bwe batyo be basekerera bannaabwe abagwa mu nsobi ng'ezo.

9. Ataalugende entanda akusibira ya menvu.

Amenvu tegatera kukkusa ate gaggwa mangu mu lubuto. Okugasibira omuntu ng'entanda kuba kumugayaalirira. Omuntu atalumirwa munne tamukolera kirungi.

10. Atankiweereza y'akiyita 'ekitunzi'.

Omuntu bw'aba nga si ye yeeyanjudde nti "Nze Kitunzi", ggwe n'omuyita 'ekitunzi', oba omuvumye. Bw'oba ng'olina kye wamutuma okukuleetera okigule, toyinza kumuyita 'kitunzi', omuyita 'mutunzi'.

11. Atabyetisse tamanya buzito bwabyo.

Ebintu by'ototaddemu mutwe toyinza kumanya we byenkanana okuzitowa. Ebizibu ebituuka ku bantu bannafie nabyo tetuyinza kubimanyira ddala.

12. Atali nannyini mbooli asima aliggwula.

Lumonde bw'omala gamusima nga tomuzzaako bulungi ttaka ate nga bw'okutula n'engoye ento, tayongera kubala. Ekyo kikolebwa abantu abamu nga basima lumonde atali waabwe. Waliwo abantu bangi abakwata obubi ebintu bye balaba nga si byabwe.

13. Atamukutte y'agamba nti, "Megga eri ne tugenda".

Omuntu bw'akwata musajja munne oba mukazi munne nga

balwana, tasobola kumumegga eri ng'ameggayo ckiti. Ama, kulu ga luno ge gamu n'agali mu iwe 11.

14. "Awali eddibu tewaluma", nga si gwe balikubye.
Omuntu tayinza kumanya bulumi obutuuka ku mubiri gwi munne, kyava asobola okwogera bw'atyo.
15. "Baatwaya, baazulekera ki!" Omugogo alaga gumu.
Abaayi tebatema ttooke limu mu lusuku. Omuntu okwogen bw'atyo aba anoonya kusaasirwa nnyo.
16. Bali ku ddembe bakudaalira ajeera.
Abali mu ddembe abatakudaalira bajeera, olw'okumanya nga nabo ennaku ziyinza okubatuukako, baba batono.
17. Bakiraasa, ow'embuzi alaasa ow'amaliga.
Ow'embuzi bw'abe alagirira abatambuze abagamba ni "Mujja kuyita swo ku musajja ow'amaliga amangi". Tayinza kugamba ni, "Mujja kuyita ku maliga amangi ng'embuzi zino".
18. "Bakiwadde munnange" bwe buggyya.
Ab'obuggyya bwe balaba nga bannaabwe bafunye ebirungi tebasanyuka.
19. Bakookolo bageyana ni, "Owa munnange y'asinga okuwunya".
Abantu bangi bafuba okukkirizisa abantu ni bo balungi okusinga abantu abalala.
20. Bakusinza nsunika ni, "Ebijja bituutiira!"
Abantu bonna tebenkana mu kunyumira cbyambalo nsye atie waliwo abatayagala kuwlira ni gundi abasinga okwambala. Abalina omutima ogw'engeri eyo bwe bawulira ni gundi abasinga okwambala nga batandika okuvvoola enyasinga ne mu bintu aby'engeri endala.
21. Buli Owemmanba aswata yiye.
Abemmanba baawukana nnyo mu Masiga gaabwe, kyebevi

bayiizza n'okufumbiriganwa, kasita bataba ba Saiga llmu. Okwo kwe kwava enjogera eyo, naye etuukira ne ku bintu ebirala. Buli ow'ekiliye akiwaana, ne bwe kitaba kirungi nnyo.

22. *Bwa ddiba, buli omu asika azza wiwe.*

Bwe baba babamba eddiba ku ttaka, buli muntu asika azza ku ludda lwe. Ekyo bwe kiri ne ku bintu ebirala. Buli muntu ekirungi oba eky'omugaso ayagala kibe kikye.

23. "Bya kuno" tasenguka agoba bajja

Omuntu bw'agamba abaagala okusenga ku kyalo kw'ali nti. "Ebya kuno munaabisobola?" aba ng'atabaagaliza kusenga-ko kubanga ye aba tavuddecko.

24. *Eby'omuweereza bye bigula omwenge.*

Abantu abatumibwa bannaabwc okubagulira ebintu, ensimbi ezibaweechwa batera okuzikumpanya.

25. *Ekigaanira omuddu bbwa lya mu mutwe.*

Abaddu baatwalibwanga okwetikka oba okukola nga talwadde, olw'obutaba na bwogerero naye cyalaganga mukama we ebbwa mu mutwe nga gwe basonyiwa.

26. *Ekiyiira omunaku kigwa mu vvuu.*

Bye baba bookera omwana wa boowo bwe bigwa mu vvuu nga basuulira omunaku, olwo nga naye asuna k'alya.

27. *Empiiga n'empiiiga terimu kyulo.*

Abantu b'ekyalo ekimu bwe bakwatirwagana obuggya mu bye bakola, tebayinza kukuza kyalo kyabwe.

28. *Enkozikoozi tekooza wabooyo.*

Abeerowoozako bokka endagala bazikooza mu nsuku za bantu balala oba mu kifo abantu abalala we bagenda okuliira. Ez'omu nsuku zaabwe oba mu bifo we bagenda okuliira tebazikwatako.

29. "Ensi egula mirambo". nga tebasse wawo.
Omuntu wo bwe bamuttira mu lutalo tovinza kwogen
bw'otyo.

30. Esomoka iewoloma.
Ente oba ensolo endala bw'cmala okusomoka ennyanja oba
omugga eba tekyalina kigikaabya. N'omuntu bw'atuuka mu
ssanyu aba takyajjukira nnaku.

31. "Ey'embuzi si ya ente". ng'alidde ekifi.
Ennyama y'embuzi teyala ng'ey'ente naye omuntu bw'syo
gera atyo aba agamba nti omulala obutagiryako si nsonga
kasita nga ye aliddeko. Omuntu atalumirwa banne bw'amala
okugabana ku kintu ekitono tafa ku banne ababa batafunye.

32. Eziruma munno tezikulobera kwebaka.
Enjoka eziba ziruma munno ggwe toziwulira, era tezikuna
na kwebaka. Tewali ayinza kuwulira bulumi obuba mu
mubiri gw'omulala oba ennaku ze.

33. Gwe batakigambye y'agamba nti, "Atadde ebigambo".
Atamanyi kusaasira balala y'ayinza okwogera bw'atye
songa bwe bavuma ye anakuwala.

34. Gwe kitaliiridde nnyina nti, "Linda bukye".
Omuntu okulaba ng'ekisolo kiridde nnyina aba syagulu
akirumbe mu kiseera ekyo kyennnyini, atwalaganc bakyu
naye bwe kiba tekiridde nnyina tafayo nnyo.

35. Gwe wabbanga naye bw'asula emiryango iewebaka.
Anti oba otya nti ayinza okukubba songa bwe mwesigani
okubba abalala, nga be mubba tobasaasira nti nabo obya
bwe bibaluma.

36. K'ezala k'ekomberera.
Ensolo omwana ekomberera waayo yokka. N'abantu obw
gala okw'engeri eyo basinga kukulaga baana baabwe bokka.

- 37. Kiyini kibi, kijjukirwa malima.**
Enkumbi ey'omuyini omubi terowoozebwako mu bisceja cbitaii bya kulima. Abantu nabo bannaabwe basinga kubaa, galako mirimu oba cbirungi bye bayinza okubawa.
- 38. "Kwata n'owaayo", nga yasikira musikire.**
abantu abamu tebamanya buvunaanyizibwa bwahwe ku bantu be basikira, kyebava batabayisa ng'abantu baabwe ddala.
- 39. Kye nkola bannange, saagala, bakinkole, ng'omubbi hamubbeye.**
Singa bye twagala abalala batukolere nasse bye tubakolera twandyesiiimidde nnyo mu nsi eno.
- 40. Kyerabirwa mugambi.**
Bw'ogamba omuntu ekigambo ekibi oyinza okukyerabira naye ye takycrabira.
- 41. Lugudde ku Munyoro Abaganda basuuze entala.**
Omuntu bw'addiza omusango mu nsi eteri yiye n'adduka, bannannyini nsi ebintu bye be babigabana.
- 42. Musumbyagganda tabalira batyabi.**
Omuntu atamanyi nku gyc zityabirwa, mu ntamu assaamu miganda. Omuntu asindika abantu mu ntalo oba mu bintu ebirala gyc bayinza okuttirwa oba okutuukibwako akabi y'ayogerwako bw'atyo.
- 43. Nannyini kabya tayash, abumbirira.**
Nannyini kintu tayagala kukyeyonoonera. Bw'alaba kyononeka afuba okukiddaabiriza.
- 44. "Ndiba nsaba ki?" y'asaba kooterezo.**
Omuntu cyali alowooza nti yeemala mu buli kintu, y'asaba kooterezo ayoteze embugo ze. Tewali muntu eycemala mu buli kintu.
- 45. Ajuyuirira zirwana, Wakasanke mu lwa mpanga.**
Enkoko empanga bwe zirwana Wakasanke aba stuzza ya

Iukugunyu, ng'asuubira okulonda ckyoya azimbise. Obutategeeragana bwe bujja wakati w'abantu abakulu. abantu abamu babaako byc bagasibwamu. ng'okusuna ku bintu byabwe.

46. "Nnajjukiranga ne nseka", nga si gwe bakigambye.

Amakulu ga luno ge gamu n'agali mu lwa 33.

47. *Obusazimbye bumanyibwa nyinibwo*.

Obulwadde bw'omuntu obutali bwa kungulu abantu abalala tebabumanya.

48. "Ogwa gonja teguggwe", nga y'alidde eky'engabo.

Amakulu gafaananako n'agali mu lwa 31.

49. *Omugabi teyeseera, bwe yeeseera nga wa ntondo*.

Omugabi okweseera tekitera kulabika. Ekitera okubaawo ye mugabi okwekumirako ebingi oba cbisinga obulungi. Okwo nakwo kuba kwesaaako nnyo yekka.

50. *Omugenyi asooka y'ayita banne em:gulumbi*.

Oyo banne abajja oluvannyuma okubayita emigulumbi buba butabaagaliza kulya ku birungi by'aba asuubira.

51. *Omunaku y'amala ebibamba, abaana b'emmese be bakuza ab'embwa*.

Embwa eyinza okuwa abaana baayo obwana bw'emmese kubanga yo y'esinga emmesc ckitiibwa n'amaanyi. Abantu abanaku be batera okutuntuzibwa okukola cbyesijimisa ab'ckitiibwa n'ab'amaanyi.

52. *Omusira nnumbu tabalirira zigenda na mazzi*.

Ennumbu olw'okwolezebwa mu mazzi. ezimu amazzi gazi-twala, naye ezo czigendera mu marzi nannyinizo tazifaako kuba aba afunyeemu z'ayagala okulya. N'abantu abaliza byc baluubirira okutuukako tebafu ku ebyo byc bafiirwa nga bakyategana.

53. *Omwogezi tatenda bibye, atenda bya banne*.

Abantu baagala nnyo okwogera ku nsobi za bannaabwe, ezaabwe ne bazisirikira.

54. "Osala bitono" nga ye amaze okugabana.
Lufaaana n'olwa 31.
55. "Sigaba bikunta nga sinnaggyamu kya kwebikka".
Omuntu okusooka okwefaaako ng'alina by'atikkiddwa okugabira banne kye kya bulijjo. Abasooka okufa ku balala de batono.
56. Sserukama mayute, bwe bakwata ku lirye ng'awoloma.
Abayisa bannaabwe obubi tebagumira kuyisibwa bubi.
57. Sserukundugga akunduzza eza banne ng'ezize zigejja.
Aboonoona ebintu bya bannaabwe, ebyabwe babirabirira bulungi nnyo.
58. Sserulya mayenje aleka ebinnya byasacmiridde.
Abantu abamu tebassa mwoyo ku kulongoosa bifo mwe beggya ebintu bye baagala.
59. Sserwajja okwota lukiza nnyinimu entannama.
Omuntu azze ku kyoto okwota bwe yeegaziya n'asinga nnyinimu tekiba kirungi. Ekyo kirabika emirundi mingi ne mu bintu eby'engeri endala.
60. Tamuzadde amutikka jjinja.
Abantu ababi bakola eby'ettima bingi ku bantu abatali baabwe.
61. "Tebyasa mutwe", nga tebabyogedde ku ggwe.
Amakulu ga luno ge gamu n'agali mu lwa 33 n'olwa 46.
62. Tewali ayagaliza ya munne kuzaala nduusi.
Obungi bw'abantu ab'obuggyta bwe bwassisaawo olugero olwo, newankubadde nga waliwo abatalina buggya obungi bwe butyo.
63. "Tunaabiwulira" tadduukirira nduulu.
Omuntu awulira enduulu n'atadduukirira ng'agamba nti ekituuse ku bazikuba anaakimanya enkya naye aba yefasko yekke.

54. "Osala bitono" nga ye amaze okugabana.
Lufazana n'olwa 31.
55. "Sigaba bikunta nga sinnaggyamu kya kwebikka".
Omuntu okusooka okwefaaako ng'alina by'atikkiddwa okugabira banne kye kya bulijjo. Abasooka okufa ku balala de batono.
56. Sserukama mayute, bwe bakwata ku lirye ng'awoloma.
Abayissa bannaabwe obubi tebagumira kuyisibwa bubi.
57. Sserukundugga akunduzza eza banne ng'ezize zigejja.
Aboonoona ebintu bya barnaabwe, ebyabwe babirabirira bulungi nnyo.
58. Sserulya mayenje aleka ebinnya byasaamiridde.
Abantu abamu tebassa mwoyo ku kulongoosa bifo mwe baggya ebintu bye baagala.
59. Sserwajja okwota lukiza nnyinimu entannama.
Omuntu azze ku kyoto okwota bwe yeegaziya n'asinga nnyinimu tekiba kirungi. Ekyo kirabika emirundi mingi ne mu bintu eby'engeri endala.
60. Tamuzadde amutikka jjinja.
Abantu ababi bakola eby'ettima bingi ku bantu abatali baabwe.
61. "Tebiyasa mutwe", nga tebabyyogedde ku ggwe.
Amakulu ga luno ge gamu n'agali mu lwa 33 n'olwa 46.
62. Tewali ayagaliza ya munne kuzaala nduusi.
Obungi bw'abantu ab'obuggyaa bwe bwassisaawo olugero olwo, newankubadde nga waliwo abatalina buggya obungi bwe butyo.
63. "Tunaabiwulira" tadduukirira nduulu.
Omuntu awulira enduulu n'atadduukirira ng'agamba nti ekitouse ku bazikuba anaakimanya enkya naye aba yecfaa-ko yekka.

64. "Tunaagabanya mitala" y'akuseera.
 Omuntu okukugamba bw'atyo kuba kukuguyaaguya muve
 awali abayinza okumunenya ng'akuseera. Omukozi w'omu-
 himu ng'anazakuserra takulamulira muwendo nga tannagu-
 kola.
65. Waluggyo akalanga bya banne.
 Omulooopi n'ow'ennimi bulijjo balimirira bannaabwe, bo
 tebeeyogerako.

5

EZIRAGA OBULIMBA, OBUKUUSA N'OBUTASHIMA BWABANTU

1. Abantu balamu magoma, gavugira aliwo.
 Omuntu banne bamuwaana akyali nabo. Bw'avaawo nga
 bamwerabira.
2. Abantu balamu bitooke bisalire, tebyekwekebwamu.
 Ebitooke ebisalire amaso gabiyitamu mangu, ne galaba
 ebirimu. Abantu tebayinza kukweka muntu n'abulira ddala
 oba ebyama bye.
3. Abaruu balamu tebeesigwa, Jjunju baaleka Malangala.
 Kabaka Jjunju yattirwa Malangala mu Busujju, ng'alwana
 ne muganda we Ssemakookiro. Jjunju olwattibwa ng'abantu
 bagenda kussa Ssemakookiro ku Namulondo. Abantu bes-
 gala aliwo.
4. Abataka nkwenye, gw'olya naye y'akurta.
 Ennyonyi eziyitibwa enkwende zisekereza nnyo nga ziri mu
 kibinja. N'abataka bayinza okulabika nga basanyuka po
 bannaabwe songa munda bateekateeka kubakola bubi.

5. Ageerwanyalwanya gabu gaagala nayini nyama.

Amaburu buse batandika okumwanyalwanya gabu gaagala
wa kulumira nannyni nyama. Abantu nahe dhewe ba jaza
okwerwanyalwanya songa baagala kidekuu dia kidekuu muone
mulala gwe bali nayo.

6. Akasukka omumiro tekahalwa.

Ebirungi byonna buse hamala akarita nge tukulukji, kinwa.

7. Akivaamu y'akizita ekyato.

Omuntu amala kumunguka, ekyato m'kumanggidaas n'ala-
yita ekyato. Abantu abamu buse hamala akivaamu ten-
birungi ng'ababatuusizza batavuma dia nge tsakanyozza.

8. Ak'omuntu si ka nte.

Ente bulijjo ekaaba mu ngeri emu nayo akumwa. Omuntu
buli kiseera koogera bitala. Omuntu kyara yesqarrar pe
bye yayogera.

9. Akumma ebijanjaalo okuwanya mbubu.

Omuntu bw'akusaha ekintu ekijinaa akumwa. Omun-
taawaana n'otokimura, ayinza akulegga dia mawali emu-
mnye ebijanjaalo. Naye etyo dhewe akijusta taqash.

*10. Akuwaaniriza okulinnya, bw'ognu yakuza "Kaddunanne-
ma".*

Abantu bangi basindika hamnaabne okukeda obinu obidha
oba eby'akabi ate ne babasekereta nge tsakanyozza emu-
taawaana.

11. Baagala ayaze.

Omuntu amala kutuuka ku kitilwa dia mi tsazza dia
ntu ne batandika okumwagala.

12. "Baana bazanne" bw'avaano abayita 'balangid'

Tekiba kyangu omugayi okukanzarrutira obinu mi tsazza
gaabwe nge hamukolersko ekyo. Buse matanuo dia
mbako, addamu ati, "Abaana matalaka bazanne", naye
bw'addayo eka n'aboogerako obinu wajesa, og'adaya ba

5. *Ageerwanyalwanya gaba gaagala nnyini nnyama.*

Amabwa bwe gatandika okwerwanyalwanya gaba ganoonya wa kulumira nannyini nnyama. Abantu nabo oluusi bayinza okwerwanyalwanya songa baagala kukuba oba kubba muntu mulala gwe bali naye.

6. *Akasukka omumiro tekabalwa.*

Ebirungi byonna bwe bimala okuyita nga tebikyajjukirwa.

7. *Akivaamu y'akiyita ekyato.*

Omuntu amala kuwunguka, eryato mw'swungukidde n'aliyita ekyato. Abantu abamu bwe bamala okutuusibwa ku birungi ng'ababatuusizza babavuma oba nga bahanyooma.

8. *Ak'omuntu si ka nte.*

Ente bulijjo ekaaba mu ngeri emu naye akamwa k'omuntu buli kiseera koogera birala. Omuntu kyava yeegaana ne byc yayogera.

9. *Akumma ebijanjaalo ckuwonya mbubu.*

Omuntu bw'akusaba ekintu ekiyinza okumuviiramu omutawaana n'otokimuwa, ayinza okukugeza ku muntu amummeye ebijanjaalo. Naye ebyo oluusi abyogeza nsaalwa.

10. *Akuwaaniriza okulinnya, bw'ogwa y'akuyita "Kadduwanne-ma".*

Abantu bangi basindika bannaabwe okukola ebintu ebizibu oba eby'akabi ate ne babasekerera nga bibaviiriddemu emutawaana.

11. *Baagala ayaze.*

Omuntu amala kutuuka ku kituibwa oba mu bugagga abantu ne batandika okumwagala.

12. *"Baana bazannye" bw'awawo abyita 'belangira'*

Tekiba kyangu omugenyi okukangavvulira absana mu maknagaabwe nga bamukolerako ekyejo. Bwe wabawo abagambako, addamu nti, "Abaana mubaleke bazannye", naye bw'addayo eka n'aboogerako ebibi byonna, ng'abayita na

'balangira'. Kyandibadde Kirungi okutgeeeza bannasse enso-
bi ze bakola okusinga okubageya.

13. *Bajula avuddewo.*

Emirundi mingi omuntu amala kuva mu kifo oba niu nsi
oba kufa, ababaddde naye oba b'abaddde akolera ne bategeera
omugaso gwe.

14. "Bakugamba" y'akugamba.

Omuntu ayinza okutya okwatulira inunne ebigambo ebinene
ebimukwatako, n'ayogera nga yeetoolcola bw'atyo.

15. *Bakumba na mulamu.*

Omuntu banne bamwagala akyali mulamu. Bw'alwala oba
bw'afa nga bamwerabira.

16. *Bamwagala lusuusuuto lwe baagala mulekwa mu lumbe.*

Omwana bw'afiiwa kitaawe, ab'ekika kye n'ab'emikwano
bamulaga okwagala n'okusaasira nga bali mu lumbe naye
ennaku wayita mbale nga bamwabulira. Okwagala okw'o-
lusuusuuto tekuwangaala.

17. "Bannangè bangi" nga tonnagwa wabi

Omuntu bw'agwa mu kabi nga banne bamwabulira.

18. *Baseesa gwaka.*

Lufaanana n'olwa 11.

19. *Baseka n'eggiinbi.*

Abantu bangi abalabika nga basanyufu songa balina ebi-
baluma bingi mu mmeeme zaabwe.

20. *Basiima bageya.*

Omuntu tayinza kuba mulungi mu buli kintu ky'akola, kye'-
bava bamusiima ng'ate bwe bamugeya.

21. *Batindira kibaze.*

Ekiryo kimala kubalako nsujju oba ndeku ne bakiindirz-
Amakulu ge gamu n'agali mu lwa 11 ne 18.

22. *Batuuka beerabira ababatuusa.*
Abantu bangi bwe batuuka mu kitiibwa oba ku bugagga tebjjukira bantu abaabayamba okutuuka ku bintu ebyo.
23. *Batu'usa ebbugga, beerabira embooge.*
Amakulu ge gamu n'agali mu lwa 22.
24. *Satta miggya, beerabira emikadde.*
Abantu abamu bwe bafuna emikwano emiggya ng'emikadde bagyerabira.
25. *Busa bwa mbogo.*
Obusa bw'embogo bukala kungulu songa munda bubisi. Omuntu ow'enkwe oba munnanfuusi ajja ne yeewoomya kungulu so nga munda ajjudde ekko.
26. *Eby'okuwa bif a obusa, Abanaawa baasuza bbaabwe.*
Abanaawa baagaana enjole ya Seuna II okugiyisa mu Kinaawa nga bagiggya e Buddu gye yafiira, so nga bwe yali akyali mulamu yabawanga ebintu bingi. Abantu bangi bawa bannaabwe ebintu naye nga be bawa tebasiuma.
27. *Guweddeko entonio, ennyonyi zigūyita ttale.*
Omuti bwe guggwaako entontogolo ng'ennyonyi tezikyagu-kuryaanirako. N'omuntu bw'ayavuwala, ng'abaali bamwagala olw'ebintu bye tebakymufaako.
28. *Gw'ogayunjira y'akuyita 'Nalyambe'.*
Gw'oyunjira amatooke atwale alyeko ate y'akutenda okugatema okugamala mu lusuku.
29. *Gw'olulambuza y'alusalako.*
Omuntu gwe weesiga y'akukola akabi.
30. *Gw'olya naye enkejje enjokerere y'akuyita 'Ddumabikalú'.*
Abantu bangi abeegatta n'abalala ne bakola ebibi naye bwe badda ebbali nga batandika kugeya na kuvuma bannaabwe. nga bo kye banoonya kwe kuyitibwa abalungi.

31. *Gw'owonya eggere y'alikusambya.*
Abantu balabika bulijjo nga bayisa obubi ennyo abantu
ababa babaggyc mu bizibu cbinene ennyo.
32. "Kuno kwe kwaffe" takulaga w'asula.
Waliwo abantu abatayagala kumanyibwa gye basula
33. *Kyakatuuka tekibula mutengeetero.*
Ekintu kyonna ekiggya kyagalibwa.
34. *Kye weetema olwadde bw'owona tokiwa.*
Omuntu bw'alwala ayinza okusuubiza okuwa ebintu ebing
okwebaza, ng'abadde awonye naye bw'awona bye yasuubizi
tabiwa. Omuntu by'asuubiza banne ng'ali mu buzibu, bw'a
buvaamu tabituukiriza.
35. *Lwe mbaawo lwe mba munnaabwe, lwe mbulawo mba ka
munye namukwakula.*
Omuntu banne tebamwogerako bubi ng'ali nabo. Bamulindi
kuvaawo ne batandika okumulima empindi ku mabega.
36. *Mimwetoloba ng'ageya bwe bajja.*
Omuntu ageya munne gwe yayise naye aba mubi nnyo
Kyava ayitibwa 'Mimwetoloba'.
37. *Oguliko omuseesa teguzikira.*
Omuntu bw'abaako amulimirira kiba kizibu okuwona cbib
bimuvunaanibwa.
38. "Ojjanga n'olya" y'akuyita 'Lubunamiryango'.
Abantu abamu bwe bayita bannaabwe okulya oba ku bin
cbirala, baba baagala kubageya nga bavuddewo.
39. "Omwana okufa akuwonya kuyoola".
Lufaanana n'olwa 9.
40. "Osula wa?" y'akuziga.
Omuntu ayagala okukuzigira abalabe naye bw'atyo bw'
kubuuza, nga munno ddala bwe yandikubuuzziza.
41. *Ssebalamu tebeesigwa.*
Amakulu go gamu n'agali mu lwa 2.

42. *Ssekabwa ke weeyolera ke kaluma entumbwe.*

Embwa eruma mukama waayo eyagikuza cba nsiru nnyo. N'omuntu omusiru ayinza okuyisa obubi omuntu eyamuggyz awabi oba eyamulera.

43. *Ssenkusigulenkusigule, ogw'engulu gusigula ogw'emmanga nti, "Tulye ebyokya". Bwe bijja nga gwo gukikinala.*

Waliwo abantu bangi abasendasenda bannaabwe okukola nabo ebintu ebikyamu naye bwe balaba nga bivuddemu akabi nga bo badduka, ng'obuzibu babulekera bannaabwe be baasendasenda okubuyingiramu.

44. *"Tuula twogere" bw'ovaawo akwetissa enju.*

Omuntu okumugamba nti, "Togenda, tugire nga tunyumya" ate n'omugeya ng'avuddewo nti, "Abadde wano ng'ennumba agyetisse", buba bukuusa bwennyisi.

45. *"Zimba nnene" tagikubeera.*

Waliwo abantu bangi abawa bannaabwe amagezi okukola ebintu bye batasobola, ne batabayamba.

6

EZIFA KU BYOKUFUNA

A. OKUGULAANA.

1. *Abumba akaza awulikikira wala.*

abantu abakola obulungi ebintu ebyetaagibwa bamanyika mangu; tebeetaaga na kweranga.

2. *Atannagula tayisa lutala.*

Omuntu alina ky'anoonya okugula, buli mutunzi gw'aliba ng'alina ebisibe mu mugugu oba mu ngeri endala, amubuuza ky'atunda. Olugero lugererwa ne ku bawuulu era ne ku boo-

busa. Lubalabula obutayita ku bantu be bayinza okuwani
oba okufumbirwa, nga babatunuulira ekiziimuziimu.

3. *Atunda ayolesa y'atera okumaza.*

Omutunzi atalaga bulungi by'atunda tafuna mangu baguzi

4. *Atunda omutwe amala kunyiga ku gugwe.*

Omutwe gusingamu magumba. Agutunda kyava tasaana
kuguseera muguzi. Olugero lukwata ku bitundibwa byonna.
Omutunzi yenna asaana atunde ekintu ng'ensimbi azigerera.
geranya n'omugaso gwakyo ova n'obulungi bwakyo.

5. *Awafa obuguzi tewafa mukwano.*

Okulemwa okugulaana n'omuntu tekubattira mukwano
gwammwe.

6. "Bakuseera" takwazika.

Okugaana omuntu okugula ekintu ky'ayagala olwokubanga
bakiseera, ate nga ggwe tojja **kumwazika** kikyo, tekiba
kirungi.

7. *Bakuseerera mu katale oyombesa kkubo!*

Gwe baseeredde mu katale bw'adda eka ng'ayombera mu
kkubo talina ky'agasibwa. Asaana kuyombera mu katale
amale. Ebintu bulijjo biba n'ebifo cbituufu mwe bisaana
okukolera.

8. *Ebunga teba ya kisibo.*

Ente, embuzi, n'ebintu cbirala abatunzi byc babunza tebi-
tera kuba birungi. N'omuntu abunga obubunzi tatera kuba
wa mpisa nnungi.

9. *Ekidiba kidda waabakyo:*

(a) *essaaniko n::: lusuku.*

Essaaniko hsooka kuba ndagala, kyeriva lidda mu

lusuku nga limaze okuggwaamu omugaso.

(b) *namunjoona Mbuule.*

Kidiba Owannamwijoona bw'e yalemwa e Buddu yadda
ku butaka bwabwc obwasooka obw'e Mbuule, mu

Mawokota. Ekintu bwe kiba nga tekikyalina mugasa
visasa kiddizibwe nannyinikyo.

10. *Emmzeeme (mu) katale, ky'esiima ky'egula, ogulamu enkeje
z'chekamu ennyama.*

Olugero luno lutegeeza eddembe omuntu ly'aba nalyo oba
ly'assaana okulekerwa okukola ky'ayagala, bwe kiba nga
tekimenya mateeka g'ateekwa okugoberera.

11. *Enkaaga n'Enkaaga e Ggomba tebanja.*

Abantu bwe baba ababiri buli omu n'awonya munne akabi
k'atayinza kwewonya yekka, ku bantu abo tekuba asaana
kusaba munne mpeera (laba olugero lwa muzibe n'omule-
ma, mu katabo *Engero za Baganda*, ekyawandiikibwa Sir
Apolo Kagwa, ku lup. 35).

12. *Ennyongeza tetta buguzi.*

Mu mpisa z'Abaganda, omuguzi bw'asaba okumwongeza ku
bintu by'aba agula, aba takoze bubi era tavumibwa.

13. *Ensiba mbi edibya mutere.*

Mutere bw'asibibwa obubi naye abaguzi bamuyita mubi.
Ebitundibwa byonna bisaana kusibwa bulungi bisikirize
abaguzi.

14. *Gadibe ngalye ng'embwa etunda omuzigo.*

Bagereesa nti embwa bw'eba etunda omuzigo egamba nti
bwe gubula abagugula ng'egweriira. Olugero lutuukira ku
muntu yenna atunda ekintu ate ng'alinga ayagala okukye-
sigaliza.

15. *Gye bazireegera si gye zivugira.*

Okukubwa n'empewo biddiriza erjoma okuva ku ddoboozi
kwe baba bazircegedde. N'omuguzi bw'asaba omutanzi
okumusalira ku muwendo gw'ekintu aha takoze bubi.

16. *Kibula buguzi kiddira nyinikyo.*

Ekintu bwe kidiba mu katale kisaana kiddizibwe nannyini-
kyo nga kiri nga bwe kyali nga kitwaliibwayo.

17. Ky'oyagala kikuseeza, Omunyoro amalibu gaamusingira olu bimbi.

Edda ab'okukubwa amanyyo baakeeranga bukeezi ne bagenda mu bakubi baago, emmimbi ne zifa. Bulijo ekintu omuntu ky'ayagala ennyo kimufiiriza ebirala.

18. "Mmaali yatokomoka" agula magi na nsuwa.

Ensuwa n'amagi bwe bigwa wansi byatika bubi. Omuntu okufiirwa ensimbi ze mu bintu ebirala ate n'asuubula ensuwa oba amagi ayinza okwelyongera okufiirwa.

19. Munno atunda nti, "Nze ngula", nti ekimutunza okimanyi?

Abantu bangi bagenda okutunda ebintu byabwe nga bamaze okulaba nga tebikyabagasa. Omuntu agula ekintu ekikadde asaana kwegendereza nnyo aleme kugula kintu ekimamugase.

20. Ojunda n'omuliika n'anunula abaana.

Omuntu akuggya mu kabi n'akutwalako ensimbi ennyingi asinga oyo agaana okukuyamba mu ngeri yonna.

21. Omutunzi teyeeganya kusumulula.

Omutunzi atayagala kuteganyizibwa baguzi ng'abalaga by'atunda aba tamanyi bya butunzi.

22. Omuwambi si muguzi.

Omuntu okwekwata obwekwasi ebintu nga tabisasulidde tekimuyisa muguzi.

23. Omwavu bw'atunda talaba agula, bw'agula talaba atunda.

Omwavu taba na by'atunda ate n'ebitundibwa tasobola kubigula.

24. Ssebuguzi bwa nnume, tebubulako nteera.

Omuntu agula ennume tagisuubiramu mata. Mu kugula okw'edda, omuguzi w'ennume kyeavanga asaba okumute-rako ekintu ekirala. Ekyo kyc baayitanga 'enteera'.

25. Tekayira, kavunaana muwendo.

Mu katale abantu tebagendamu kuyomba, bagendamu iwa kugula na kutunda.

26. "Ziribbukira mu mabidde" yeerabira enkenku.

Enkenku tewoomera banywi ba mwenge. Ekisu ku bike-kuza omwenge kwe kubulako omuwemba. Omuntu bw'a-fiiro ensimbi mu byobusuubuzi ebirala, tasaana kwesunga kuzizzaawo ng'agula amabidde okuyisa omwenge kubanga bw'ayisa enkenku ayongera kufiirwa.

B. OBUGAGGA.

27. Abasajja mivule. giwaatula ne giggumika.

Emivule gisuula amakoola ate ne gifuna amalala. N'omuntu ayinza okuggwewako ensimbi oba ebintu naye bw'ayi-kira okukola ayinza okufuna ebirala.

28. Abagagga n'abagagga baagalana, ckirevu kiyita ku bisige ne kigenda kyegatta n'enviiri eziri ewala.

Abagagga okwagala bagagga bannasabwe kye kya bulijo kubanga baba na bingi cby'okunyumyako ebikwata ku bugagga.

29. Afuna aduula.

Abalina ebintu cbingi batera nnyo okuduulira abatabirina.

30. Amala okufuna nti, "Oluggyia lukala mbuzi".

Okwo kuba nga kuduulira abatalina mbuzi. Si kirungi omuntu amazc okufuna cbingi okuduulira abatabirina.

31. Asooka okufuna yeerabira munne bw'afifuna.

abantu abamu bwe bagaggawala tebalowooza nga walibaw-wo n'abalala at aligaggawala nga bo oba n'okubasinga.

32. Bocagha mugagga.

Omuntu amala kutuuka ku bugagga abantu ne bantu-kujjaanirako.

33. *Bazaala mugagga*.

Omugagga gw'awa ekintu oba ebintu amwebaza ntj,
"Ompadde mwana wange".

34. *Biva nju, bidda nju*.

abantu abamu baba beeyongera okufuna ebintu ng'ale
abalala bibaggwaako buggwi.

35. "Bwe bambuulira saatuula" nga hvali lwa mugagga.

Ennyimbe z'abagagga zituukibwamu abantu abagenda oku-
funamu obufunyi ebintu, oba okulya oba okunywa.

36. "Eby'omugagga":

(a) *bivunda*, *bw'alwala ebbwa ng'anyiga*.

Kale singa alireka ne livunda nga bw'agamba.

(b) *bijja byokya*" omusota bwe gugenda w'ali ng'adduka.

Omusota adduka gwaki anti nga bintu bye bye bigenda
gy'ali?

37. *Ekyetimbwa kikira ekyebikkwa*.

Olutimbe lusaana lube lulungi okusinga ekikuntu eky'ebi-
kkwa kubanga ku lutimbe amaso g'abalabi kwe gatuukira.

38. *Ensimbi*:

(a) *ky'eremwa ow'enkata tazinga*.

(b) *w'ekuba egonzawo*.

Omuntu alina ensimbi cnyingi asobola okukola ekintu
ekizibu atazirina ky'atasobola kukola.

39. *Eyeebikka ebbiri tamanya wa lumu*.

Omantu eyeebikka embugo ebbiri tamanya mpewo cfuuwa
eyeebikka olumu. Ebiruma omwavi omugagga tayinza ku-
bimanya.

40. *Kamukamu gwe muganda*.

Katonda gw'anaawa okufuna ava ku binto bitono n'agenda
ng'afuna, n'atuuka ku bingi. Kyekiva kitaba kirungi omuntu
okululunkanira okugaggawala amangu.

41. Nsimbi:

(a) *mbi ewoomera mu kyasa.*

Ensimbi embi bw'ogigatta mu nnungi terabika mangu nga mbi.

(b) *tekubalirwa munno.*

Omuntu bw'akukwasa ensimbi naawe osaana okuziba-lamu okakase nga ntuufu.

(c) *emu tennyombya, nga waaluganda y'agitutte.*

Tewali ayagala kufulumya nsimbi ze awatali nsonga ntuufu.

(d) *ziwoome.*

Ensimbi zaagilibwa nnyo.

(e) *tekuba nnyonyi.*

Ensimbi temala gasuulibwa etyo, ne bw'eba emu.

42. Obireka n'otobyegomba.

Omuntu tasaana kulekayo kukola olw'okulowooza nti age-nda kufa mangu kubanga bw'atifa mangu yecgomba ebintu bya banne abaakolanga nga ye alinda okufa. N'omuntu agenda okusenguka tasaana kuleksyo kukola mirimu mu kifo ky'agenda okuvaamu.

43. Obulungi bukira obugagga.

Omulungi ne bw'akaddiwa era bamulaba nga yali mulungi naye omugagga bw'ayavuwala abamulaba tcbamanya nga yali mugagga.

44. Omugagga:

(a) *tabaamu mwoyo, ennyanja tezza mpiso.*

Ennyanja ejjudde ebintu cbya buli ngeri naye era bw't-wala empiso tegizza. N'abantu bangi abalina cbingi ate be basinga okwagala okwongera okwegaggawaza nga banyaga eby'abalala.

(b) *taggwa ntabaalo.*

Gw'awa ckintu amwebaza nti, "Yogayoga Ssaadongo".

45. *Ssebingi bwe bikwalira ogamba nti tebirimbula.*
 Abantu abamu bwe bafuna ebintu ebingi oba ensimbi ennyingi tebalowooza nga ziyinza okubaggwaako.
46. *Tebifaanana abifuna.*
 Abantu abamu abanyoomererwa mu kubalaba be babi nzo, bintu ebingi oba ensimbi ennyingi ze batalowoozebwa kubanazo.
47. "Twalabagana obwedda", empale akuwa nkadde.
 Abagagga abamu bwe bawa bannaabwe ebintu babanu bikadde.
48. "Zatusanga babiri", bw'ajuna takuwa.
 Abantu abamu bwe batuuka ku bugagga tebajjukira bannu bwe bwe baalaba ennaku nga baavu.

C. OBWAVU.

49. *Ataawone bwavu agula wa Mutundabikadde.*
 Ebikadde tebirwa kwonooneka. Bwe byonooneka ng'eyagi gula addsyo mu bwavu.
50. *Baboola mwavu.*
 Omugagga tatera kuboolebwa mu kika olw'ebintu bye by'iwa ab'ekika.
51. "Baddereeva ensimbi baziyoola mu makubo", nti ggwe batu kwata omukono nga bayoola?
 Enjogera cyo va kuzannyisa kigambo 'kuyoola'. Baddereeva ensimbi nabo bakola nkole.
52. *Ddiba likaze, ennyomo zikolonge.*
 Olugero luno lutegecza nti omuntu bw'afa oba bw'ayi wala ng'ababade bamwagala olw'ebintu bye bamuvu.
53. "Ebyanfudde bingi" agula mutwe gwa nte.
 Ayagala okulya ku bibye olw'okwekubagiza ng'amaze odi firwa ebintu asaana kugula nnyama esanyusa so si mowu.
54. *Enkoko y'omwawu teggwa meebara.*
 Agikujjukiza buli kiseera nti. "Enkoko gye nakuwi"

raba otya obunene!" Nga teweebaza nti, "Munnange wampa, weebale".

55. "Ensimbì:

(a) *aabula*", *asiiba waka*.

Omuntu agamba nti ensimbi zaabula lwaki tazinoonya?

Omugayaavu atayagala kukola tayinza kufuna nsimbi.

(b) *ze nfuna zimpita mu ngalo*".

Oyo ensimbi gwe ziyita mu ngalo asaana atungiremu amaliba zireme kuyitamu.

(c) *ze nfuna simanyi gye zidda*", *awasa banobye*.

Oyo ensimbi z'awa nga bamukutte ne baka abasajja tazijjukira.

56. *Kasobeza ng'enneebaza y'omwavu, aija akaaba ate bw'omuwa ng'era akaaba nti, "Onnanze ki. Ssebo!"*

Omwavu essanyu n'ennaku byombi bimukaabya.

57. *Kateeyamba ng'abaavu abayita ababiri*.

Kale omu bw'ngwa ku musango ogwetaaga ensimbi, munne ensimbi aziggya wa?

58. *Muka omwavu talondwa*.

Obwavu tebuggisu mukazi ku bba nti omulala amwagala amutwale.

59. *Nantabwaza akuba mu ly'enkejje obusomyo*.

Omwavu ennyo y'alowoozebwu okukuba mu ggumba ly'enkejje obusomyo abulye! Naye eggumba ly'enkejje teribaa-mu busomyo.

60. "Na wano lulyabirawo", *nga lwa mwavu*.

Ennyimbe z'abaavu we basanga we bazaabiza olw'obutabaamu bintu bye bayinza okulya oba okugabana.

61. *N'ow'emu akoomera*.

Omuntu alina ente emu naye asaana agikumire akaliro eyo-te. Omwavu naye asaana okulabirira ebintu bye obulungi.

62. "Nze embaga zantama", nga ky'ayambala talina.
Atalina byambalo ebisaana okugenderamu ku mbaga tale, ma kufuna kyc yeekwasa nti kye kimugaana okugenda ku mbaga.
63. "Nze nakula sizannya", ng'ayambadde lukadde.
Omwavu bw'ayambala olugoye lwe olukadde atya okuluza, nnyiramu, sikulwa nga luyulika.
64. *Obwavu si bbanja*.
Omwavu talina gw'afiiiriza ng'omuli w'amabanja.
65. *Omuko omwavu y'ameramayembe*.
Bw'asanga omukulu omukazi amuzaalira omukazi, ng'omukulu agamba nti, "Abadde antomedde!" songa omugagga amwogerako nti, "Omwana wange oyo annimu eggwiiso!"
66. *Omwavu aliyisa bulago*.
Omwavu bw'azza omusango bamwambika muguwa mu bulago nga batwala naye omugagga ayinza okuwaayo ensimbi ne bamuta.
67. *Omwavu alumakikonde*.
Omwavu olw'obutasobola kwegulira nnyama, afunya ekikonde n'assa ku mumwa nga bw'agamba nti, "Bwe ndifuna ekifi ky'ennyama ndikiruma bwe nti". Omwavu ebirungi byonna akoma ku kubyegomba.
68. *Omwavu ayisa hukalu*.
Omwavu taba na byambalo ebisaana okuyitiramu mu bantu. Okuyita mu bantu aguma bugumi n'agenda ng'ayambadde ky'alina kyonna.
69. *Omwavu bw'akvala y'abunya ekika*.
Omwavu bw'akyala aba anoonya byakufuna naye omugaga ab'ekika dc bamunoonya gy'akyadde abawe ku bintu.
70. *Omwavu ky'afuna kye yeetuumma*.
Omwavu bw'afuna ensimbi oba ekintu ekirala ng'agamba banne nti, "Nze ssente" oba "Nze mwenge".

71. *Omwavu tagenda mu kyama.*

Ekimugaana okugenda mu kyama bwe butaba na bya kuwaayo ng'ekyama kirimu okwesolooza ensimbi oba ebintu ebirala.

72. *Omwavu takwana.*

abantu baagala mugagga, kale omwavu akwana atya?

73. *Owa kasitukira talya nkoko ya mwavu.*

Omwavu tagaba mangu ku bintu bye. Amutuulirira gw'ayi-nza okubiwaako.

74. *Ow'entono alunda zize, ebisige tebyegatta na nviiri.*

Okugatta ebyokufuna ng'ente n'ebirala, abantu abamu kubaviiramu okufiirwa.

75. *Ssebwavu bwali dda abejjereza omunyago nti, "Banjera!"*

Omwavu bwe bamubba aba afunye eky'okwewolcreza. Agamba banne nti ababbi tebaamulekera kantu mu nju.

76. *Tebukozza (obwavu).*

Omwavu bw'aba omulamu ayinza okuba n'emirembe.

77. *Tebukumanyisa akwagala (obwavu).*

Omwavu olw'obutaba na ky'ayinza kuwa muntu amwagala awulira ennaku olw'obutasobola kulagira kwagala kwe mu kugaba.

D. AMABANJA N'OBUKUMPANYA.

78. *Abalungi mbwa ya namaaso, bw'etebba n'eyigga.*

Embwa ya namaaso esanyusa okulaba ate ng'eyinza okuba engizzi. Naye bw'eba enzibi tewaba agyagala. Abantu abalika obulungi nabo basanyusa okulaba naye abamu baba n'emize egibakyayisa.

79. *Abasa n'abasa baasisinkana Kijonjo.*

Omusajja yasiba omutwalo gw'cbyoya by'enswa n'agutwala mu katale e Kijonjo, mu Buddu, agutunde ng'aguyita enswa. Omusajja omulala ye yasiba biwero bya mbugo mu mugugu

n'abitwala era mu katale ako ng'ayagala abitunde ng'abi-yita omugugu gw'embugo. Bombi olwasinkana ne bagulaana nga buli omu alowooza nti akutte omujega. Buli omu bwe yadda ebbali okulaba eby'endola by'afunye n'alaba ng'afunye bitaliimu. Ku basajja abo kwe kwava olugero olwo olugererwa ku bakumpanya ababa basobolaganye mu bulyake.

80. *Akalagaane tekaggya buliika.*

Omuntu bw'alagaana ne munne okumusasula ensimbi oba ekintu ekirala bombi ne bakkiriziganya. okusasula bwe kuttuka, asasula tasaana kuyita munne muliika.

81. *Akamwa akangu kakuyitabya ow'ebbanja.*

Bw'oyitaba amangu omuntu azzc okukubanja ate nga by'akubanja tobirina oba otuuse awazibu. Bulijjo omuntu asaan na okwanukula n'amagezi abamuyita n'abalina kye bamubbuza.

82. *Akatali kabbe eggumba osuula mu luggya.*

Eggumba ly'ennyama eteri nzibe w'oyagala w'olisuula kubanga toba na kikweraliikiriza. Ebibbe bikolerwa mu nkukutu era tebyesiimisa.

83. *Akukyaye bw'awerekera akubanja teweebaka.*

Akukyaye ayinza okufukuutirira akubanja okukuwawaabira mu mbuga z'amateeka. Omuntu bw'akyawa omuntu ate ne yeegatta n'omuntu omulala alina ky'amuvunaanza gwe bakyaye aba mu kabi.

84. *Akunoonya ameewola takunoonya masasula.*

Ayagala okwewola ensimbi oba ekintu ekirala afuba nnyo okunoonya gw'ayagala okuzeewolako naye okusasula bw'kutuuka adduka mudduke.

85. *Alikuliira omwana omuteresa taba.*

Omuntu bw'omuteresa taba n'amunywa oba n'amubuza. omanya nga bw'omulekera omwana naye amubuza. Olugero

Jutegeezza nti omuntu bw'amenya obwesigwa mu kintu ekintono, toyinza kumwesiga mu kinene.

86. *Alya ebya mukama we nga tasenguse taba mubbi.*
Omuntu bw'alya ekintu ky'omuntu omulala n'atamudduka-ko taba mubbi. N'omuntu bw'alya ebbanja ku muntu n'ata-mwewala taba mulyazaamaanyi.
87. *Bakinaanise akyagala (ekikomo), muka omubbi okuzaala abalongo.*
Mu mikolo gy'okwalula abalongo mwabangamu ogw'okusi-ndika Nnaalongo okubba amatooke. Muka omubbi omuko-lo ogwo gwamusanyusanga nnyo kubanga naye yabanga mubbi nga bba.
88. *Bakubanja n'otobba.*
Omuli w'amabanja ayinza okusasula naye omubbi talina gw'addiza bintu bye yamubbako. Okwewola kukira okubba.
89. *"Balikuba ku ndu eridde", muka omubbi talamula bba.*
Baka ababbi baagala cby'okulya n'ebintu ebirala okusinga obulamu bwabwe n'obwa babbaabwe, kyebava batasobola kubaiabula.
90. *"Bya mpuna", ng'akubbye wa mu nju.*
Ow'omu nju bw'akubba n'omumanya cbigambo bikulema okwogera amangu.
91. *Ebitali bigabane bwe babyanuka biba by'omu.*
Ebintu by'abantu bwe biba n'omuntu omu ku bo ne babi-munyagako, gwe babinyazeeko agamba nti, "Ebintu byange babinyaze".
92. *Ekiri mu bbanja tekinunula mwana.*
Ensimbi oba ebintu ebiri mu mabanja tebyesigibwa kuggya muntu mu kabi kuba gw'obanja ayinza obutakusasula mu kiseera ekyo w'obyetaagira.
93. *"Embaga enyuma kiro" bw'atagenda kubba agenda kulwana.*
Embaga z'ekiro ababbi n'abakozi b'ebibi cby'engeri endala bazangala nnyo.

94. "Embwa yange tebba", ng'eyise ku lwa taba (olwaniko).
Kiba kizibu embwa okuyita ku bintu by'eyagala nga bya. nikiddwa n'cleryako. N'omubbi bw'atyo, tayinza kuyita ku bintu by'ayagala n'atabibba, bwe wataba abikuuma. Oluge-ro iutegeeza nu omubbi tayinza kugaanirwa.
95. *Ewaabu bbanja tegenda bbanja.*
Gye walya ebbanja towaayo bintu bya bbanja n'osuubira okusasulwa mu nsimbi.
96. "Ewaffe zirya ngugo" akuddiza maliba.
Engugo gwe muddo ogulimu omunnyo ogukuza obulungi ente n'embuzi. Omuntu akusabza okumuwa ente oba embuzi azikuhundire nga zirya ke ngugo akulaga maliba ng'agamoz nti zaala songa yalya ndye. Abakumpanya bwe batyo dwe bakole.
97. *Funa eby'okuwola nge n'ebiy'okuwaze.*
Abawola ensimbi bateekwaz okuba nga balinz n'ci'okuwaze na be baziwola basobole okuzibaggyako.
98. *Gwe hakwatira mu kisuli nge ye mubb.*
Ababbi bwe badduka nga bamaze okuwulirwa, gwe basobola okukwata ng'asima oba ng'amanya enju gwe basiba olw'obubbi. Era n'omuntu gwe basanga n'ekintu ekibbe y'abalibwa okuba omubbi.
99. *Kabwa kabbi kagumyu mugongo.*
Embwa enzibi ekubwa nnyo era n'abantu ababbi batera okukubwa ennyo naye tebalekaayo kubba.
100. *Kaggwe ensonyi ng'omwana ubba nnyina.*
Omwana abba nnyina aba takyalina nsonyi. Omuntu yenna akola ebiswaza ennyo naye ayinza okuyitibwa 'kaggwe-nsonyi'.
101. *Kalimi ka mwewoze, kajja kawewedde.*
Buli agenda okwewola ensimbi asooka kugonza lulimi mwcsige nti alizisasula bulungi.

102. *Kisaala munyazi.*

Omunyazi bwe bamubbako ekintu kye yanyaga oba kye yabba, alumwa nnyo okusinga omuntu gwe yakibbakko.

103. *Kyrrondera taba mubbi.*

Omuntu bw'alonda ekintu n'aba ng'akyabuuza nannyinikyo ayitibwa mubbi.

104. *Ky'owo!a otudde okibanja oyimiridde.*

Abeewozi b'ensimbi abamu okuzisasula, abazibawola bamaala kubawawaabira mu mbuga z'amateeka.

105. *Mbuzi ekogga nnyiniyo n'agisanga.*

Eyakusibira ekisolo, ng'embuzi, bw'asanga nga kikovvu tanyiiga naye bw'asanga nga kyafa mu ngeri etetegeerekeka talema kunyiiga. Omuntu bw'ateresebwaa ekintu asaana aki-kuume okutuusa nannyinikyo lw'akimusaba.

106. *Mutunda bikadde tatunda bbanja.*

Ekimugaana okutunda amabanja kwe kutya nti b'aguza ebikadde bwe biboonoonekako nga baakabigula bayinza okugaana okumusasula.

107. *Nsigalira ebanjibwa mugezi.*

Ensimbi entono oba ebintu ebitono ebisigala ku bbanja biba bizibu okubanja ne biggwaayo

108. *Okuwola n'okwazika bye bitta emikwano.*

Abeewozi b'ensimbi n'abeeyazika cbintu, bwe balemwa okusasula oba okuzza cbintu cri bannannyinibyo nga batandika okubeewala n'okubakyawa.

109. *Omuggo teguba gwa "Nalonda" guba gwa "Natema".*

Eyatema omuggo y'aba nannyinigwo naye si oyo aba agulonze. N'omuntu bw'alonda ekintu tayinza kukiyita kikyc nga nannyinikyo alabise.

110. *Omuronzi tattibwa.*

Omuntu bw'alonda ekintu n'abuuza nannyinikyo n'abula tattibwa lwa bubbi.

111. *Omulyazaamaanyi alya gw'asinze, ensega terya mulamu.*
Abafu abatakyayinza kwerwanako ensega be zirya. Abalya zaamaanyi nabo bagenda okuggya ku muntu ensimbi oba ebintu nga baamaze dda okumulimbali limba ne bamufuula ng'atategeera. Kyebava beetenda n'okwetenda nti, "Tukutte omujega".
112. *Omuti w'ebbanja ennaku alaga ntono.*
Oyo ebbanja aba ayagala aliasasule mangu aliwone.
113. *Omwana w'omulyazaamaanyi tagwa rjanzi.*
Obukoowu obuva mu kudduka ennyo oba mu kutambula olugendo olunene bwe buleeta ennyonta eyitibwa erjanzi. Ebyo omwana w'omulyazaamaanyi abimanyiira olw'okudduka ne kitaawe bulijjo nga bamaze okunyaga ebintu.
114. *Ssenkuba ya ggulo, bw'etekuba mubbi ekuba musezi.*
Ababbi n'abasezi emirimu gyabwe batera kugikola kiro, enkuba y'ekiro kyeva ebaggweerako.
115. *Tezibula mukwate.*
Omuntu bw'azza omusango oba bw'atuukibwako ekintu ekirala ekizibu, ensimbi ezectaagibwa okukivvuunuka tezitera kumubula.
116. *"Wano situukawo", bw'ovaawo assaawo mmangu.*
Omubbi ayinza okulimba mu ngeri eyo naye bw'alaba abantu bavuddewo ng'assaawo emmanvu oba ekinu oba entebbe, ng'awanulayo ky'ayagala okubba. Ababbi basooka kuyiga kulimba.
117. *"Weeyazeyaze" akubbya mw'osula.*
Omuntu asaba ennyo ayinza okubbisa omuntu gw'asaba.
117. *Z'olaga ow'ebbanja tezirwa.*
Ennaku omuntu z'alaga okusasulirako ebbanja oba okukolerako ekintu ekizibu tezirwa kutuuka.

EZIFA KU MWENGE

1. Akojenjegule kazinya atanywa mwenge.

Atanywa mwenge bwe yeegatta mu banywa n'atandika n'o-luzina bamuyita mulalu.

2. Akalengula kaalobera Ngobya okuzaala.

Oyo teyabecranga mu maka ge; ebiseera bye byonna yambilanga eyo ku mwenge.

3. Ataguyiisizza y'agunenyeza munne nti "Agummye n'aguwanga".

Atali muyiisa y'anenya omuyiisa nti tabakombezza ku mwenge. Kyangu nnyo okunenya bannaffe olw'ensiobi ze baba bakoze ne ze batakoze songa naffe tuzikola.

4. Awanise tavumagana nkenku.

Awanika amabidde ge ku kibanyi tamanya nga galivaamu nkenku, kyava tasaana kusekerera munne ayisizza enk'enku. N'omuzadde alina abaana abato tasaana kusekerera muazdde munne ng'abaana be boonoonese kubanga n'ababe bayinza okwonooneka nga bakuze.

5. Bisenge bya muyiisa tebiggwaamu mwenge.

Abaagala ennyo omwenge bwe bakyalira omuyiisa tcbaggwaayo. nga balowooza nti tegunnaggwa mu nnyumba ye.

6. Ekitava ku ssengejjero ye Wankindo.

Ekitava bwe bakisengejjeramu nga tebakiwummuzu kyatika mangu ne bakiitunga, ne bakiyita 'Wankindo'. N'omuntu bw'ayagala okubeera ku buli kintu, ayinza okutuukibwako cmitawaana.

7. Ekiwoomereze ekingi kizaala enkenku.

Omwenge oguwoomcerera gwc guvaamu enkenku. N'ebintu cbirala cbiwooma ennyo byc bitcra okuvuiramu abantu cmitawaana.

8. *Ekiwumbya engalabi mwenge kubula.*
Ebintu bingi ebyonooneka olw'obutakozesebwa, ng'ebibiko.
lako oba ng'ensonga ezibikozesa teziriiwo.
9. *Ggambbo bbi Wamwenge alisanga ku mwoyo.*
Omutamivu okuvuma omuntu ekigambo ekinene aba yaki.
teekateeka dda mu mwoyo gwe.
10. "Guwedde mirembe", akiina tuyiisa.
Omuntu bw'akyalira omuyiisa n'atamuwa ku mwenge
anyiiga, naddala bw'alowooza nti agumummye bummi,
kyava afuula ebiambo eby'okukiina omuyiisa.
11. "Gwa gonja, gunadda", ng'ayiisizza gwa mazzi.
Omwenge gw'amazzi gunyoomesa omuyiisa, naye kyava
agezaako okwewolereza mu ngeri eyo kuba tewali muntu
asanyukira okunyoomebwa ng'akoze ky'ayita ekirungi.
12. *Gwala mutisi, tegwala mwenge.*
Abantu baagala omwengc okusinga omubisi; omwenge kye-
guva gutayala.
13. *Ggwanga lya mwenge liggwa na mwenge.*
Omuntu bw'akumma omwenge naawe osaana kumumma
mwenge, bw'akulyako enkoko naawe omulyako nkoko.
Abantu bangi baagala nnyo okwesasuza bannaabwe kye
baba babakoze.
14. *Kaamuuuube ng'engalabi y'ekyengeria.*
Omwenge bwe guba omungi, abagunywera ku ngalabi teba-
gituuza mu kifo.
15. "Kimaza bbiri" y'aliwa ogw'omugenyi.
Bw'oziyiza omugenyi okudda ewaabwe, ng'oyagala amale
okunywa ku mwenge gw'owanise, olw'okubanga ekibanyi
kyo kimaza ennaku ntono, omugenyi oyo bw'azza omusa-
ngo ku kyallo ggw'omuliyira. Okulwisa omuntu ku bugenyi,
bw'atuukibwako akabi naawe cyaroulwisa kakutuukako.

16. Mbidde ky'ekutuma togaana.

Omutamiivu awedde by'asanga by'akola. Omwenge gukoza abantu bangi ebintu ebitasaana.

17. Nakyeombekedde gw'ayiisa gwe gumusambya.

Nakyeyombekedde ayinza okugamba nti yawona okujoogebwa abasajja naye bw'ayiisa omwenge. abasajja bayinza okumusambira mu nnyumba ye.

18. "Nnaagunywanga ne nsulayo", ngu gy'agunywedde gy'akwanye.

Eby'okugunywa n'asulayo, omunywi w'omwenge abyogera nga mukazi we amunenyezza olw'okuddanga mu maka ekiro ennyo. Kyokka agenda okubyogera ng'amanyi nti gy'agamba okusula alinayo obwesige.

19. "Nnaasiwa mu kange" asiwa mu ka bukuku.

Abayiisa b'omwenge bangi amaato bageeyazika bwneyazisi. Atayagala kweyazika n'asiwa mu kaato ke ak'obukuku aba wa mpisa mbi, nga tayagala kukolagana na banne. Omuntu atayagala kukolagana na banne bw'atuukibwako obuzibu mpaawo amuyamba.

20. Njogera bye ndaba nti "Emmese tenywa mwenge" nti mu kita ebadde enonyeemu ki?

Emmese naawe oyinza okugigaanira nti tenywa mwenge naye waliwo abantu bangi abakola ebibi ne bibaggibwako olwokuba n'ababagaanira.

21. Oguggwa teguba muka.

Omwenge ogwanywebwa edda tegujjukirwa nga gwali muka. N'ebintu ebirala bwe bimala okuyita ng'obulungi bwayo bwerabirwa.

22. Ogunliko engalabi tegunywebwa atudde wamu.

Omwenge bwe gubaako engalabi, abantu baangala nnyo okunywa nga bwe bazina.

23. Okugulu kw'omukopi y'envujjo ye.

Omukopi taba na bamuvujjira mwenge. Kyava agukyalira

mu bayiisa ne mu batunzi baagwo. Eyo gy'agusanga n'a. nywa.

24. *Omugenyi alwa y'asamba omwenge.*

Omuntu bw'alwa ku bugenyi, be yakyalira bayinza okumu. kozesa ebitatera kukolebwa bagenyi, ng'okusogola omwenge.

25. *Omutamiivu agutamiiza oluggi.*

Bwe lumulema okuggula ng'agamba nti "Oluggi lutamidde!"

26. *Omutamiivu awulira kya "Ijo okeeranga".*

Omutamiivu ckyo akiwulira ng'ekisuubizo ekinene ennyo, kyava akitegera amatu.

27. *Omutamiivu tabaaga mbwa.*

Omutamiivu taggweeramu ddala kategeera okutuuka ku kubaaga embwa. Waliwo ebibi bingi abatamiivu bye bakola nga babiraba.

28. *Omwenge mabinu, atanagunywako tabinuka.*

Omwenge gukyusaabantu mu ngeri nnyingi. Abamu guba-yimbisa, abalala gubasesa atc abalala gubakaabya.

29. *Ow'amaddu tomuleza ku ntwere.*

Entwere gwe mwenge ogutannasengejjebwa. Bw'okkiriza ow'amaddu okugulega taggyaako mumwa kuba guba gukyawooma nnyo. Ow'amaddu ne ku bintu eby'engeri endala tasaana kukkirizibwa kubirabirira oba okubikebera.

30. *Ow'ennimi akira omuyiisa.*

Yonna omwenge gye guli akubuulirayo n'ogenda onywako oba n'ogulayo.

31. *Sseruliko mwenge terubulako akubagiza.*

Olumbe olulimu omwenge luluukibwamu n'abantu abatz-ndigenzcemu nga lubadde teruriimu mwenge.

32. *Watunyirwa ebidde tewabula luyoogaano.*

We bayiisizza omwenge tewabula bayoogaana. Anti nga banywa.

EZIFA KU BYOBUFUZI NE KU BUWULIZE

1. Abaan ba Kintu tebaggweerawo ddala.

Kigambibwa nti Kintu ye yasooka okugatta Abaganda ng'eggwanga erimu, kycyava ayitibwa kitaabwe. Ate okuva lwe yabagatta n'okutuusa kati tebaggwangawo newankuba-dde nga bafa ekiro n'emisana.

2. Abafugibwa ngabo, atannagikwatamu y'agitenda obwangu.

Atali mufuzi oba atafugangako y'agamba nti, "Okufuga zi kuzibu".

3. Abakopi

(a) *mayenje, gagwa walime.*

Edda omwami yamalanga kulya kyallo abantu ne bamusenga.

(b) *muwemba, bw'ogusaayira kudda mulala.*

Edda Kabaka bwe yattanga abantu ng'ate bamusiigira abalala.

4. Akaami akatono okanyoomera mitala wa mugga.

Bw'oba ng'okyali mu buyinza bw'omuntu yenna, osaana okumuwa ekitiibwa ekimusaanidde, ne bw'ataba mwami mukulu nnyo.

5. Akiika embuga amanya ensonga.

Okubeera ennyo mu Baami kwayambanga abantu okufuna amagezi mu kusalira abantu ensonga zaabwe.

6. Akusinga akukubya gw'okurie.

Omuntu akufuga ennyo oba akusinga ennyo amaanyi ayinza okukuggyako omuggo gwo n'agukukubisa.

7. Akuweerera ekigambo akira akuweerera envuma.

Bw'oba n'omusango, omuntu n'akuwa amagezi ag'okuguwiza, n'owoza n'ogusinga, omuntu oyo aba akuyambye

okusinga lwe yandikuwadde ensimbi obusimbi ez'okugatta ng'omusango gumaze okukusinga.

8. *Anaakugoba embuga nti*, "Omwami yeesaze akajegere".
Okwo kuba kutiisa muntu nti Omwami takyasemberekaka kubanga munyiivu nnyo.
9. *Anyumiriza eggunjju aliriisa Omwami*.
Abaami batera kulya birungi byerecere ebitali magunju naye okunyumiriza cbintu kubyagaazisa n'atandibyagadde.
10. *Arya omusana talya bwami*.
Enkiiko z'abaami edda zaabanga bweru, ng'eyo omusana gye gubookera.
11. *Awava omukozi tewava mutango*.
Mu mirimu egy'ekikungo, amaka bwe gavaamu omuntu n'agenda akola tegavunaanibwa nti gaajcemedde ekiragiro ky'okukola.
12. *Ayinaayina omulogo y'amwokesa amaduudu*.
Edda omuntu bwe yasalirwanga omusango gw'okuloga n'atagukkiriza, yayinzanga okujulira emmanvu (ge maduudu), naddala ng'afunyc abamuwagira nti ajja kugusinga. Amaduudu bwe gaamwokyanga, ng'abawagizi be be bamusudde mu kabi. Abantu basuula bulijjo bannaabwe mu kabi nga babawagira okukola cbitasaana.
13. *"Bakuyita embuga" si buganzi*.
Buli gwe bayita embuga tebamuyita kumuwa birungi. Oluusi baba bamuyita kumukuba oba kumusiba. Abamu kye bava batya okuyitibwa embuga.
14. *"Balimutta jjo" tekikulobera kumusenga*.
Omuntu gwe basalidde ogw'okufa, ne bamulaga n'olunaku olw'okuttibwa ayinza okusonyiyibwa n'atattibwa. N'olw'kyo abaagala okubeera naye tebasaana kumuddukako.
15. *Bbwa ddene ligambwako nannyciniryo, lumonde bw'alem*¹⁰
omuggo nkumbi y'emusima.
Enkumbi y'etema ebikata kwe basimba lumonde era y'ebi

tema nga bamusoggola. N'omuntu bw'ajemera omuntu gwe baamuwa okumufuga, aloopcbwa cwa mukama we ow'oku nukko ye n'asalawo cky'okumukolera.

16. *Ebemba tekyala, etabaala.*

Kabaka Beriba yali mukambwe ng'omusota. Bakabaka abaamuddirira kyebava batiibwa ennyo, nga buli muntu gwe bakyalira aba mu kweraalikirira.

17. "Ebigambo bya kuno bingi" ng'Omwami y'asuza ababbi.

Omwami bw'aba nga y'asuza ababbi, ebigambo ebimufaako n'ababbi b'asuza abantu batya okubyogera akaati.

18. *Ebikunku ebigenda embiga tebidda bwereere.*

Abagenge be batera okukutukako engalo ne basigaza ebikunku. Abaami n'abantu abalala abasobola, basaana okuya-mba abantu abo era ne bakateeyamba ab'engeri endala.

19. "Ekyatta Omwami nakimanya".

Omuntu ayogera bw'atyo asaana okubuuzibwa nti, "Lwaki tewakyogera nga tannafa?" Eba nsobi nnene omuntu okulaba ekintu nga kigenda okwonooneka n'asirika ate n'ayogera oluvannyuma nga kimaze okwonooneka.

20. *Embiro tezimala musango.*

Abazza emisango badduka bulijjo ne bakwatibwa, oluvannyuma ne bawozesebwaa.

21. "Embuga tesibulwa" nga si muganzi

Obuganzi bukozesu ebintu bingi. Omuganzi bw'asiibula. Omwami ayinza okumusibirirayo akantu. Ayinza n'okumu-werekirako ne banyumyamu nga bali babiri.

22. *Enkima tesala gwa kibira.*

Enkima esula mu kibira, kale esala etya omusango okusinga ekibira! N'abantu bw'e batyo, bakaluubirirwa nnyo okurala emisango okusinga aberiyanda zaabwe oba mikwano gyabw'e.

23. Enjoma tezirawa njumba.

Enjoma buli lwe zirawa wabaawo omutawaana.

24. Enjombo ekwata Omwami tereka muganzi.

abantu batera nnyo kugoberera empisa za bannaabwe ennungi n'embii.

25. Eyaakusinze:

(a) ya Kawungu.

Embuga ya Kawungu mu Mawokota yabanga ya kitii. bwa nnyo kubanga mwe mwatuukiranga Lubaaale Mukasa ng'ava e Ssese. Omuntu omusango gwe gwasingi. ranga mu mbuga ya Kawungu teyajuliranga walala.

(b) ensekere ekwetissa omugina.

Ensekere bw'ebiikira mu mutwe gw'omuntu agenda yeetisse amagi gaayo (gwe mugina).

(c) obutuulo bwa Kabaka masiro, obw'Omwami kiggya, obw'omukopi malaalo.

abantu oba cbintu tebiyinza kwenkana. Ebimu bisinga binnaabyo mu ngeri ezitali zimu.

26. Eyeesiga embiro addukira Mbajja.

Makanga, Omataka w'c Mpumu mu Kyaggwe, Kabaka Mawanda yamukwatira Mbajja ng'adduka kuba yali ku ludda lwa Kagulu Tebuucwereke. Ekyo kitegeeza nti embiro oluusi teziyamba nga tudduka okuwona omusango.

27. Ezenkanankana n'ekisiki tezaaka.

Omuntu bw'atagondera amufuga, n'ayagala benkanenkane, tayinza kubeera naye.

28. "Gunsinze" aliwa bitono.

Omuntu bw'azza omusango ne yectonda ayinza okusonyi. yibwa oba okuwcesebwa engassi entonotono.

29. Gusula:

(a) ne gutakusinga, nga mulungi.

Omuntu bw'awoza omusango omulungi ne batagusali.

rawo, agenda yeesunga okugusinga naye bwe guba omubi agenda yeeraalikiridde, anti ng'amanyi nti gujja kumusinga.

(b) *gwe gukuwa empoza*.

Omusango bwe guwaabibwa ne gutawulirirwawo, abawozajjanya bafuna ekiseera okuteekateeka empoza ennungi.

10. *Kabaka:*

(a) *akira oluganda*.

Kabaka oluusi yasonyiwanga ab'emisango **ekika** be kimuwadde okutta, n'abawa n'obwami.

(b) *akussa owuwo, essanja libabula endagala*.

Lowooza essanja okubabula endagala songa nalyo zaa-li ndagala! Omuntu bwe yazzanga omusango omunene, ng'ab'Ekika bamuwaayo, bawonye ekika kyonna okuttibwa.

(c) *muzaaawula*.

Abantu abamu abaabanga bazaaye baazaawukiranga mu ntabaalo Kabaka ze yagabanga. Ebintu ebyali ebi-zibu okufuna nabyo abantu baabisajjanga wa Kabaka.

(d) *namunswa, alya ku nswa ze*.

Edda Kabaka yalina obuyinza okutta abantu abaabanga bamusobezza, era ye yalina obuyinza okubasonyiwa.

(e) *nnyanja, temanyiirwa*.

Ennyanja omuntu bw'atagyegendereza emutta. N'abantu abeemanyiizanga Kabaka mu ngeri embi, edda yabattanga.

(f) *nnyondo, ekussa buzito*.

Kabaka baamugerageranyanga n'enyyondo mu buyinza ne mu maanyi.

(g) *tatta, musaakiriza y'atta*.

Ab'obuggyaa n'ab'ettima baalooperanga Kabaka abantu

n'abatta songa tebalina musango. Abantu ab'enjeri cyo tebaggwa mu nsi.

31. *Ka ntanyi kaggweerawo, kafumitabagenge w'akufumitira w'omweggiramu.*

Emisango egimu giwozebwa mu ngeri ya kiggwoerawo.

32. "Kifundikwa kirinsabira" tafuna bwami.

Omuntu eyasuubiranga nti Kabaka alimuyiiyiza obwami olw'okusumika obulungi teyabufunanga. Obwami baasaba-nga busabe.

33. *Kiridde bwami:*

- (a) *ekyanusengusanga akyerabira.*

Abantu abamu bwe balya obwami, ebyabagobanga ku byalo, n'ebirala ebyabanyiizanga ng'abaami babibako-ze, ate nabo bye bakola be bafuga.

- (b) *tekibula njanda zaakyo.*

Omuntu bw'alya obwami ng'abecyita cypanda ze bee-zuula.

34. *Kyuma kitya muweesi.*

Omweesi ayinza okusaanuusa ekyuma. N'omuntu ow'a-maanyi ayinza okusanga agamusinza n'amutya.

35. *Mbuga terimba.*

Abaami basuubirwa okusala ensonga mu bwenkanya n'okwogera amazima.

36. *Muddu:*

- (a) *agonda.*

Omuddu atekwa okugondera mukama we.

- (b) *awulira y'atabaaza engule oba engabo ya mukama we.*

Omuddu oba Omwami omuwulize Kabaka yamugaba-nja okutwala eggyc okutabaala, ng'amutikkira n'engu-le ku mutwe.

- (c) *talwewa, aluwa mukama we nti, "Omwami enkyia ana-genda ku kibuga".*

Newankubadde ng'omuddu y'ajja okwetikka omugugu gwa mukama we naye tayinza kugamba nti. "Enky'. nnaagenda ku kibuga".

37. *Mwami:*

(a) *alidda ddi? Ku ggwe kw'atuukira.*

Akutuukirako kukukuba. Bagamba nti bwe weebuuza ekintu ekibi oba ng'akiyita.

(b) "Olidde kya nsonga", *bw'avaatwo akuyita 'Szikabikindi'*.

Abantu bwe batyo bwe bakola. Bapankapanka abantu okukola ebikyamu ate ne badda ebbali ne babageya.

(c) *ankyaye, empagi aleeta nkyamu.*

Omuntu okutema empagi enkyamu n'agitwala embuga aba yeekyayisa yekka. Abantu bangi abeekyayisa ba-kama baabwe olw'ebisobyo byabwe ate nc batayagala lukkiriza nti bo be basobya.

38. "Nakuddamu mya?" *bw'akusiba akunyweza.*

Omuntu gwc balabudde ng'akoze ensobi bw'addamu okugikola n'akwatibwa tasoniyibwa.

39. *Nantsikiika nti, "Eby'embuga biriibwa baganzi".*

Emmere y'embuga n'ebyako abagendayo be babiryia. Kale oyo singa bamuweereza biweereze?

40. *Na wolovu tattirwa ku bbala limu.*

Omuntu bw'azza omusango ogusooka nga tagenderedde asuana okusonyiwa.

41. *Ne gw'oyagala omusalira omusango ne gumusinga n'omuweerera envuma.*

Kiba kibi nnyo omuntu okusaliriza ng'awulira omusango, nga gw'oyagala tayagala asingibwe. Ekitali kibi kwe kuwa gw'oyagala ebintu agatte, omusango ng'obadde ogusaze nc gumusinga.

42. "Nkuwawaabidde", *takuviirako awo.*

Omuntu akuwawaabira tabulako ky'akufiiriza.

43. *Obwami kyambalo kyazike, nannynikyo bw'akikuggyake togaana.*
Tewali muntu ayinza okugaanira mu bwami ng'abamutwala babumuggyecemu.
44. *Obwami obutono bukubuuza gwe watumye.*
Omubuuza akuddize by'sggye gye wamutumye naye bw'oba omwami gw'atya, takulinda kumubuuza.
45. *Ogutaggwa guboolanya abataka.*
Abataka bwe ḫawozanjanya entakera, balwa edda ne baa-wukana nga bamaze n'okulangiragana cbigambo cbitali birungi.
46. *Ogw'embuga gusta ogw'obuko.*
Omuntu bw'atumwa bakama be omulimu n'asangibwa ng'alinu omulimu gw'agenda okukola asaana kusooka gwa bakama be.
47. *Okubwesooka si kubulya:*
- (a) *Singa empampagama y'etta enswa.*
Ku kiswa basimako envubo, empampagama ne bagi-reka wali.
- (b) *Ebigere ebisooka ku buliri bibœ mirannamiro.*
abantu abasooka okuweebwa emirimu, bulijjo si be bakuzibwa okutwala ebifo ebya waggulu.
48. "Okuwoza tekubongola mannyo".
Ebyo omuntu abyogera lwa kwegumya kubanga cbinaava mu musango aba tabimanyi.
49. *Omukopi agaana azinga nkata.*
Omuntu obutaba na w'ayinza kugaanira kye baba bamutumye, tebumuziyiza kusooka kugamba nti tajja kukikola, naddala ng'ali mu b'olubu lwe.
50. *Omulangira kaliba ka ngo, tekaanikibwako taba.*
Amaliba g'engo gaakolebwangamu kiwu kya Kabaka ^{cra} n'ebintu byc eby'engeri endala. Tegas.

zannyisibwanga mu ngeri y'okwambalibwa oba okutuuli-bwako buli muntu. N'Omulangira teyeemanyiizibwanga. Omuntu cyatwalanga Omulangira mu maka ge ng'alowoo-zebwa nti amwagaliza kulya Bwakabaka ng'abugobyeko Kabaka aliko.

51. *Omulangira ngo, bw'ekula n'evuumma.*

Omulangira bwe yakulanga ng'atiibwa nti ayinza okwagala okwefuula Kabaka.

52. *Omusango bijanjaalo, obikkuta kiro.*

Omuntu bw'azza omusango atera kugutegeera luvannyuma nga wayiseewo ekiseera.

53. *Omusango omukadde gwe gusala omuggya.*

Omuntu cyawawaabirwa omusango ne bamwejjereeza oba ne bamusonyiwa bw'addainu okuguzza tasoniyiyibwa.

54. *Omusango tegumanya nnyumba mbi.*

Abaavu ate nga banaku nabo bagwa ku misango eminene ne babonaabona olw'obutaba na buyambi.

55. *Omusango teguvunda.*

Abazza emisango eminene oluusi balwawo nga bakyanoo-nyezebwa naye era bwe bakwatibwa bawozesebwa.

56. *Omusigire amala bitono.*

Omuntu bwe bamusigira mu kifo, nga nannyinikyo wa kudda mangu, ebigambo ebikulu ebigwawo ate nga si bya mangu, omusigire abirinza nannyini kifo.

57. *Omutongole awoza akola.*

Omukozi omuwulize bw'abaako kye yeemulugunyiza mu-kama we akimunnyonnyola nga bw'akola.

58. *Omutongole kagumba ka mmale, tekanyigirwa mu nooke.*

Edda omutongole teyakkirizanga kunyigirizibwa mukama we. Yawozanga n'atuuka nc mu maaso ga Kabaka, ye n'a-salawo ensonga ze.

59. *Omutongole mpagi ya Naggomola, egwa ku kkubo.*
Naggomola y'empagi eyabanga etwalibwa okuzimba ku nnyumba za Kabaka. Bwe baagisuulanga ku kkubo nga kw'evundira. N'omutongole teyajoogebwanga baami bato.
60. *Ow'amatama amangi si y'aba omwami. Warjaaja si'y'ala-mula ewa Wakasanke.*
Okuleekaana ennyo tekitegeeza magezi oba maanyi oba bwami.
61. *"Sikyageza" tata muze.*
Ebyo abantu bangi babyogera lwa kwewonya kabi songa tebamaliridde kulekayo nsobi zaabwe.
62. *"Toba ggwe" we wawonerwa.*
Obumanye oluusi busonyiyisa abantu nga bazzizza emisango.
63. *Weebuuza Kabaka ggye!*
Kabaka teyabulwanga ggye cryamukuumanga n'okumulabirira. Okwebuuza Kabaka eggyc kwe kubuuza omuntu ekintu ekimanyiddwa nga tekiyinza kumubulako.

9

EZIFA KU BUWUULU NE KU BUFUMBO NE KU BUKO

1. *Agenda akaaba tekikulobera kumulagiriza.*
Edda omugole yakaabanga nnyo nga bamufulumya mu nnyumba okumutwala ewa bba naye bwe yatuukangayo ng'ayinza n'okumutegeeza ab'cwaabwe bwe baamutumidde ng'ajja.
2. *"Agenda y'alaba", ow'ebbuba talaga naku.*
Ow'ebbuba tayinza kwesiga mukazi we. Bulijjo amulowoo.

Ieza kukola bikyamu. Kyava tayagala kumulaga naku z'ali-ddirako ng'abaddoko gy'agenda. Alowooza nti omukazi obutamanya naku bba z'aliddirako kimugaana okukola ensobi.

3. Akola bya mbyone owoobusa by'akola ewaabwe.

Olw'obutaba na musajja amufuga, owoobusa ayisa nga bw'ayagala.

4. Akusigula takugula.

Ahasajja abasigula abakazi mu maka gaabwe ate nabo oluusi tebabawasa. Waliwo abantu abasendasenda oba abasigula bannaabwe okukola cbitali bituufu naye olugwa mu buzibu nga beddukira.

5. Aloopedde muganzi mu kizikiza.

Bw'oloopera omuganzi mu kizikiza. gw'oloopedde akukongooola bukongoozi nga ne gw'oloopye talina ky'ajja kumukolako.

6. Asimba emisogasoga teyeganya mayuba.

Amayuba gaagala nnyo emisogasoga. Omuntu alina abawala ku luggya naye takoowa kulamusa basajja abamukyalira nga baagala okubawasa.

7. Aturula gammyansa ng'omufumbo amira agookya.

Ebyo bya kuvuma. Byekuusa ku mufumbo alulunkanira emmere ate nga mukazi we ali ku lujjuliro amulabirira.

8. Awagumba ennume n'enduusi.

Ensolo ensajja n'enkazi ziba wamu. N'abantu bwe batyo bwe baba mu byalo. Abasajja n'abakazi baba wamu.

9. Bakubalira amalya ne batakubalira mirambo.

Omukazi okufiirwa abasajja abangi kiba kibi okusinga okuba n'abasajja abangi be yanobako.

10. Bakukyawa n'otogya ddogo.

Omukazi bwe bamukyawa mu maka n'ayiga eby'okuloge

aba yecyonoonye. Kirungi asigale ku bukyawe nga tayize ddogo.

11. *Bakyawa mwannyoko ggwe osaba lubugo?*
Buba butamanya okulaba nga mwannyoko akyayiddwa mu maka ate ggwe n'oyagala bakuwe eby'obuko.
12. *Balusagya ng'omuwuulu agula enkulo.*
Enkulo y'ennyama gye bawala mu maliba. Yalibwanga baavu lunkupe. Teggya mangu. Kale omuwuulu bw'azigula, ani azimufumbira?
13. *Bamuloze katwaano ke baloga ow'ebbuba.*
Mukazi we bw'adda eka n'amulowoolenza nti ava mu basajja, ng'amugamba nti, "Ddayo gy'ova", ate nga gy'ava y'eri abasajja b'amulowoleza okumwagala!
14. *Birungi si birungi, ng'omwana afaananye ow'omuliraano.*
Omukazi bw'awona obulungi. bba n'abantu be basanyuka naye omwana bw'afaanana owomuliraano bba anyiiga kubanga aba alowooza nti owomuliraano ye kitaawe w'omwana.
15. *Bulikugwa, obukyala si bumbejja.*
Okwo kulabula bakyala butceewulira nnyo kubanga waliwo bingi ebiyinza okubaggyako obukyala songa obumbejja omuntu afa nabwo.
16. *Bw'olaba omuwuulu aliko entumbwe ng'asula mwa jjajjaawe.*
Abawuulu beesiimiranga mu maka ga bajjajaabwe, anti nga nabo bayitibwa basajja baamu.
17. *Bw'otova ku buko olya amayuba.*
Ggwe ate enkoko bw'ozimalawo, bakuwa ki? Okwo kubula bantu butalwanga nnyo ku buko.
18. *"Byogerwa mpola", ng'akuzaalira omukazi aloga.*
Omuntu tayinza kwasanguza bigambo bibi bwe bityo, bwe biba nga bikwata ku mukulu amuzaalira omukazi. Ebisobyo by'omuntu omukulu oba ow'ckitiibwa tebyatuukirizibws.

19. *Eka egwana mukazi na bba.*
Anaka okuba amalungi gasaanamu omukazi ne bba.
20. *Eka embi ekusuza mu mwenge.*
Omukazi omuyombi ayinza okusuza bba mu biço gy'atasaa.
nidde kusula.
21. *Ekiyombya mwannyoko ky'otenderako balo omumwa!*
Omukazi omufumbo assana okwekuuma obutakolera mu
maka ge bintu by'amanyi nga ne mwannyina bimunyiiza
mu maka ge.
22. *Ekyagaza omubi omulungi takimanya.*
Omusajja ekimwagazisa omukazi omubi okusinga omulungi
kimanyibwa musajja oyo yekka amwagala. Kyekiva kitaba
kituufu okugamba omuntu okukyawa gw'ayagala olw'oku-
banga talabika bulungi.
23. *Enjala eruma omuwuulu y'etuumisa nnyinimu erintya "Bya-*
kagambwa".
Omuwuulu enjala bw'emuluma ng'agamba nnyinimu nti.
"Byakagambwa, emmere yaffe eyasuze tunaagirya ddi?"
24. *"Endwadde y'omuto tekwata", ng'amuzaala muganzj.*
Omwana w'omuganzi bw'alwala endwadde ekwata, kitaawe
tamwegobaako naye ow'omukyawe amugamba mangu nti.
"Genda ewa nnyoko; ojja kensiiga obulwadde".
25. *Ennaku z'abakyala buli omu azisinda bubwe.*
Ennaku z'abakazi abafumbo bona tezifaanana. Abamu
bakubwa buli kiseera, abalala tebambazibwa, ate abamu
tebaliisibwa, abalala basula ku nzigi nga balinda babbaabwe
abanywa omwenge ne badda cikro.
26. *Entyumba embi ekusooka kuzaala.*
Edda omukazi omuwase teyateranga kunoba mu nnyumba
ng'amaze okuzaalamu, ne bwe mwabangamu ebizibu cbiae-
ne ng'abigumira.

27. *Eriiso ly'omukulu awaddugala we walaba.*
Abantu abamu bwe bakola ensobi bayinza okulowooza nti tewali azitegedde songa be kikwatako bayinza okuzimanya ne bagira nga bakyasirise.
28. *Erwanira ebuko ekuuka ejjembe.*
Abantu abategeera bafuba nnyo okuyamba erjjanda za bakazi baabwe ate n'erjjanda z'omukazi zisaana okuyamba mukoddomi waabwe n'erjjanda ze.
29. *Eya nnyinimu teyasa ntamu.*
Nannyini maka bw'atabaawo ng'emmere etuuse okulya eyiye eteekwa okuterekebwa.
30. *Gaanya bba ng'alabye obugyo.*
Omukazi bw'atandika okujeemera bba aba amaze okulaba gy'anadda.
31. "Kabbo ka muwala kajja kajjudde kaddayo kajjudde," ng'alina essimba.
Obuko bw'abantu abeesobola buweerezagana ebirabo buli lwe wabaawo omuntu ava ku ludda olumu n'akyala ku lulala.
32. *Kabula bugyo ng'omukazi ow'envuma.*
Omukazi ow'envuma teyabanga na waabwe gye yayinzang'a okuddukira ng'obufumbo bubadde bumulemye.
33. *Kabula butegero ng'owoobusa asala munnyo.*
Bw'ataba waka ogamba nti ali mu lusa asala munnyo song'a nayo taliiyo.
34. *Kagendererere ng'omukadde awuula.*
Tatera kuddamu kuwasa olw'obuzibu bw'okuzuula omukazi akkiriza okumufumbirwa.
35. *Kaggwe ensonyi ng'omukazi awoza ne bba.*
Omukazi bw'awoza ne bba atera okwogera cbintu bingi ebitasaana kuwulirwa bantu balala.

36. Kanaaluzaala ng'omuwuulu amulisa ku mmere.

Omuwuulu bw'amulisa ku mmere nannyinimu n'alaba ebinetu ebibi ebyafumbiddwamu ng'atandika kukuba mukazi we. Ebyo omuwuulu y'aba abimuleectedde. Omuntu bw'asuuila munne mu mitawaana naye ayitibwa kanaaluzaala.

37. Kauuulu kagezi, kagenda okunywa ogw'obusogozi nga kamaze okweyalira.

Omuwuulu omugezi bw'aba ava awaka cbintu bye ebinaamuyamba ng'akomyewo amala kubiteekatecka, aleme kutawaana ng'akomyewo, ate oluusi nga n'amagengere gamuboyaanya. Omuntu omugezi amanya okwetegekera ebiri mu maaso.

38. Kiraza mwoyo:

(a) ng'omuwuulu ayimba nti, "Ndibula naye".

Ggwe omufumbo bw'omuwulira ng'ayimba weeralikirira nti simanyi agenda kubula na wange?

(b) .ig'eridda mu nkova.

Ebbwa eridda mu nkova lyeralikiriza nnyo, ng'otya nti ku luno teriiwone.

39. "Kyakula ndaba" abulwa w'azaala.

Omuntu ayinza okubulwa omwana olw'okunyooma omukazi eyandumuzaalidde, ng'agamba nti, "Kino ekiwala ekayenganga etiaka nga nkiraba nkyagala ntya!"

40. Ky'olimba obuko kye kibutta.

Omuntu bw'alimba gye yawasa aba aswadde mu ngeri eyinza n'okumuggisaako omukazi.

41. "Mbijjukidde", omuwuulu enswa azimalira ku kiswa.

Omuwuulu bw'ajjukira ng'eka talinaayo mukazi gw'azitwailira kwe kuziriira ku kiswa. N'ebintu ebirala abawuulu bwe batyo bwe babyeriira gye baba babisanze ne babimalawo.

42. Muganzi lw'azza omukyawe lw'acacanca.

Omuganzi lw'azza omusango omukyawe lw'asanyuka ng'asuubira nti omuganzi naye ajja kukyayibwa nga ye.

43. *Muka omulamu tafumbirikika.*

Kya kabi nnyo era si kya magezi okuwasa omukazi aliko bba.

44. *Muka omuwuulu tabaako matu.*

Omuwuulu ayogera buli kiseera nti. "Owango bw'akola bw'atyo mmusalako matu".

45. *Mukazi muggya kabugo kakadde, tekabulamu nsekere.*

Kiba kizibu nnyo baggya na baggya okwagalana nga tewali alinamu bukyayi ku munne.

46. "Mukoddomi tambula", nga n'embiro mwenkanya.

Omuntu okumanya ennyo mukoddomi we bombi basaani babe nga bakyaliragana nnyo.

47. *Mukulu atta maka ge.*

Abantu abamu abakulu be beeyoonoonera amaka gaabwe olw'empisa zaabwe embi.

48. *Mulamu ne mulamu tebasumba eggya.*

Omukazi okufumba emmere nga bali ne muganda wa bba mu kiyungu, emmere eyinza obutaggya bulungi, nga bali mu kuzannya.

49. *Nakatintigiri ng'omuzaana adduka obuko.*

Ekifuba n'amaviivi biba bweru, obuko bw'adduka ne buku bula!

50. *Namakaabiry'e afa enjala.*

Omusajja alina abakazi ababiri mu maka abiri ayinza obutafuna mmere gy'alya nga buli mukazi a lowooza nti muggya we amufumbidde.

51. *Nantawasa ng'amatu gaggala.*

Edda omusajja obutawasa kyateranga kuva ku butasoboli bya bakyala. Okwo kwe baayitanga okuba 'omuggavu w's matu' oba 'omufiirwa'.

52. "Ndikugula" akunkumula lutembe.

Mu lutembe baaterekangamu ensimbi. Okulukunkunul

kwe kulaga nti temuli nsimbi. Amakulu kumpi ge gamu n'agali mu lwo 4.

53. "Nditwala kinene" afa tatuuse ku buko.

Bw'otwala ekintu ekitono ku buko kiba kirungi okusinga lw'olemwa okutwalayo akantu konna ng'olinda okufuna ekinene otwaleyo. N'okuwa munno ku kintu ekitono ky'olina kikira obutamuwa ng'olinda okumala okufuna ekinene.

54. "Nkole mpoomye" Nalunga yagoya amayuuni.

Nalunga yagoyera bba Kabaka Jjuuko amayuuni olw'okwagala okumusanyusa songa amayuuni tegatera kugoyebwa. Abantu bakola bulijjo ensobi nga banoonya okutendebwa oba okusiimibwa.

55. "Nsula mwange", omuwuulu y'amegga.

Omuwuulu tayita ku mmere eyidde naye omufumbo enjala ne bw'eba ng'emuluma ye tagirya, nga yeesiga eya mukazi we. Kyava taba na maanyi kumegga muwuulu aba yekkuttidde olw'okulya mu kyallo.

56. Nyinimu atiibwa.

Nannyini maka ateeckwa okuweebwa ckitiibwa mu maka ge.

57. Nyinimu w'atali ebikere bitemba enju.

Nannyini maka bw'atabaawo ababeeramu bayinza okukola byonna bye baagala, olw'obutabaawo gwe batya.

58. Obukyala gwe bunaalema abuwa musebeyi.

Omukazi anaalemwa obukulu buli kahimu akatuma muggya we omuto gw'afuga. Omuto bw'akola obulungi ng'obukyala abumulyako.

59. Obukyawe bukira eddogo.

Omukazi bw'akyayibwa mu ddya ayisibwa bubu okusinga aloga.

60. Obulungi si ddya.

Obulungi bwokka tebumala okutuuza obulungi omukazi mu

ddya. Waliwo n'ebintu ebirala ebikulu omukazi by'asaana okuba nabyo.

61. *Oguzzibwa omuganzi omukyawe y'agumala.*
Omuganzi bw'azza omusango ate bba ayombesa ova akuba muggya we omukyawe. N'omwana bw'aba tayagalibwa waka buli ekisoba gwe bakissaako.
62. *Okulwa ku luggyia kukulabisu okugulu kwa ssezaalawo okutuuuka.*
Muka omwana bw'alwa ku luggyia lwa ssezaalawe alwa ddaaki n'alaba ky'atandirabye.
63. *Okulwawo kukusabisa mukazi wo gonja.*
Bw'oba waakabeera naye akuyiiyiza muyiiyize. Ebintu byona bwe birwawo bikyukako ate ebimu bikyuka nnyo.
64. *Olunaanoba terubula mbejjerezo.*
Omukazi ayagala okunoba ku bba tabulako bye yeekwasa.
65. *Omala okuyombera ku buko nti, "Ainnyimba ndimutta".*
Omuntu tasaana kweswaliza ku buko. Era omuntu bw'akola ensobi tasaana kuyomba nnyo ola okulwana nga bamwogeddeko.
66. *Omubi atavaawo anaaza omulungi emabega.*
Omubi bw'abeera n'omulungi cbbanga eddene alwa edda n'amwagala.
67. *Omufumbo tanira, awoomswa buwoomerwa.*
Omufumbo bw'alya emancere ennyingi, mukazi we tagamba nti agimize wazira gumba nti, "Awoomeddwa".
68. *Omuganzi takola kui.*
Bw'akikola, oba takikkiriza. Ekyo bwe kiri ne ku bantu ab'engeri andala.
69. *Omukazi akunoba n'atakulaasa.*
Omukazi okukunobako kisinga okubeera naawe ng'agenda akwogerako ebibi.

70. *Omulungi ye mwanattyina abangi.*

Buli ayagala okunywa omwenge amuyita mwannyina.

71. *Omuwuulu anaasula omwa munne amaaso atunuza wansi.*

Bw'atunuulira muka munne enkaliriza buli kiseera, munne amugoba mu maka ge.

72. *Omuwuulu anywa taba tasiiba njala.*

Bw'afuweeta cimmindi tamala okutuusa n'emmere Iwe bagireeta n'amala okugiryako.

73. "Otuuse Nalunga yatuuka Jjuuko"

Nalunga yayagala nnyo bba Kabaka Jjuuko. Ye yamubikanga olubugo ku mutwe aleme kutumula ku nnyumba ya Kawumpuli e Buyego. Bagamba nti Iwe yagitumulako nga Nalunga mulwaddc, Iwe yalwala ikawumpuli n'afa.

74. *Ow'omukazi omu ye Ssaabaddu w'abawuulu.*

Mu bwami bw'e Buganda, Obwatsaabaddu bwe bwaddir-ranga Obwamumyuka. Ow'omukazi omu kyehava bamulwooza okutwala ekiso ekyokubiri mu bawuulu, anti omukazi bw'atabaawo yefumbira oba asula njala.

75. *Owoobusa ngabi, n'atafumite akootakoota.*

Buli muyizzi abecra mu muguwa asuubira okufumita engabi naye alabira awo nga mulala y'afumise. N'omuwala owoobusa buli mulenzi amwagala amukyalira oba amutumira kyokka agenda okuwulira ng'omuwala asiimye mulenzi mulala.

76. "Siiwemuke" y'afa n'omwami.

Ensonyi bwe buntubulamu. Omukyala atya okuswala kyava aguma okujjanjaba bba ng'alwadde oba okuttibwa nayc okusinga okumwabuulira.

77. "Sikirabanga", baamukubira ku buko.

Mu mpisa z'Abaganda kiba kizibu osimtu okumukubira ku buko. N'embwa tekubirwayo. Gwe kituukako kyava akyewunnya canyo.

78. *Sikunaanya.*
Olugero lwonna lugamha nti. "Okufumbirwa si kunaanya".
Okufumbirwa si muzannyo. Mulimu mukulu nnyo.
79. "Siwoleza mukazi gye yanobera", ng'alina omulala.
Omusajja okugaana okuwolenza mukazi we gye yanobera,
oluusi kuba kwesigula mukazi mulala gw'alina oba gw'a-
suubira okufupa amangú.
80. *Ssebiuko bunaafa, olabira ku nsugga.*
Gwe baawanga enkoko ku buko bwe bakufumbira ensugga
omanya nga tokyali muko ddala.
81. *Ssebusiru buto, obugole abuyita buganzi.*
Omugole okwagalibwa ennyo tekitegeeza buganzi. Ebintu
ebiggya byagalibwa. Omugole bw'atamanya ekyo aba muto
ate nga musiru.
82. *Ssematiko agaggibwa omuwuulu omusumbo y'agagaba.*
Omuwuulu taba na buyinza kugaba bintu ku mmere mu
maka g'omusajja alina omukazi. Ne bw'agula ennyama
nnyinimu y'agigaba oba gwe beebaza.
83. *Ssempaka ennemeremu zikubya mukyawe.*
Omukyawe bw'awalaza ennyo empaka talwa kukubwa bba.
84. *Ssentamu nkadde togiteresa munno.*
Anti bw'afumbamu tomany. N'omukazi bw'omuteresa
musajja munno ne basobya tomany.
85. "Tebakikola nze ne ntuula" akuttira bufumbo.
Omukazi okuwa munne amagezi ag'okunoba ku bba, oluusi
aba agenderera kumubuza w'abeera.
86. *Tosala gwa kawala nga tonnawulira gwa kasajja.*
Omukazi bw'anoba n'agenda ategheeza ab'ewaabwe ebibi bba
by'amukola, ayinza okumwogerako n'ebibi by'atamukola.
Kyckiva kitaba kirungi okumusalira okusinga nga tonnawu-
lira bisobyo bba by'amuvunaana.

87. "Tudde eka, tukube abakazi" akuba muziziko.
 Abantu abamu baagala nnyo okulaba nga bannaabwe babonaabona, nga bo bali buiungi.
88. "Tunaayitanga babiri", ng'akulabyeko akawala.
 Waliwo abantu bangi abatayinza kwagala muntu nga tebalina kye basuubira kumufunako.
89. Yeekuukuubya ng'omukyawe ava okuta omuganzi.
 Omukazi omukyawe bw'amala okuziika ku muggya we omuganzi, yeeyagala nnyo olw'okulowooza nti ennyumba yonna efuuse yiye omu. Buli wantu atuukawo mu kiseera ekyo.
90. Yeetengezza ng'awcleza omukazi gye yanobera.
 Abazadde abamu tebaagala kusalira baana baabwe bawala misango gya bufumbo kubasinga. Abazadde ab'engeri eyo balowooza nti abaana baabwe abawala bulijjo be baba abatuufu mu misango gy'obufumbo bwabwe.
91. Yeeyogeza ng'olwanobako nti, "Baleete omwenge bannone"
 nti olubereberye baaleeta mazzi? (ebyo bya kuvuma).

10

EZIFA KU BAZADDE N'ABAANA BAABWE

- Akaakyama amameri tekagololekekka, endeku bw'ogigolola emenyeka bumenyesi.*
 Obuntubulamu, okwagala okukola, obwesigwa n'ebirala, omuntu asaana abiwigirizibwe ng'akyali muto. Ebyo kye-biva bisinga okuyigirwa mu maka abaana mwe bakulira.
- Akulira mu nda ya munne tabulako k'aggyamu.*
 Abeana batera okubaako ekintu kye bafaananya bannynabwe.

3. *Akuweera omwana akira "Nkwagadde".*
Okukolera omwana wa munso obulungi kisinga okumuga.
mba nti, "Nkwagala".
4. *Alina nyina omuto tabulwa kitaawe.*
Omukazi akyali omuto bw'afiiro bba nga bamaze okuzaala
abaana, omusajja omulala amuwasa naye ayitibwa kitaawe
wa bamulekwa.
5. *Amabeere kirevu, n'omugumba gamera.*
Ng'omukazi omugumba bw'abaako amabeere, n'omusajja
omuwuulu bw'atyo ayinza okuba n'ekirevu songa talina
maka.
6. *Amatole amanene teganyaga mwana.*
Omwana tayinza kuva ku bazadde be nti agende gye balya
obulungi.
7. *"Ani alimumpeera?" awa wa kibungu.*
Omwana atannamera mannyo y'ayitibwa ow'ekibungu.
Nyina bw'alowoόza nga tewali alimuwa byakulya n'akkuta
nga ye afudde kyava amuwa ebiriibwa ebya buli ngeri ne
by'atasobola kuluma obo okugaaya.
8. *Asse aga n'aga ng'agula omugumba omunafu.*
Olugero olwo lutegeeza kufiirwa okw'emirundi ebiri. Omukazi
takuzaalidde mwana ate nga takulimira. Lukozesebwa
ne mu kufiirwa ebintu obuntu emirundi ebiri.
9. *Atazze mbwa ye kumpi ni, "Eyunge eyingga n'ekiro".*
Fumbwa bw'erekewa okutambula nga bw'cyagala emissana
n'ekiro eyinza okuttibwa obo okubula. Abaana nabo bwe
balekerwa eddembe okulcerecta nga bwe baagala, bayinza
okutuukibwako obubenje obo okwonooneka mu ngeri enda-
la.
10. *Atuma omukulu tamagamaga.*
Bw'oyagala okutuma omuntu omukulu ekintu ossana omu-
tegeeze butereevu, nga tomulimbaliomba.

11. *Azaala ekibi alyowera basesi.*
Omwana ow'empisa embi aswaza bazadde be.
12. *Azaala omulalu yamumanya, enseenene zigwa kwa kikome.*
Atuwa enseenene amanyi nga tezikwatika mu musana, ky'a-va atera okuzituwa mu kikome. N'omwana omulalu baza-dde be bamumanya ne batamuwa ddembe kwonoona bintu byabwe oba eby'abantu abalala. Abayiiya ebintu eby'omu-gaso naye nga biyinza okukola akabi, nabo bayiiya n'ama-gezi agayinza okubiziyiza okukola akabi.
13. *Bakidambya kye kizaala eddenzi.*
Oluusi omukazi gwe bagalabanja mu maka y'azaala n'a-zzaawo olussgya.
14. *Bazaala mubiri, sebaazaala mwoyo.*
Abazadde tebasaana kunenya olw'okuzaala abaana ab'i mpisa embi kubanga Katonda y'Akola emyoyo gy'abantu Ekinenyeza abazadde kwe kuyigiriza abaana baabwe empisa embi.
15. *Ekifaananyi:*
(a) *kissa ensekere.*
Ensekere bw'emala okthuma omuntu, buli nsekere gy'a-laba agitta ng'alowooza nti y'emulutye. Abantu aba-faanagana ennyo, ng'abalongo, nabo batera okuvunaa-nibwa emisango ejiba giziddwa bannaabwe be bafaa-nana. Emisango bagyeyambula bamaze kwewozaako nnyo.
- (b) *si luganda.*
Waliwo abantu abafaanagana ennyo songa si ba lugan-da n'akatono.
16. *Ekitaliwo tekikaabya muto.*
Ekintu omwana ky'amaze okulabako kye kimukaabya nga bakimuggyeeko oba nga bagaanyi okukimuwa.

17. *Ekiteezaala tekyala.*

Oluggya bwe lutazaaslibwamu baana lufa ne luggwaawo.
N'ebisolo bwe bitazaala tebyala.

18. *Ekkonkomi ebbi ye nannyini kigaji.*

Ekkonkomi lirabika bubi naye lye bagamba okuba n'obwa-nnannyini ku kigaji. Omuzadde naye bw'atyo, ayinza okuba omubi ennyo mu nkula oba mu mpisa, oba omwawu lunkupe naye bw'aba nga y'azaala abalungi abaka oba ab'ekitiibwa, tewali ayinza kumuggyako buzadde era n'abaana tebayinza kumuwaanyisaamu muzadde mulala.

19. *Embuzi enzadde tegererwa kisibo.*

Embuzi ezaala ennyo ekisibo ekijuza mangu, embuzi ne zifundamu. Omuntu Katonda gw'awadde okuzaala naye alabira awo ng'abaana tebakyagya mu nnyumba gye yazimba ng'alowooza nti erimumala.

20. *Embwa engizzi ezaala enkolya.*

Enkolya y'embwa etemanyi kuyingga ate nga nzibi. Abantu ab'ebi oonungu nabo oluusi bazaala abaana ab'empisa embi.

21. *Emiti emito gye giggumiza ekibira.*

Ekibira bwe kibulamu emitii emitio tekirabika bulungi. Ne mu bantu bwe mutabaamu bato tekiba kirungi; wabaawo n'okweralikirira nti abakulu bwe balifa ng'abantu abo bazikirira.

22. *Enda ziraba.*

Abazadde babonaabona nnyo abaana baabwe bwe balwala ennyo oba bwe baba ab'empisa embi ennyo oba bwe bafa.

23. *Ennyonyi ento y'eragirira enkulu okwonoona mu kisulo.*
Ennyonyi ento y'esooka okwonoona we zisula, n'enkulu ne zoonoonawo.

24. "Guszise mu uvi", nga ye yamwezaalira
Omusango ogusinze omwana n'omuzadde agumanya n'sgu"

kkisiza, n'aliwa bye bamusalidde. Omwana bw'ataba wuwe tabifaako.

25. *Gw'osenvuza mu buto akusenvuza mu bukadde.*

Omwana bw'aba ayiga okutambula bazadde be bagenda bamukutte ku mukono. Bw'akula ng'ate naye akwata bakkade be ku mukono okubatambuza nga bakaddiye.

26. *Kakerenda kava ku lubaya.*

Emize egimu abantu bagiggya ku bazadde baabwe okufaanana ng'ekkerenda ly'omunnyo bwe baliggya ku munnyo omungi omusibe awamu mu kye bayita olubaya.

27. *Kasugga kagoba kisumbu.*

Amakulu ge gamu n'agali mu lwa 26.

28. "Kuzaala kulimu ki?" nga gwe wazaala takuwulira.

Omwana atawulira oba atayamba bazadde be y'abagambisa nti okuzaala tekulina kye kugasa.

29. "Kuzaala kulungi", nga gwe wazaala akuwulira.

Omwana awulira era ayamba bazadde be y'abagambisa nti okuzaala kugasa nnyo.

30. *Magere ga nkoko tegatta baana baayo.*

Enkoko eyinza okulinnya obwana bwayo oba okubusitula n'ebukuba eri ng'etakula naye tebutta. N'omuzadde bw'akuba omwana we okumugolola tayinza kumutta.

31. "Mukulu ndimutuma ki?" yeerabira ogw'okumufulumya ebweru ekiro.

Abakulu bakolera abaana baabwe ebintu bingi, ng'omwo mwe muli okubafulumya ebweru ekiro naye ebyo abato tebabimanya, kyebava balowooza nti bo tebalina bye batuma bakulu.

32. *Mwana mugimu ava ku ngozi.*

Omwana aliba ow'amaanyi ava mu buto. Ebintu ebisanyusa nabyo biva lubereberye nga birungi.

33. "Mwana na mwana", ng'omu tannakuba munne lubale.
Abaana b'omu maka agatali gamu bwe bazannya obulungi
abazadde basanyuka naye omwana omu bw'akuba munne
oba omulenzi bw'ayonoona omuwala, ng'abazadde b'omu-
lenzi ayonoonye omuwala akabi kabatuukiridde.

34. *Mwana omu:*

(b) *ajjula bijogo.*

Ebijogo by'eby'obuyenjo ebyayambazibwanga abaana
mu bulago. Omwana omu yayambazibwanga byonna
ebyandibadde eby'abeana abangi.

(b) *ali ng'ekire ky'enkuba ekimu.*

Ekire ky'enkuba ekimu tekirwa mu ttaka. N'omwana
omu bw'afa ng'omuzadde yecsaanya ng'ataalina mwi-
ma.

35. *Nzaala mbi ekira obugumba.*

Okuzaala abaana ababi ova okuzaala ng'ofisa kisinga
obutazaalirako ddala kuba tobalarwa mu bagunake.

36. *Obuzoziro si bukuliro.*

Edda abaana bonna tebaakuliranga muu maka ga bazadde
baabwe. Abamu baakuliranga muu ejanda zaabwe zaddik
nga bafiriiddwa bazadde baabwe. Ate abamu bwe banku-
langamu nga besiigibwa mu baami, bayige empesa z'omu-
bantu. Kyekyavanga kiba ekibi okutiba omwana ekycjo
ng'akyali muu maka ga bazadde be.

37. *Obuzodde:*

(a) *bulima, obusumira we babwogala.*

Obusadde ova obulima tebuyinza kwagaziza mukazi
mu maka bw'aba nga si wa kwagalibwamu. Si kirwej
kwenyumiriza olw'okuzaala abaana mu maka.

(b) *binwonya embooge.*

Ey'obwana tciibwa. Abaana nabo ohensi baggya bw'
zzadde beabwe mu bixiba.

38. "Ogwa Kasajja gundeebuukanya". nga ggwe wanwezaalira.
Omwana bw'azza omusango nga ne muzadde we aija kuba
ku mutawaana.
39. *Okukuba omwana si kumunoba.*
Okukuba omwana tekitegeesa kumukyawa wabula kuba
kwagala kumugunjula.
40. *Olukuba omwana hwagdla nnyina.*
Abasajja abamu bwe bakuba abaana baabwe bakubirako
ne bakazi baabwe.
41. *Omugumba:*
(a) *mbuzi ya nkunku. bw'esowola omuguwa togoberera.*
Embuzi ya nkunku y'etebaako mayembe. Bwe yceyan-
mbula omuguwa mu bulago guba muzibu okuzzamu
olw'obutabaako mayembe. N'omukazi omugunba
bw'anoba mu nnyumba aba muzibu okuzzamu
olw'obutabeamu na baana.
- (b) *azaala bagenyi.*
Abagenyi ayinza okubagamba nti, "Baana bange, mu-
ndabye, mwebale".
42. *Omulundira wala alabira ku maanyi.*
Bagamba nti omwana ali ewala ne bazadde be bw'afa, aba-
zadde basooka kuwulira ng'amaanyi gabaweddemu, songa
tebannaba na kubabikira.
43. *Omusu omuzadde tegufa mbwa.*
Bwe bagugoba batrukira ku bwana bwagwo, nga bakwata
obwo, gwo nga guwona. Ebintu eby'akabi oluusi nabyo
abaana be babiwonya bazadde baabwe.
44. *Omuto mbuzi, erundwa wa kamwa.*
Omuto okumugunjula obulungi, bazadde be tebateekwa ku-
koowa mu kumukangavvula buli lw'asobya.
45. *Omuto tayonoona, omukulu y'ayonoona.*
Omuto bw'akola obubi omukulu ate n'omukulu n'akola
ng'omuto bw'akoze, abantu banenya mukulu.

46. Omuzadde:

(a) *asala ng'atto kwewonya maggwaa.*

Abazadde bulijjo basuubira abaana baabwe okubaya-mba mu bizibu byabwec.

(b) *tafa.*

Omuntu bw'afa ng'alesc abaana teyecrabirwa mangu. Abaana be bamwogerako era ne bamwogezaako n'abantu abalsala buli kisecera.

(c) *tagulwa.*

Tewali muntu ayinza okwegulira omuzadde ne bw'aba n'ensimbi akafukunya.

(d) *w'atumira ng'omugumba yeesitukidde.*

Abaana bwe baba ewala okuva awali muzadde waabwe tebayinza kumuweereza mangu. Omugumba eyeweereza kyava amusooka okwetusaako ky'ayagala.

47. Omuze gufiira ku mugumba.

Kirowoozebwa nti emize gy'abazadde girondoola n'abaana baabwe.

48. Omwana:

(a) *akulema mu buto nti, "Ndimuzaala mu bukadde".*

Omuntu bw'afumbirwa n'alemwa okuzaala mu buvubuka bwe, kiba kizibu okusuubira okuzaala ng'ascembreddde obukadde. Ekintu bwe kikulema okukola ng'okyali muvubuka kiba kizibu okukikola ng'okaddiye.

(b) *asiima nju.*

Omukazi ayinza obutazaala mu ddya oba mu malya g'asooseemu, n'azaala mu ly'oluvannyuma ennyo.

(c) *omubi avumya nnyina.*

abantu olw'okulowooza nti emize abaana bagigya ku bazadde baabwe, omwana omubi kyava avumya nnyina.

49. Ow'amaanyi amatono mu lumbe anyugamu nnyina.

Edda baganda b'omufu oluusi bannamwandu baabanyaga.

nga bunyazi mu lumbe, ng'omusajja namwandum gwa'yagala gw'anyaga naye omusajja bwe yakwatanga ku nnyina nga tewaba amulwanyisa. Ekyo nakyo kyalaganga ekitibwa ky'abakazi abazadde.

50. *Ow'omugumba:*

(a) *teyefiira.*

Omukazi ow'omwana omu abalibwa ng'omugumba.
Omwana we bw'afa alowooza nti baloze muloge.

(b) *amenyeka atudde.*

Kiba kizibu omuntu okumenyeka ng'atudde naye olw'o-kubanga omwana w'omugumba era y'atuukirwako ebi-zibu, ye ayinza okumenyeka ng'atudde.

51. *Ow'omwana tagwa ddalu.*

Omukazi ow'omwana ayinza okugamba omwana ebigambo ebingi songa omwana tamuddamu. Omuntu bw'ayogera ebigambo ng'ebyo nga tewali muntu mulala bamuyita mulalu.

52. *Sekkono tawaanyisibwa.*

Waliwo emikolo omusajja oba omukazi omulala gy'atayinza kukola ku mwana nga kitaawe oba nnyina waali, ng'egy'a-balongo n'egy'okubafumbiza.

53. "Siriva kuno" *olw'omwana lumuggyako.*

Omuntu bwe yeerayirira nti tagenda kuva ku kyalo kw'ali ekimuggyako kuba kulwalizaako nnyo mwana oba omwana okutuukibwako ebizibu ebirala. Ekyo kiraga ebibi ebituuka ku baana bwe binyiga ennyo bazadda baabwe.

54. *Ssebaana bannemye tabalamula.*

Omuzadde bw'aterebuka mu mulimu gwe ogw'okutaasa abaana be nga balwana, aba abalese battijjane. Omuzadde tasaana kukoowa mu mulimu gw'okugunjula abaana be.

55. *Ssegayonkwa muwala, nti naawe baligakuyonka.*

Omwana omuwala nga bw'asikambula nnyina ng'amuyonka

naye abaana b'azaala ng'akuze bwc bamusikambula. Ebibi abantu bye bakola bannaabwe ate nabo oluusi bibakolebwa abantu abalala nga wayiseewo ekiseera.

56. *Ssemukulu akusoose ekibi ni "Ssebato ba leero tebaasoboke!"*
Abazadde abamu bamala okuyisa abaana baabwe obubi ne batenda abaana obubi.
57. *Ssenkuzaalenkuzaale ng'omwana ow'obulenzi.*
Omuzadde bw'atuma omwana omulenzi amugamba ni, "Ssebo, genda ontemerayo enku".
58. *Togaya kyama kya muto.*
Omuto ayinza okulabula oba okuwa omuntu omukulu amagezi mu kigambo ekikulu ennyo.
59. *"Tomanyi bwe nzaala!" akuguza omututuuli.*
Omututuuli ye muntu omumpi ennyo. Omuntu azaala abalungi bw'abawaana, ayinza n'okukugulizaamu omubi. Abantu bangi basobois okutunda ebintu ebibi olw'okubinyumiriza.
60. *W'ofunira ebingi nga kitaawo ne nnyoko tebakyaliwo.*
Abantu abamu bagenda okugaggawala nga bazadde baabut baafa dda. Abandyagadde okubawa ku bintu byabwe bawulira ennaku okulaba nga tebaafuna mukisa gwa kugaggawala nga bakyaliwo.

11

EZIFA KU BANTU ABAKULU NE KU BAKADDE

1. *Akakadde ak'obuggyaa amaggwa gakafumita emirundi ebiri.*
Akakadde ak'obuggyaa bwe kalinnya ku maggwa mu kkubo ne gakafumita tekagaggyaamu, nga kaagala gasumite n'abbatambuze abalala. Bwe wataba agaggyawo ne kakomawo ng'

kageerabidde ng'ate gongera okukafumita. Ab'obuggyaa ba-
ngi beerumya mu ngeri nnyingi nga bagenderera okulumya
abalala.

2. *Akekerra ng'ow'ekiwalaata abika nti, "Lwatwera" nti nasse
ekyenyi tukiraha.*

Ebigambo ebyo bigambibwa omuntu asaagira ku bintu
eby'akabi.

3. *Akekerra ng'owekiwalaata akkirira ekibira nti, "Onterekera
akatta".*

Obutta babuseera ku lubengo. Mu kusaaga, ekiwalaata kye
bayita olubengo. Kale omuntu ayinza atya okusaba okumu-
terekera akatta ng'ate olubengo agenze nalwo! Amakulu
g'olugero ge gamu n'agali mu 2.

4. *Akekerra ng'ow'ekiwalaata nti, "Ekimmalako abaana siki-
manyi!"*

Oyo ayinza okubuuzibwa nti, "Ekyakumala enviiri mu
mutwe kyo okimanyi?" Na luno lufaanana ne 2 ne 3.

5. *Akekerra ng'owekirevu akuma omuliro nti, "Mumpe essubi".*
Oyo bamugamba nti singa akumisa eryo ly'alina ku kalevu.
(n'ebyo bya kusaaga).

6. *Alembalemba ng'omukulu anaasala ku njobu nti, "Awagua
ekinene watuukibwa", nti Kabaka bwe yafa nga tewagenda?*
Abaganda tebalya njobu. Bw'ettibwa bagendayo kugiraba
bulabi. Asobola okugirya naye yeefuula mulabi nc yeesali-
rako mu bubba. Abantu abakulu tebaagala kukola bibi mu
lwatu. Bafuba nnyo okubibikkako.

7. *Amampaati geegoloza omukadde songa takyawanvuwa.*
Amampaati ge majalya. Ebyo biri ng'eby'okuvuma naye
bisinga kwogerwa mu kusaaga.

8. *Ayagala obukulu takyala.*

Omuntu bw'ava mu maka ge tayinza kusanga birungi bye-
reere yonna gy'aba agenze. Si kirungi kulwooza nti buli
gy'onoogenda ojja kuyisibwa ng'omukulu.

9. "Binsenga wano" z'ennimi z'omukadde.
 Abantu abakulu bawulira ebintu bingi ebibabuulirwa aba-
 ntu aba buli ngeri. Ebyo oluusi bye bongeramu ebyabwe ne
 bafuuka ab'ennimi.
10. *Bukulu bwa Wante, buli omo yeesitukira.*
 Mu nte temuba ziweereza zinnaazo. Okulya oba okunywa
 bwe kutuuka zonna zeesitukira, songa mubeamu embiikire
 n'ezirina abaana ezandissaanye okuwoerezebwa. Omuntu
 omukulu atalina bamuweereza naye obukulu bwe buba
 ng'obwa Wante.
11. *Ekinazkulya kijja olaba, ekiwalaata mu masega.*
 Omutwe ogulimu enviiri emabegako okuva mu kyenyi, ng'e-
 bbali n'ebbali enviiri zisembedde kumpi n'ebisige, kwe kuba
 n'ekyenyi eky'amasega. Enviiri ez'engeri eyo zижjamu mangu
 ekiwalaata. Waliwo ebintu bingi ebibi ebitutuukoko nga
 tumanyi naye nga tetulina magezi ga kubirwanyisa, ng'obu-
 kadde, obulema, obulwadde obumu ate n'okufa.
12. *Enkula mbi ekaddiya ekikere.*
 Ebikere cbikulu n'ebito byonna bifaananya cmibiri.
13. *Ensawo y'omukulu tebulamu zziika.*
 "Ezziika" z'ensimbi oba ekintu omuntu ky'aterekka olw'o-
 kwerinda ebizibu ebigwawo amangu.
14. *Eyaakuze taboola baana.*
 Omuntu omukulu oba omuntu ali mu kifo ky'obuvunaanyi-
 zibwa asaana okukunjaanya n'okwagala abantu bonna abs-
 genda gy'ali, nga talina b'ayawulamu nti bano tabsagala.
15. *Ezivazamu omukudu zangaala (entebe)*
 Nannyini maka oba omukulembeze bw'afa, abantu be be-
 faanana ng'ababaddde mu nnyumba n'emenyebwawo, ne
 basigala mu bbanga.
16. *Gafuma bagebejjereza taba.*
 Amannya g'abakadde, abantu bayinza okugamba nti taabs

y'agamyussa songa n'aga nabangogoma atanywa taba nago gaba mamyufu. Ekintu bwe kyonooncka olw'obukadde, abantu batera okunoonyaayo ensonga endala nti y'ekyonoo-nye. Ekyo kikolebwa ne ku bintu ebirala bingi.

17. *Gw'olekera abato gwe gunyuma.*

Waliwo emizannyo mingi abantu abakulu gye balekayo olw'obukulu bwabwe songa nabo giba gikyabanyumira.

18. *Gw'otonnakaddiya toguyita gugwo.*

Omubiri guyinza okulwala ne gwonooconeka mu kiseera ekitono ennyo. Tewali muntu omulamu ayinza okwewaaana nti ogugwe teguyinza kufaafaagana.

19. *Kagenderere ng'omukadde akogga.*

Omukadde bw'akogga tayinza kuddamu kugejja ng'omuto.

20. *Kakulu asomba.*

Okukula kuleeta ebintu bingi, nga bino: envi, ekiwalaata, enkanyanya, obwerabize, entondo, n'ebirala.

22. *Kasobeza ng'ow'ekiwalaata atudde mu mulyango nga balya.
Bw'omulaba ogamba nti atunudde bweru.*

Okwo nakwo kusazga naye cbigambo byogerwa ne ku muntu ayogera oba akola ebintu cbitategeerekeka bulungi.

23. *Ky'otoowe mukulu tokimulimba.*

Kiba kibi nnyo okusuubiza omuntu omukulu ekintu n'otokimuwa.

24. "Mukadde:

(a) *tamusaza y'amutenda eggonjebwa.*

Omukadde amulaba obulabi ayinza okumutenda obulungi songa abali naye mu maka bw'ayogera nabo aboggoka buboggosi. Olugero lukwata ne ku bantu abatali bakadde abalabika nga bateefu songa mu maka gye babeera baba n'embazuulu.

(b) *wa munso tayomba" ng'obuziina bwe bw'abuleka bw'abusanga.*

Omukadde obutamuggyako luyombo kisinziira ku

kusanga hintu bye nga bw'aba abirese. Ekyo kikwata ne ku bantu abalala. Bw'okozesa ebintu by'omuntu nga tomusabye n'anyiiga, aba mutuusu okunyiiga.

(c) *taseka'*, *nга talabye amunyonyocgera*.

Omukadde naye ayinza okusanyuka ng'alabye gw'a, nyumya naye obulungi.

25. "Ndifa n'agange" omukadde ku ssogasoga.

Ku muntu omuto ow'amaanyi okutema omusogasoga kuba ng'okuzannya obuzannyi anti tegukalubamu, naye omukadde bw'agutesma n'alaba ng'agusobola bulungi yeetenda maanyi.

26. "Obukadde magezi", *takubuulira kyamukuza*.

Omuntu bw'agaana okukubuulira ebintu by'allowooza nga bye byamusobozesa okukula n'akaddiwa, aba alina by'allowooza nga bimuswaza, ng'ejjembe lye ova ensiriba ye ova okwekweka nga waliwo olutabaalo. Kyava agamba nti amagezi ge gc gaamuyamba okukaddiwa.

27. *Obukulu buwoomya ttooke*.

Ettooke liwooma limaze kukula naye ebintu bingi bwe bikula nga byonooneka.

28. *Obutamera kirevu njuba ya kikome*.

Mu kikome enjuba terabika era n'obudde temumanya nga bugenze. Omuntu atalina kirevu naye alwawo okumanyika nga mukulu.

29. *Okukula kudda buto nga ttungulu*.

Ettungulu etto ennyo liba limyufu ate bwe likula ng'era limyuka. Omuntu bw'akaddiwa nga naye addamu okukols bye yakolanga mu buto.

30. *Olumyu olukula luyonka abaana baalwo, omuliro gwebikkoo evvu*.

Bagamba nti akamyu bwe kakaddiwa kayonka abaana basko. Abantu bwe bakaddiwa nabo baba basuubira kuliisibwa na kuyambibwa baana baabwe.

31. *Omukadde akwatira ku mmere ye.*
Omukadde taba na maanyi gagoba muto ng'alina ky'asobe-
za naye bw'ajja ku mmere ng'amukwata. Abantu bangi
abakwatirwa ku mmere era n'ebisolo basinga kubiteza
mmere. Olugero luyinza okutuukira ku kintu kyonna ky'o-
yinza okukwatirako omuntu.
32. *Omukadde mbalangu, bw'ekutuka teyunga.*
Embalangu kaddo. Bwe kakutuka tekaddayo kuyunga. N'o-
mukadde bw'atyo, bw'amenyeka amagumba tegayunga ma-
ngu.
33. *Omukadde w'e Bukaya (mu Kyaggwe) bw'otomulaba*
Bugungu nga twakuba.
Abakadde b'omu kitundu ekyo baagendanga nnyo mu katale
kaayo. Omukadde gw'omanyi bwe yakubulanga mu katale
ng'omanya nti yafa. Waliwo n'ebintu ebirala ebikwijaani-
rwako ennyo abantu ebiyinza okutuukirako olugero olwo.
34. *Omukulu abula awawe tabaamu kitiibwa.*
Omuntu omukulu asaana okuba n'amaka agage ddala.
Bw'ataba nago ekitiibwa kye kiweebuuka.
35. *Omukulu atava ku nte y'aziza abaana ennyama.*
Omukulu bw'atava gye babaagira ayinza okunyiiza abaana,
ennyama ne bagireka awo. Omuntu omukulu tasaana kwe-
yingiza nnyo mu bintu by'abato.
36. *Omukulu tagalula mpiso nga tagissanga.*
Empiso si kye kintu kye bafumisa omuntu n'afa naye omu-
kulu bw'agigalula okugifumisa omuntu aba amanyi ky'ako-
la. Olugero lutegeeza nti omuntu omukulu bw'ayogera eki-
gambo oba bw'akola ekintu aba akimanyiimu amakulu oba
omugasoo.
37. *Omukulu takulira mpya bbiri, endege tezivugira mu mazzi.*
Buli mukulu obukulu bwe bulina we bukoma. Kiba kya
butamanya omuntu okwagala okutwala obukulu oba obwa-
mi bwe buli w'agenda.

38. *Omukulu tebamusiikira kuvuga, bamusiikira kubalira.*

Okubalira mu Luvuma kwe kuwa amagezi. Omukadde tasa
bola kuvuga nnyo lyato naye bw'abaamu aba muwi w'ama-
gezi. Ayinza okubalabula ng'omuyaga omubi gujja.

39. *Taba w'omuyombi akalako luuyi lumu.*

Bw'omumukyusizaako ng'agamba nti omubbba. Omuyombi
yenna aba muzibu okukolera obulungi ekintu.

12

EZIFA KU BDANDA Z'ABANTU NE KU MIKWANO

1. *Abaagalana tebafunda.*

Abaagalana bwe batuula awamu, akafo ne bwe kaba aka-
tono ennyo bakagyamu.

2. *Abagenyi makondwe, agamu gasegulira gannaago.*

Emigogo bwe givunda gifuuka nkondwe. Mu lugero, enko-
ndwe gye baayita amakondwe. Enkondwe bw'emala oku-
fuuka ettaka ng'ate waddawo endala. N'abagenyi bwe baba
mu maka. Abaasoose bwe bagenda ng'ate abalala bajja.

3. *Abakondeere bakwanya mikka.*

Abakondeere bakwanya bulungi oluyimba nga bafuuwa
amakondeere. Oluyimba luva mu mukka gwe bafuuwa mu
makondeere. Kyokka abantu bennyini bayinza okuba nga
tebaagalana. Olugero lugererwa ku bantu ababa ku mulimu
ogumu oba ku kintu ekimu naye nga tebaagalana.

4. *Abataka abaagalana be balima akambugu.*

Ab'omulirzano abaagalana basobola okulima olumbugu ne
balumala mu bibanja byabwe. Bwe baba tebaagalana teba-
lumalaamu. Abantu abataagal na tebasobola kuwangula
biziibiba biboolekedde.

5. Abayita ababiri bejjukanya, enviiri zikulaga engo.

Enviiri bwe ziva omuntu ku mutwe amanya nga waliwo ekintu eky'akabi okumpi naye. Abantu bwe bayita ababiri basaana okuyambagana mu buli kizibu.

6. Abooluganda:

(a) bita, bikoonagana.

Ebita bwe bikwadirwa awamu nga tebabisibye kubinyweza bigenda bikoonagana naye ekyo tekibyasa. N'abooluganda okuyomba oba okulwana tekuggyaawo iuganda Iwabwe era tekusaana kubaawukanya.

(b) bwe bayomba tossaawo kikyo.

Abooluganda abategeevu bwe bayomba oba bwe balwana ate batabagana mangu ne baddamu okuteesa n'okwagalana. Ggwe atalina luganda ku ho bwe weeyingiza mu luyombo oba mu lutalo Iwabwe, ggwe bakyawa ennyo. Olugero lutulabula obuteeyingiza mu bintu ebitali byaffe.

7. "Agaasaaka ge gattula", ng'akuddako mulungi.

Amannyo g'ensaamu esaaka tegafaanana n'ag'ettula. Olibugo bwe baluttuza ensaamu esaaka lufaanana ne lwe baasaaka ne bataluttula. Omuntu bw'aba ne mutoowe amufaanana ate nga mulungi kyava amwenyumiririzaamu ng'agamba nti, "Ndaba fembi twava mu lubumbiro lumu".

8. Agenda gy'amanyi tazibirirwa budde.

Omuntu bw'aba agenda gy'amanyi, obudde ne bwe buziba teyeeralikirira nti taatuuke oba nti anaalya ki ng'atuuse ekiro.

9. Akaganda akatono kakira omukwano.

Omukwano bwe gufa guyinza obutaddawo naye oluganda teruggwa ku mubiri.

10. Akatono:

(a) kazira mu liiso, bwe kadda eri omumwa ng'omira, bwe kakugwa mu liiso ng'okaaba.

Okugaba kuva mu kwagala. Ekiwe mu kwagala kisa, nyuss, ne bwe kiba ekitono.

(b) *akatuuse kakira ekinene ekisuubize.*

Okuwa omuntu ekintu ekitono kisinga okumusuubiza ekinene ate n'otokimuwa.

(c) *kazza omukwano.*

Bye tuwa bannaffe ne basanyuka tebiba binene byokka.

(d) "okalya ne munno", *bw'akwata enkukunyi anyigira ku kinkumu.*

Enkukunyi teriibwa, kyava takuwaako, naye ate era kiba kizibu munno okukuwa ku buli kantu k'aliddeko.

11. *Akulabako akatono akira alagiriza.*

Okugenda ewa munno n'omulabako akatono kisinga okumutumira.

12. *Akwana akira ayomba.*

Buli muntu asaana okwagalana ne bantu banne nga yeewala okuyomba nabo. Ekyo kye kiyinza okwagaazisa bantu banne okumuyamba ng'atuuse mu bizibu.

13. *Atagukwanye y'agamba nti, "Banaakitiza".*

Ow'obuggyta tayagaliza muntu mulala kuba na kirungi, kyava ayogera ebyo olw'ensaalwa.

14. *Ataakwalize njanda akulaga kifo.*

Omuntu gwe yandikulaze alaba avuddewo nga lw'akugamba nti, "Oyo gw'olabye wa luganda mu ngeri gundi". Omuntu amaze okugenda oba tokyayinza kumumanya bulungi era naye okukwetegereza.

15. *Awava munno tewadda munno, awava okugulu wadda mu-ggo.*

Ekitundu ky'omubiri bwe kyonooneka tekizzikawo era ne mukwano gw'omuntu gw'ayagala ennyo bw'afa kiba kizibu okuzzaawo omulala amwenkana.

16. *Bubika anzirako.*
Olugero luno lulaga obulamu bwe bwagalibwa ennyo, omuntu okutuuka ku kugamba nti muto we afa ye n'atafa.
17. "Bakale boogere", *nga bamugambye gw'ayagala.*
Omuntu bw'aba ne munne gw'ayagala abantu ne bamwatuu-kiriza tafaayo nnyo, olw'okwagala kw'aba nakwo.
18. "Baleke baggwe akanyoomagano", *nga gw'ayagala y'ali kungulu.*
Mukwano gw'omuntu bw'aba ng'aiwana n'omuntu gw'asinzza amaanyi, munne taba na kweralikirira, kyava tayagala na kubataasa mangu, ng'ayagala mukwano gwe amale okwemala ekkonda ku mwoyo.
19. "Ebigambo bya kuno nga tebyekweka!" *nga bamugambye gw'ayagala.*
Omuntu okumwogerako nti ayagala gundi, ate era ng'amwagala, tekimumakuwaza.
20. "Ebukojja banjagala", *ng'adda ku nnyoko waali.*
Mu mpisa z'abaganda, ebukojja teba wammwe era baganda ba nnyoko bwe batabaayo, tobaayo na ssimba.
21. "Ebya kuno tebiisoboke", *nga bamuwaayirizza mukazi mu-kadde.*
Omusajja okumuwaayiriza okuganza omukazi omukadde kimunyiiza nnvo. Gwe bawaayiriza kyava ayagala n'okusenguka ku kyalo.
22. "Egindi wala" *nga tekuli mi-manyi.*
Gw'oyagala ennyo ne bw'abeera ewala era owaliriza n'otuukayo omulabeko.
23. *Ekiba ku mulungi kimanyibwa dda.*
Omuntu alabika obuiungi bw'abaako ekintu ekibi, abantu balwawo okukimanya. N'omuntu gw'oyagala ennyo toyinza kulaba mangu bisobyo byc.

24. *Ekitentegere gye bakyagala gye bakyaliirira omusala.*
Olubugo olutakomagiddwa bulungi lwe luyitibwa ekitente. Omuntu ayambadde gere. Omusala lwe lubugo olulungi. Omuntu ayambadde ekitentegere okumwaliirira omusala kitegeezza kumwagala nnyo. Gw'oyagala ne bw'ataba wa kitibwa nnyo oba ne bw'aba nga talabika bulungi nnyo, ebisanyusa byonna obj. mukolera.
25. *Emmeeme gy'esula ebigere gye bikeera.*
Abalina bannaabwe be baagala babakyalira buli kiseera.
26. *Enda mawogo, ezaala abalungi n'ababi.*
Ku kiti kya mawogo ekimu kuyinza okuvaako akaawa n'atakawa. Ne mü bantu abaava mu lubuto olumu, muyinza okubaamu abalungi n'ababi.
27. *Endwadde y'omukwano busobya.*
Mukwano gwo bw'omukola ekibi, omukwano gwammwé ogunafuya okufaanana ng'obulwadde bwe bunafuya omubiri.
28. *Ensawo ya mukulu wo tekuterekera.*
Abantu ne bwe baba ab'oluganda, buli omu ayagala nnyo okuba n'ebintu by'ayita ebibye kububwe.
29. *Eyakusegulizanga omuntu, bw'akuseguliza omuggo, bw'oba omugezi totuula.*
Mukwano gwo eyagambanga omuntu nti, "Vaawo, oyo atuule" bw'agamba nti, "Ggyawo omuggo oyo atuule". omanya nga takyakwagala.
30. *Eyalumanyanga y'aluggya mu mwandu.*
Abakazi abanyage be baayitibwanga omwandu. Omuntu bwe yabanga n'omuntu we mu mwandu yamuggyangamu n'amuwonya okugabirwa abantu abalala. Olugero olwo lutuukira ku muntu yenna aggya omuntu gw'amanyi mu bizi-bu.
31. *Eya mukulu wo ezaala nti "Efukumula".*
Omuntu okwogera bwatyo ku nte ya mukulu we ezaala

obulungi. aba ayogeza buggya. Ab'obuggyga babukwaturwa ne baganda baabwe oba bannyinaabwe.

32. "Kiggweeso", *nga ne gw'ayagala mw'agendedde*.
Mukwano gw'omuntu bw'agenda mu kifo kyonna okwesanyusa. munne n'atasobola kugenda naye, oyo asigadde awulira ennaku, kyava ayogera ebigambo cbyo asobole okuwummulizaawo ebirowoozo bye.
33. *Ky'olyako omuijwa kye kimiuyombya*.
Omusajja omuntu gw'ayita omuijwa ye mwana wa mwannyina. Bagamba nti abajjwa banyiiga mangu, kyebava basaana okwegendereza. Tebasaana kulyako kintu.
34. *Ky'otobuulirako munno enseko zikiyitako*.
Buli alina munne gw'ayagala ennyo asanyuka okumubuu-lira buli ekisanyusa ky'aba amanyi.
35. *Ky'oyagala tekikwagala, gy'okuba olubuto entumbwe ekubayo mabega*.
Entumbwe mu lugero luno kyakulabirako eky'abantu betwagala ng'ate bo tebatwagala. Omuntu yenna atakwagala akukuba mabega, ggwe ne bw'oba ng'omwagala nnyo.
36. *Luganda lwa mbwa, lulamusa na mannyo*.
Embwaa bwe zisisinkana zitera kutandikira ku kulumagana. Okwo kwe kuba ng'okulamusagana kwazo.
37. "*Lumonde awubird*", *ng'alabye mwannyina*.
Omukazi bw'amala okugamba banne nti talina lumonde mu musiri ate n'asimaye eminwe ng'alabye ku mwannyina assaawo ensonga nti oyo yali tamulabye. Ekyo kitegeeza nti oluganda kintu kikulu nmyo.
38. *Luzigo lwa mumanye, bw'osanga bw'otyaba*.
Enku omuntu z'atema n'azireka ku nsiko oba mu kibira okukala ze ziyyitibwa oluzigo. Bwe ziba nga za mukwano gwo oyinza okutyabako nga bw'oyagala.

39. "Ndifiira mu ijjanda zange", nga n'akamwa kalungi.

Omuntu omuyombi ne baganda be bayinza okumulemwa.
Obuyombi obuyitiridde bulemesaabantu bangi ebiso mwe
bandikuumiddwa obulungi.

40. Nnyoko abanga Omunyoro n'akuzaala ku kika.

Omukazi atalina kika kye mu Buganda, yayitibwanga Mu-
nyoro naye bwe yazaalanga omwana mu kika, mu Buganda,
ng'omwana aba n'enjanda ze.

41. Djanda nnyingi, ow'essimba akubula.

Omuntu ayinza okuba n'abooluganda abangi naye nga mu
bo temuli amwagalira ddala.

42. Obumanye bukira obuzibu.

Obuzira bwe baayita obuzibu mu lugero luno. Olugero
lutegeeka nti omuntu alina abamanye ayinza okubeekekweka-
mu n'awona okuttibwa songa omuzira abalabe bwe bamu-
sinza amaanyi nga bamutta. Obumanye butuyamba mu
bizibu bingi.

43. Obutamanya bukussa n'omuyombi omukago.

Omuyombi tabeereka naye ate ayinza n'okuwakulira banne
entalo oba ennyombo ez'akabi. Bw'omumanyirawo kyova
tosaana kutta naye mukago. Obutamanya buleeta ebizibu
bingi.

44. Obuziina gye babwagala gye babwaliirira.

Okwaliirira omuntu ali mu buziina kitegeeca kumwagala
nnyo. Amakulu ge gamu n'agali mu Iwa 24.

45. Obwosi buluma gwe bwaddako.

Omukazi bw'afuna olubuto ng'ayonsa, omwana ayonka ayi-
nza okulwalalwala ennyo. Obwo bwe bayita obwosi. Bag-
amba nti omwana ali mu lubuto y'aba alwazizza gw'agenda
okuddako. Olugero lutegeeka nti abooluganda basinga
kwagalana nga bwe baava mu nda ya nnyaahwe.

46. Ogubula eyeeguya tegukala.

Ku baagalana ababiri kuteckwa okubaako asinga okwagala okusanyusa munne.

47. Ogufa tegumanya yasooka.

Abantu bwe bakyawagana, n'eyasooka okukwana munne ebyo aba takyabijjukira.

48. Ogw'edda tegukutwaza lumu.

Bw'ogenda ewa mukwano gwo ow'edda gw'oludde okulaba, tosaana kutwala iubugo lumu kubanga bw'otuukayo nga takyakwagala osula empewo ekufuuwa.

49. Oluganda:

(a) *Iwala mukwano.*

Oluganda bwe lutabaamu kwagalana terunoga.

(b) *kulya, olugenda enjala terudda.*

Owooluganda yenna asaana okuwa emmere ng'azze mu maka.

(c) *nkovi, teggwa ku mubiri.*

Oluganda terufa ng'emikwano bwe gifa.

(d) *luva ku kkubo.*

Oluusi abantu basisinkana mu makubo ne bamanya-gana nga baaluganda. Olugeto luno lutulabula obutayi-sanga bubi muntu yenna gwe tutamanyi gwe tuba tusa-nze mu kkubo oba mu kifo ekirala.

50. Omubi:

(a) *ekira ebbanga.*

Okuba n'omubi kisinga obutaba na mukwano.

(b) *tazza mmeeme.*

Omuntu tayinza kusiikuuka mmeeme olw'okuba n'o-mubi.

(c) *azaalwa.*

Ababi nabo bazaala bazaale ng'abalungi.

51. Omugenyi akyala waladde.

"Awaladde" kitegeezza awali cmirembe. B'okyalidde bw'o-

basanga mu kabi onakuwalira wamu nabo ate nga bw'oba.
yamba.

52. "Omugenyi amanya liija", nga wa nsumika mbi.
Omugenyi atamanyi kusumika tayagala kukulemberamu
nga bamuwerekera kubanga atya okumulaba bw'asumiye
obubi, kyava yeckwasa ekyo nti ye ekkubo eriddayo talima-
nyi. Omuntu assana ayambale bulungi ng'agenda mu banne.
53. *Omugenyi omuyite ajja avunja, Lukongwa yavunja Bbira.*
Olwatuuka ng'Omukwano Ntiigo e Magala mu Ssingi ayita
mukwano gwe Omulangira Lukongwa ow'e Kitayita oku-
muyamba ng'alwana ne basajja be abaali bamujeemedde.
Lukongwa baamusuliza ku kyalo Bbira, ne bamuwa n'obu-
genyi bungi. Olutalo bwe Iwaggwa nga Natiigo awangudde,
ng'ekyalo Bbira Lukongwa akiriira ddala. Olugero lutegeeza
nti omuntu bwe bamuyita ku bugenyi aba amanyi ng'ebiru-
ngi byonna by'anaasangayo binaaba bibye.
54. *Omukwano butiko, tebukkatirwa.*
Obutiko bw'obukkatira bw'onooneka. N'omukwano omulu-
ngi teguva mu kuwalirizibwa wazira guva mu kusiima kwa
mmeeme.
55. *Omukwano gutta bingi, enkukunyi emegga embwa.*
Baagereesa nti embwa eyagala nnyo enkukunyi. Enkukunyi
bw'egiruma kyeva egwa wansi ne bedda mu kuzannya nga
n'embwa bw'eruma enkukunyi. Olugero lutegeeza nti okwa-
gala kugonza ebintu bingi. Tekubaamu kwegulumiza.
56. *Omukwano guva mu ngabo.*
Oluusi abantu abamu bamala kuyomba oba kulwana ne
baagalana.
57. *Omukwano gw'abato gufa nseko.*
Ebitta emikwano gy'abato biba bitono nnyo. Oluusi omu
kuba kusekerera munne nga bazannya.

58. *Omukwano kyayi kya mpiso, bwe kitasoobako tekitunga.*
Ekyayi ekitunga kiteekwa kusoobako kisobole okutunga obulungi. Ne ku baagalana ababiri kuteekwa okubaako asinga okwagala munne, omukwano gwabwe lwe guwangaala.
59. *Omukwano masavu, ogalya gakyayokya.*
Amasavu bwe gawola tegawooma. Omukwano nagwo gu-saana kweyagaza nga gwakatandika kuba bwe gulwawo ng'ebbugumu liguggwaamu.
60. *Omukwano omutono gukwegayiriza akuwerekera nti, "Ntua-saako wali".*
Akwagala ennyo bw'akuwerekera ayagala na kukutuusa gye wavudde anti nga tayagala kukoma.
61. "Omuliraano gwokya bbiri", nga mwagalana.
Akabi bwe katuuka ku muliraanwa wo osanna omudduuki-rire kubanga naawe kayinza okukutuukako. Ab'omuliraano basaana okwagala n'okuyambagana.
62. *Omulungi:*
(a) *tabulako kamogo, embwa tekalo nnyindo.*
Omuntu ne bw'alungiwa atya mu ndabika oba mu mpsi-ss era tabulako kintu kibi.
(b) *ye mwanyiyina abangi.*
Buli ayagala okumuganza oba okumunywako omwenge amuyita mwannyina.
63. "Omulwadde taggya mutwe wansi", nga tewannajja gw'ayagala.
Omulwadde bw'awulira nga gw'ayagala azze, yeekakaba n'asitula omutwe amulabeko.
64. *Omusango oguzzanga ku busenze n'otoguzza gye bakuzala.*
Omusango bw'oguzza ku busenze, abakuzaala n'ab'ekika kyo bayinza okukununula naye bw'oguzza mu bakuzala oba ku kika tewabe akununula.

65. *Omusiru bw'akwana yeerabira ekika kye.*
Omuntu omugezi tayinza kwerabira kika kye oba cyanda
ze, ne bw'aba n'emikwano emingi.
66. *Omukabaaizi gw'amaryi gw'akuba engabo.*
Okwo kuba kumukoonako ngabo amulabe. Bw'agikoona
ku gw'atamanyi aba asobezza. Omumanyi omuntu gw'atuu.
kinira amangu mu ssanyu ne mu nnaku.
67. *Omukaka talya mutaka munne, ettaka teriryia luggyo.*
Oluggyo teruyinza kufunka ttaka. ne bwe lumala mu ttaka
emyaka n'emyaka. Abataka nabo tebatera kulya butah
bwa bataka bannaabwte.
68. *Omwaru w'omutaka nyenje, tefiira ku kibanyi.*
Ekibanyi kiwanikibwako mabidde mu nayumba. Bwe bati-
menya ng'enyenje ezibaddeko zidduka. Omuzaliranwa k-
kyalo bw'agwa ku kabi tabulwa bamnyamba.
69. *Ow'akake aye, obumoni tebukuggycako luganda.*
Okwo kulinga okakiina abakodo nti obukodo tebubaggyu-
ko nyanda zaabwte.
70. *Ow'ennyimba mbi ayimbira mu babe.*
Omuntu bw'agezaako okukolera banne ckiintu ckiyinza ok-
bagasa oba okubasanyusa n'atakikola bulungi tasaana k-
vumbwa.
71. *Owomuliraano:*
(a) *taliibwako nkoko mpanga.*
Enkoko empanga ow'omuliraano naye emugera ob-
ddo ate n'ewuwe etakulirayo, kyova tessana kugim-
lyako.
- (b) *wa luganda, lw'afa tolima.*
Obatalima kye kitegeenza okukungubagira omunti
Owomuliraano bw'afa, otekwa okumukungubagira
72. *Ozaayisanga:*
(a) *n'otofiisa.*

Omuntu bw'azaawa n'atafa kiba kirungi okusinga
okuwulira nti yafa.

(b) *omubiri n'otozaayisa lulimi.*

Omuntu ne bw'abula okuva mu ggwanga lye, tasaana ku-
suula lulimi lwe.

73. "Sirikuleka wabi" akuleka ku mmere nnuma.

Emmere ennuma si nnungi kulekako mukwano gwo. Kiru-
ngi olye naye okutuusa lw'amala. Kirungi okuyamba munno
mu ssanyu ne mu nnaku.

74. "Sirina kye nkukisa" bw'aba yeesiba akukuba mabega.

Si kyangu omuntu okubuulira munne ebimufaako oba by'a
lowooza byonna.

75. "Siyombera mukwano", nga gwe yakwana emitala gukaze.

Omuntu atalina mukwano muggya talema kuyombera oyo
gw'alina, bw'alaba ng'ayagala kumuvaako.

76. "Twagalana", bw'amira amalusu takubuulira.

Munno ne bw'aba ng'akwagala nnyo tayinza kukubuulira
buli kantu akamutuukako.

77. *Twaliraanya mayumba, emmeeme tezaaliraana.*

Ekyo kitegeeza nti abantu bayinza okuba ab'omuliraano
naye nga tebaagalana.

78. *Wabisegguusi mwana ne Waluggi mwana?*

Ebisegguusi bwe bulikondo obubiri obubeera ebbali n'ebba-
li w'omulyango mu nnyumba z'ebisuuwa. Ku ludda lw'aka-
likondo ak'oku kkono, ng'otunudde ebweru, olujji gye ludda.
Ekisegguusi n'oluggi birowoozebwa okuba abooluganda
abatasaana kuboolagana. Olugero olwo lugererwa ku baana
abazaalibwa omusajja omu ababa baagala okuboolagana
oba okulaga enjawulo mu baana baabwe.

79. *Waggumbulizi k'aba nako k'awa munywanyi we.*

Omuntu yenna amanyi okugaba oba okuyamba, ky'asangi-
bwa nakyo ky'awa munne oba banne.

80. *W'okubira omulalu mu kyama ng'ayogera obulungi gw'ola
bye!*

Omuntu bw'atuukibwako ebizibu nga talina munne omugezi gw'ayinza okwebuuzaako, omuntu yenna gw'asanga gwe yeebuuzaako, ne bw'aba omulalu. Omuntu bw'asoberwa, kyonna ky'asuubira okumuyamba ky'akola, ne bwe kitaba kirungi.

81. *Zitemwa okumu zaawukana emibala.*

Enduli y'omuti emu bayinza okujibajjamu ejnjoma ebbiri oba n'okusingawo naye buli ejnjoma evuga bwayo. Abantu abazaalibwa mu nda emu nabo bayinza okwawukana mu mpissa, mu maanyi, ne mu bintu ebirala.

13

EZIFA KU KULYA NE KU NJALA

1. *"Abakulu balya bulungi", y'agwa n'olusuubo.*

Omuddu eyegombanga ennyo okulya ku birungi mukama we by'alyako ye yalinnyanga ku kintu n'awanula olusuubo. Naye olusuubo bwe lwakutukanga ng'agwa nalwo. Mukama we bwe yakimanyanga ng'eyamwalula esiridde. Abaddu abamu beegezanga ne mu bintu bya bakama baabwe ebirala. Kya kabi nnyo omuntu okululunkanira ebitali bibye.

2. *Abikka ku maddu nti, "Malako ennyama ompe eggumba",
nti ogenda kulyambala mpogo?*

Eggemu ly'essanga oba ery'amanno g'ensolo endala lyi liyitibwa empogo. Okusaba omuntu okumala ennyama ku ggumba alikuwe kuba kutya kumugamba nti, "Mpa ku ggumba naumeko", ng'olowooza nti aija kumanya bw'oli ow's-maddu ennyo. Olugero lutuukira ku bantu bonna abatys okusaba obutereevu bye beetaaga ne balimba mu ngeri eyo.

3. Agatali moawule gookya engalo.

Ab'endya mbi bwe baliira awamu amatooke nga tebagaga-banye bayinza okuggya engalo kubanga buli omu aba alya mangu mangu asobole okuweza emmere gy'alidde. Ekyo ab'omululu kibatuukako ne ku biniibwa ebirala.

4. Agya erya nammere teyeeganya bagenyi.

Omuntu eyafuna ejjembe ery'okwecza emmere tasaana kwe-kaanya bagenyi kubanga emmere aba afuna ya kubaliisa. Omuntu tasaana kutamwa bantu bw'aba nga y'alina ebiba-twala ewuwe.

5. Akafa omukkuto tekaluluma.

Omuntu bw'alya ebintu nga teyeebalira ne bimulwaza talina gw'anenya. Ekyo kikwata ne ku bintu ebirala omuntu by'a-kola olw'okwesanyusa ne bimuviiramu akabi.

6. Akuwa:

(a) okulya y'akutwala omuluka.

Abantu baagala nnyo okubeera n'omuntu abawa eby'o-kulya.

(b) okubaaga akuwa kulya.

Gwe batuma okubaaga ensolo amanya nga naye ajja kulyako.

7. Akyogerako si y'akiyita, omunafu tayita njala kujja.

Okwogera ku bintu ebibi ng'enjala ova obulwadde obw'a-kabi ennyo si kwe kubirecta.

8. Alowoolereza enkoko by'erya tagimaliriza ittoke.

Enkoko ezituuka yonna gye zaagala, zirya ebibi bingi ebi-yinza okusinduukiriza omuntu emmecme ng'abirowoozezzenko, naddala ng'alya enkoko yennyini. Enkoko okugwoo-merwa, ebyo omuntu tasaana kubirowoozaako ng'agirya. Olugero lutuukira ne ku bintu eby'engeri endala bye tutaaana kulowoozaako, bwe tuba nga twagala okufuna emi-rembe.

9. Amaso g'enjala gatuukira mu lusuku.

Omuyala gy'akyala amaso agatuusiza mu lusuku alabe obanga mulimu emmere gy'anaalya. Olugero lukwata ne ku bintu ebirala omuntu by'aba yeetaaga ennyo.

10. Amaluma:

(a) *si njala.*

Amaluma tegakozza muntu ng'enjala.

(b) *tegeegombya njala.*

Omuntu tayinza kugamba nti okubulwa by'aliira ku mmere abulwa emmere.

11. Amasiga tegagwuko misulo.

Amasiga olw'okuba mu nju, buli kiseera gaba makalu, nga gayinza okufumbwako emmere. Olugero lutulabula nti omugenyi w'atuukira wonna, oba misana oba kiro, assana okufumbira emmere alyc.

12. Amawolu galibwa mujukiza.

Amawolu tegaagalibwa bantu bonna, oluusi kyegava geera-birwa okutuusa lwe wabaawo agajjukiza banne ne balyoka bagalya.

13. Anaakugoba ku nswa nti "Tolya omulalu".

Enswa csookera ddala okubuuka mu kiswa nga bakibisse gyc bayita omulalu. Eyo tebatira kwagala kugirya naye teba mulalu. Omuntu bw'aba alina ky'ayagala olckeyo, tabulwa magezi ga kukikugobako.

14. Anaseera owinwe nti "Leka ab'ebweru balye".

Okusanyusa ab'ebweru, naddala nga bagenyi, kiba kirungi naye abantu abamu bayinza okukikola ne ku bantu abatali bogenyi ddala. Ekyo kinyiiza nnyo ab'omu maka.

15. Anawangoaza obuliiirize omuwwe alya gunu.

Omuliirize ye muntu alya emmere ku banne oba amala okugiryako n'agitwala n'alya nabo. Omuliirize bw'alya ckitendu ky'cttooke oba ekya lumonde, banne barommanyira

ku kitundu ky'aba aleseewo. Kyava alya omunwe omulamba, baleme kumumanya.

16. *Atamanyi bikiinwa, bwe bamuyita okulya ng'asembera.*
Abantu abamu bwe bayita ababasanga nga balya okulya, baba babakema bukemi. Omuntu kyava tasaana kusembera ku mmere buli we bamuyita.

17. *Bakubuulira kirya nkolo obajja mirawo!*

Omulawo gwe muti omubajje ogugoya obutta. Obutta buva mu mutere ate mutere ava mu mabidde ne mu gonja. Enkolo bye bikolo by'ebitooke bye basigula ne balya mu njala. Abantu bwe batuuka okulya enkolo baba tebakyalina butta. Olugero lugererwa omuntu gwe babuulira eby'akabi nga tabitegeera oba n'abiyita eby'okusaaga.

18. "Bandaba" afunda ku munaabo.

Emmere bw'eba ey'abantu abangi, omuntu gwe batannaba kuwa bw'atayogera, n'alinda okumulaba obulabi, ayinza obutafuna. Mu bintu ebigabibwa byonna, atannafuna tasaana kusirika busirisi.

19. *Basindise empisi okuwooza akatale.*

Empisi kisolo kya maddu nnyo. Omuntu ow'amaddu bamugeza ku mpisi. Ow'amaddu bwe bamuwa okuwooza ebiribwa, awooza bw'alya. Ekyo kikwata ne ku byokufuna. Ow'omwoyo omutono ku by'awooza asomolako bingi n'azza ewuwe.

20. "Bukya mbiry'a", omunya gujjiira ku nju.

Enayumba y'ennimiro y'omunya kuba kwe gufuna bye gulya naye bw'eggya nagwo kwe gujiira nga gulaajana. Abantu abagejjera ku bintu bye banyaga ku bannaabwe nabo oluusi batuuka ku kulaajana bwe batyo nga bafumbikiriziddwa ne bakwatibwa obulungi.

21. *Bwe mubanga mulya enswa temuzitendanga kuwooma nga lemunnasaasira nkuyenge ezaabumba ettaka.*

Bw'otunuulira ekiswa olaba omulimu omunene enkuye: gwe zikola era n'omanya nga zisaana okwebaza. Omulimu yenna akola omulimu omuzibu ogugasa bantu banne asaan kwebaza.

22. *Rw'ogenda ebulyankolo toleka kambe.*

Enkolokolo z'ebitooke okuziggyamu emmere criibwa up bemaze okuzifumba bakuyita kuzisosola. Bazisososa kambe. Agenda gye bazirya kyava asaana okutwala akambe. Omulimu bw'agenda awali ebizibu eby'engeri yonna naye asaana okubirwanyisiza wamu ne b'asanzeeyo.

23. *Ddiiro likwymjaanya.*

Awali emmere abantu bona we bakwymjaanira ng'emmere etuuse okulya.

24. *Ebiriibwa mu ttoggo byogerwa mu ddumbi.*

Ttoggo gwe mwaka gw'enkuba ennyingi ate ddumbi gwe gw'entono. Obulimba n'obukuusa bw'omuntu tebumukkira kwogera ku birungi by'aba afunye wazira amala kulaba ng'ekiseera kiyiseewo n'abyogerako.

25. *Ebitono biggwa byokya, omukazi tabegera bba busera.*

Obusera buva mu butta. Babufumbya mubisi. Obusera buli muntu abwesenera yekka nga bw'awuuta. Olugero lutuukira ne ku by'okulya ebirala ebiriibwa ne biggwaawo amang'u, nga buli muntu yeetoolerako yekka.

26. "*Ebyokulya tebyandeeta*", *omugenyi akiina nnyinimu.*

Omugenyi bw'atalya bugenyi gy'akyadde n'asiibuza nnyinimu ebiambo ebyo, aba ayogedde kaati nti anyiize olw'obutamuwa bugenyi. Oluusi omugenyi ayinza okuba nga tayo geza nnyiike naye anti "Kamwa kabi....."

27. *Ekigaanira "Mbegera" mmere kuggwa mu ddiiro.*

Ow'omululu atakkuta ekimukomya okusaba emmere, kubs kumala kulaba ng'eweddewo. Ekvo kikwata ne ku binu ebirala abantu abamu bye balulunkanira ennyo.

28. Ekitigobero kikira obugenzi.

Ekitigobero ky'ekifo omuntu gy'agenda okubuuza ku bama-nye ng'asiziira mu kifo gy'aba akyadde okumala enneku ennyingi. Omuntu ayinza okufuna obugenzi obungi mu kifo gy'amaze akaseera skatono ne businga bw'afunye gy'aludde.

29. Ekkwanguyira naawe okyanguyira:

(a) *eryenvu oiya bbisi,*

(b) *empegeola we yeeyazza w'ogisuira,*

(c) *ekikajjo olya kibisi, bw'olya ekyokyec ng'oli mulwadde.*

Ebintu omuntu by'asobola okukola umangu asaana abikole awatali kulonzalonza.

30. Ekiwera mu ttama kye kikuwa envunyuula (engasya).

Omuntu bw'ajjuza mu ttama ekintu ky'ayagala lw'akiwoo-merwa ng'agaaya.

31. Ekiriggwa jjo:

(a) *tekikuturuza ng'alira.*

Ebintu ebiyitsa obuyisi ng'ebi'okulya oba eby'okufuna tebisaana kutsuuza buntubulamu.

(b) *tekikuggyaako munno.*

Kiba kya butamanya omuntu okukkiriza okufirwa mukwano gwe olw'ebintu ebiyitsa amangu ng'ebi'oku-lyya oba eby'okufuna.

32. Ekisa ky'omuzadde kijja emmire eggwaawo.

Abazadde batera nnyo okuddiza abaana ng'emmire eneteta okuggwaawo.

33. Ekituulirizi kimala enku n'amazzi.

Omuntu abantu gwe batayagaia kuwa ku manere yaabwe bw'asanga nga bagifumba bongera okugifumba okutusaa enku n'amazzi lwe bibaggwaako. Omuntu tasaana kuwa mu kifo kyc batamwetaagamu.

34. "Embuuze ze nva", nga mwaniyoko y'azifumbye.

Olugero lutulabula nti si kirungi okubuuliza ka bugenyi. mu

ngeri y'okwenyinyala, enva ze baba bakufumbidde, okugya.
ko nga mwannyoko y'azifumbye.

35. *Enjala tegwa mu byalo, egwa mu mayumba.*
Amaka agamanyi okwerimira emmere tegagwamu mangu njala. Ag'abanafu n'abagayaavu ge gaggaamu emmere amangu.

36. *Ensowera ey'amaddu y'efsa ekigu.*
Eba eri ku bubi erya oba ku bisasiro nga bagikubako ebi-
rala. Ab'amaddu g'okulya oba okufuna nabo oluusi bafa
mu ngeri ng'eyo.

37. *Eyaakaliddeko omwoyo mulondo.*
Omuntu bw'amala okulya ku kintu ekiwooma tatera kwa-
gala kukirekayo. Era n'omuntu atuuse ku bugagga oba ku
bwami teyandyagadde kubuzaako nga talina nsonga nnene.

38. *Eyeeterekera butera okukya.*
Omuntu bw'alya ekintu n'aterekako ky'anaalya enkeera,
omwoyo gumuba wamu, nga teyeeraliikirira nti eukya ana-
lya ki? Omuntu atalina kimweralikiriza y'alaba ng'obudde
bukya mangu.

39. *Ey'ekyemisana tegerebwa (emmere).*
Omuntu ajja mu maka n'asanga nga mulya asaana okuwa
ku immere. Emmere y'ekyemisana kyeva tesaana kupima
kubanga abanaabasanga nga mulya tecbamanyika.

40. *Gamuweddeko ng'ayombera gy'asaka.*
Omuntu bw'ayombera gy'asaka emmere amagezi gaba g-
muweddeko kubanga aba taikyayinza kuddayo kusakirayo.
Omuntu yenna ayombera gy'aggya ebintu bye yeetaaga
cunyo, afaanana n'oyo ayombera gy'aggya emmere.

41. "Ganaakalira ku nnyago", teyekkaanya agafumbye.
Olunyago luba ku ffumu. Eddi abantu baayitanga n'ams-
fumu gaabwe olw'okwerinda. Omuntu ali mu bwangu olw-
malanga okulya ng'anaaba mu ngalo, ng'asitula. Bwe bas-

mugambanga nti, "Tolinze na mazzi kukala mu ngalo!" ng'addamu nti, "Ganaakalira ku nnyago". Omuntu agenda amangu bw'atyo teyasobolanga kwetegereza bakyala abaa-banga bamufumbidde emmere.

42. *Gava mu kulya.*

Omuyala taba na manyi gakola mirimu.

43. *Kagumba weegoge ng'emmere y'omulima.*

Kagumba weegoge kye kintu ekiyinza okulakira mu bulago. Omulima bw'akuwa emmere ennyingi n'ogimalawo akutenda okulya, ate bw'ekulemerawo ng'akuvuma nti ogyonoonye. Waliwo n'abantu abakolera bannaabwe ebirungi eby'engeri endala ate ne badda ebbali ne babageya.

44. *Kanatta tekabula muga.*

Akatiko akanatta omuntu oba abantu tekalema kuwooma. Ebintu eby'akabi bitera okusanyusa omuntu ng'abirya oba ng'abikola.

45. "Ka nduve ku ntono", *ng'omuyala asanze we bafumva.*

Omuyala bw'asar, : we bafumba asimbula embooz enyu-ma, emmere esobole okuggya nga b'anyumiza tebannamutamwa.

46. "Kawummunta" *okw'enjala, okw'ekyengera aba "Mulambuzi".*

Mu njala abantu abamu tebaagala kukyalirwa. Abakyalira bamwogerako nti "awummunta". Bw'abakyalira mu kye-nera bamwagala ne bamutenda obulungi olw'okubala-mbula.

47. *Kiyuuni ekiriibwa omukulu tekibulamu nsaano.*

Ekiyuuni ly'ejjuuni eddene. Abato balowooza nti ejjuuni omukulu ly'alyako ly'e lisinga okuwooma. Ekyo bakirowoo-za ne ku bintu ebirala bingi. Oluusi kyebava babibba.

48. "Koza mpola rumalirize", *nga munda yanyiize dda.*

Bw'okoza ne inunno n'alaba ng'enva ojja kuzimalawo ma-

ngu anyiiga. Agenda okukugambako nga takyalina kirala kya kukukolera. Obuntubulamu bwetaagibwa nnyo bwe tuba nga tulya ne bannasse oba nga tunywa nabo oba nga tukola nabo ebintu eby'engeri endala.

49. *Kya mummi, okiriiira ku mwana.*
Bw'oba n'omwana w'omummi, ekirungi ky'awa omwana we naawe kw'olya kubanga ggwe aba tayinza kukuyiiyiza kintu.
50. "Kye ndikuwa olikwasaako ebiri" akuwa lumonde wa bikuta. Lumonde muzibu okususa n'omukono ogumu. Olwo olugero luli mu kusaaga.
51. *Kye walyanga, bw'olaba ennaku olekayo.*
Omuntu bw'atuuka mu naku ebirungi bye yali amanyidde mu kulya, mu kunywa, mu kusula, mu kwambala, ne mu birala, abivaako, anti nga takyabifuna.
52. *Ky'otolya okiwa barro ne bakirya.*
Omuntu ky'atalya tasaana kukigaana banne abakyagala.
53. *Ky'otonnalya tokyesunga.*
Ekintu ky'otonnalya tokyebalira kubanga bayinza okukibba oba oyinza okulwala ne kikulema okulya.
54. *Ky'otoolye kukkutta okirekera abaana ne balya, nasswi takwata ku nkejje.*
Luno lulimu okusaaga naye era lutuyigiriza okubalira abato ebiriibwa bwe biba ebitono. Lukwata ne ku bintu ebirala ebyagalibwa abato n'abakulu.
55. "Leka egwe akasanda", ng'erumye musajja.
Kirowoozebwa nti omukazi bw'afumba emmere ng'enjala temuluma nnyo, tabuguutana kugijjula mangu. Bba bw'agimusaba kyava amuddamu nti "Ka emiale okijiira ddala obulungi".
56. *Lwotoowone:*
(a) *buli nkolo gy'olyako ekaawa.*

Ako kaba kabi kenniyini nga ke kazze kubanga enkolo
zonna teziyinza kukaawa.

(b) *eyakuzaala lw'akutenda okumira.*

Omuzadde okutenda omwana we okumira emmere
obudde buba bweremye.

57. *Maddu ga ddenge, ofuuwa bw'okomba.*

Ow'amaddu ennyo gwe bayita "Maddugaddenge". Omufuuyi
w'eddenge alifuuwa ate nga bw'alikomba songa yandimaze
kulifuuwa n'alikomba.

58. "Mala okulya":

(a) *ava ku mmindi ya taba.*

Taba kye kintu ekyangu ennyo okuwa omuntu ng'o-
musanyukidde mu maka. Bw'akulema okumuwa n'o-
mugamba nti amale okulya oba ng'amukiina obukiinyi.

(b) *takbuulira kiri ku mmere.*

Gw'ogamba okumala okulya alyoke agende, bw'oto-
mubuulira kiri ku mmere era oba ng'atamwagaliza
kulya.

(c) *enjuba temulinda.*

Munno bw'oyagala amale okulya ku mmere, naddala
ey'ekyeggulo, osaana omanye nti obudde bwo buba
bwetyongera kumuzibako ate nga toyinza kuyimiriza
ujuba buleme kuziba.

59. *Mpiima teseera, mugabi y'aseera.*

Empiima efaananako n'akambe. Omugabi bw'aseera banne
ennyama, tebanenya kambe, banenya ye.

60. *Muzibe alya akurte mu ngalo.*

Bw'atakola bw'atyo, ebibye abalina amaso babimulyako.

61. *Nannyini kasooli y'amuwa abaayi, bw'aba azikiriza nti.*
"Atuuse ekirya baayi".

Abaayi be banya emmere mu nsuku oba mu nnimiro,
naddala mu 'budde bw'entalo. Olugero lutuukira ne ku
muntu aloopa oba ayogera ebintu by'atandyogedde.

62. *Nantagambwa kabi ng'ekkubo erigenda mu fumbiro.*
Ebigambo ebyo biraga obukulu n'omugaso gw'efumbiro
ggw'anti eminere ewa omuntu amaanyi gy'efumbirwa.
63. "Ndikiryec jjo" baakimutikka.
Bw'olagaalaganya ennyo okulya ekintu kyo oyinza okukifii.
rwa ng'abakusunga ckitiibwa oba amaanyi bakikunyazeeko
oba nga bakikusabye clw'empaka.
64. "Nsackalyako ani?" abula gw'akkusa.
Omuntu bw'aba n'ebintu cbitono ebiriibwa oba cbitaliibwa,
n'ayagala okuwaako buli muntu, ayinza obutabaako gw'asa-
nyusa. Ekisinga kwe kuwaako abatono ne basanyuka.
65. *Nsambu y'ewala ekuliisa kiro.*
Emmere y'omu nnimiro eri ewala tetuusika mangu ka. Na-
nnyiniyo kyava alya ekiro.
66. *Nswa emu ekira eddembwe.*
Ekirembwe ky'ekinyomo. Ekirembwe tekiriibwa n'olwekyo
enswa emu ekisinga kubanga yo criibwa. Okuba n'ekintu
ekitono cky'omugaso kisinga okuba n'ekinene ekitalina
mugaso.
67. *Obubulwa buku!ooza eriri mu maaso ga munno.*
Ow'omwoyo omutono bw'ataba na immere alya ya munne
songa si y'agimuadde. Ekyo kikolebwa ne ku bintu ebirala.
Abantu abamu bwavu bwe bubabbisa.
68. *Obutannaziba tobusindirako maluma.*
Obudde bwe buba nga bukyali misana omuntu ayinza oku-
funa ekyokuliira ky'abadde tasuubira. N'ebirungi ebirala
omuntu ayinza okubifuna mu ngeri eyo.
69. *Ogw'okulya gwasuula Wammese mu kita.*
Emmese bw'egwa mu kita ng'enoonyaamu enkanja tevas-
mu. Omwo mwe bagisanga ne bagitta. Okulya n'abantu
kubassa.

70. *Okuliraana ennyanja si kuliira.*

Abaliraanye ennyanja nabo ebyenneyanja oluusi bibabula. Olugero lutuukira ne ku bintu ebirala bingi ababikolako oba ababiriraanye bye batayinza kufuna.

71. *Okulya ennyingi si kuggwa maddu.*

Olugero lulinga olwagererwa ku nnyama nti omuntu ne bw'alya ennyingi tayinza kugamba nti yagikkute n'agimala. Lutuukira ne ku by'okulya ebirala ate ne ku by'okufuna Lutulabula obutasuula buntubulamu olw'ebintu ebiriibwa oba ebifunibwa kubanga tebikkutibwa.

72. *Okusaba si kubba.*

Okusaba okulungi kukkirizibwa naye okubba tewali lwe kukkiriziowa, mpozzi mu mikolo gy'abalongo, ate Nnaalango yekka y'akkirizibwa okubba mu ngeri y'okuzannya.

73. *Olubuto:*

(a) *kyoto, atutyabira enku y'akoowa.*

Olubuto terujjula bintu. Bwe lumaiawo ekimu nga lusaba ekirala. N'ekyoto bwe kityo.

(b) *olubi lukwogeza bye walidde.*

Bwe lukulumu ng'ogamba nti "Ekintu gundi kye nali-dde kye kinnumya olubuto".

74. *Oluuyaayita lukira oluliira ku nkoligo.*

Ensolo eteri nsibe yeezuulira eby'okulya bingi okusinga ensibe. N'omuntu atambulatambula ayinza okufuna by'a-yagala okusinga oyo atava waka.

75. *Olya entono nga tezirumira.*

Ensua ezirimu ettaka ze zirumira. Tewali gwe ziwoomera. Olugero lutuukira ne ku bintu ebibbe oba ebifune mu makubo agatali matuusu. Nabyo tebyesiimisa kubanga byeralikiriza.

76. *Omugagga w'emmere enjala ettira ku kkubo.*

Abalina emmere ennyingi mu maka era n'ebintu ebingi bayinza obutafuna kye balya nga bali mu ryendo ez'ewala.

77. *Omuganzi tagwa mu bibbo.*
Bw'asanga mulya ansaba bunaabi mu ngalo ng'asembera.
Atali muganzi bw'akikola bamuvuma nti agudde mu bibbo.
78. *Omugenyi akkuse y'alaba nnyinimu ebyenda.*
Kubanga anyumiza banne nti, "Bye ndabye mbirabye".
Okwo kuzannyisa lulimi.
79. *Omuli w'omu kyalo tasinda lubuto, asinda nzikiza.*
Olubuto ne bwe lumuluma tayogera wabula atenda nzikiza
gy'agenda okuyitamu. Okusinda olubuto kuyinza okumu.
swaza, kyava aguma n'atalwogerako.
80. *Omukaba taggya busera. Bwe bumwokya nti, "Kantuuse we njagala".*
Abakola ebiswaza bamanya n'amagezi ag'okwekaza.
81. *Omusolo gw'ensiva osolooza olyako.*
Gwe bawa okusolooza enswa n'ebiriibwa cbirala, kiba kizi-
bu obutabiryako.
82. *Omuwabutwa clina emmere ye tabulwa gw'atta.*
Omw'omuwabutwa abamumanyi tebalyamu. Abatamuma-
nyi b'atta. Ababi battira nnyo abantu ku mmere ne ku
mwenge. Ebiatu ebyo omuntu asaana okubyegendereza
enryo aleme kuttibwa mu ngeri eyo.
83. *O'muyala tomubuulira gye gengera.*
Bw'omubuulira nti egindi amatooke gengera takkiriza,
olw'obulumi bw'abaamu. Olugero lutuukira ne ku bintu
cbirala omuntu by'aba yeetaaga enryo nga tabiraba.
84. *Osanga mukulu amalawo, n'otosanga muto wa leero.*
Omuntu omukulu ayinza okugaba ku kookulya k'aba asig-
zza naye omuto tayinza.
85. *Ow'ekibuga asanyukira yeetisse.*
Emmere y'omu bibuga bulijjo cba ntono. Ow'omu kibuga
bw'omukyalira ng'omutwalidde n'akookulya kyava akusa-
nyukira n'assaamu n'ensusso.

86. *Ow'ensonyi zimuryiikako alaba.*

Omuntu okuleka enva ze ne ziyyika olw'okutya okumulaba ng'azikwatako, ziba nsonyi eziyitiridde era eziteetaagibwa.

87. *Ow'omululu mwami, bw'ekkuta n'agaba.*

Ow'omululu yeerowoozaako yekka, kyava tayagala kugaba nga tannakkuta. Abaami abamu nabo bwe batyo bwe bakola.

88. *Sennyama:*

(a) *mbi, ekira amaluma.*

Abantu abamu bagamba nti okulya amaluma bamala galya ennyama embi.

(b) *ntono, okaayana eri mu ngalo.*

Bw'okaayana nga tonnagikwata oyinza obutafunira ddala. Olugero lutuukira bulungi ne ku bintu ebirala.

89. "Sirya katono", *y'awunya akamwa.*

Okulya akatono nga k'ofunye kisinga obutaliirako ddala.

90. "Sitta nkya ne nnunza ggulo".

Okulindiza oluusi kufiiriza ebintu bingi ate mu ngeri nnyi-nji. Abantu abamu kyebava baliirawo ebintu byabwe nga baakabifuna.

91. *Ssebukoko buto, bukunga kye bunaamalawo.*

Bw'obusuulira ekintu nga bukungiriza nti "Ekyo kyonna!" Ogenda okulaba nga bukimazeewo. Ekyo n'abantu oluusi bakikola.

92. *Ssenkulumenkulume ng'eggumba ly'ensikya.*

Bw'oluma eggumba ly'ensikya likunyiga emitrwa ebbali n'ebbali. Ebyo by'ogerwa ku muto gw'ovuma nga naye akuvuma.

93. *Talutambudde nti, "Baziriko bazirya!"*

Abantu bwe bakyala, bannaabwe abasigadde awaka babalwooleza kuba mu kulya bugenyi songa oluusi baba bali m'i bizibu bingi. Gw'otoli naye tomulowoolezanga birungi bycreere.

94. *Tamukedde y'amutenda endya mbi.*
Omuntu gw'otokedde n'olaba bw'agabula ababerawo ng'a.
Iye, tessaana kumuvuma nti tamanyi kugabula bantu.
95. *Tekiwoomera matama abiri.*
Ekintu tekiyinza kuwoomera bantu bona. Ekiwoomera
Mukasa, Musoke kiyinza obutamuwoomera.
96. "Tezifudde" aija na lusoggo.
Omussi w'enswa ayinza okugamba abantu nti tezifudde so-
nga azze nazo mu ttu ly'olulagala criyitibwa olusoggo. Aba-
kodo tebeagala kwanjula byakulya bye baba bafunye. Era
ne ku bintu ebirala bwe batyo bwe bakola.
97. *Togaya bitono, enkoko emala abagenyi.*
Enkoko eweebwa abagenyi etera kuba emu naye bwe bagi-
rya bona bagenda basanyuse. Ebintu ebitono biyinza oku-
ba n'omugaso omunene.
98. *Togayira mpengere mu kiyungu obcoolyawo ng'erimu ebija-
njaalo.*
Empengere gwe muwemba omufumbe. Guliibwa mu njala
naye teguwooma. Kyokka bwe gubaamu ebijanjaalo guwoo-
ma. Omuntu kyava tessaana kugugaana nga tamaze kugu-
labako. Tetusaana kugaya bintu bye tutalabye oba bye tu-
tamanyi.
99. "Tunaalyamu eyidde", *ng'erumye mukazi.*
Kirowoozebwa nti enjala bw'eruma omukazi cmmere agi-
jjula mangu.
100. *Wambwa:*
(a) *ayiggira agage n'aga mukama we.*
Embwa bwe bagitwala ku nsiko egonda kuyiggira mu-
kama waayo kyokka nayo eba csurubira okukendeeza
maddu gaayo. Abakolera bakama baabwe nabo
befunamu ebibagasa.

(b) *aludde okudda, nga n'ebigobero.*

Wambwa bw'alwawo okulabika aba ayiseeyise mu bifo bingi. Eyo gy'afuna amagumba n'emiggo. Bw'akomawo nga yecsaanya.

101. *Wa mugoomyo, bba okutta enkoko n'ajumba kasooli.*

Omukazi bw'afumba kasooli nga bba asse enkoko, aba ng'akoze ettima.

102. "Weggulirewo", *ng'ebiri ku kyoto akutuza mannyo.*

Omuntu eyandikugguliddewo bw'akugamba okweggulirawo abasko ky'akweka. Ow'amaddu g'ennyama aba agikweka oleme kugiraba.

103. "Wemmala okulya simalirawo bigambo byange", *ng'anaalyo ku bbiri.*

Eyo y'ensonga ey'obukuusa omuntu gy'awa okuva w'amazc okulya, asobole okugenda amangu okulya ku ntamu endala.

14

EZIFA KU NTALO NE KU KUYIGGA

1. *Abaganda nswa.*

Engabo baazisuuliranga ku mabega nga balamaga. Ekyo kye kyabafaananyanga ng'enswa.

2. *Abasajja ssubi, erimu lisiba linnaalyo.*

Essubi batera kulisibya esubi linnaalyo. N'abasajja abamu basinga bannaabwe amaanyi oba obuzira.

3. *Afuuye ejjombe nga tolagaanye na bayizzi.*

Bw'ofuuwa ejjombe nga tolagaanye na bayizzi, bayinza obutajja. Ebintu byonaa cbyetaagaabantu abangi, byctaaga kumala kulagaana nabo.

4. *Akamessa enjovu kenkana wa?*
Ebirema oba ebitta ab'amaanyi oluusi biba bitono ddala.
5. *Akansafa tekawulira nyombé.*
Akansolo akansafa, abayizzi ne bwe bafuuwa nnyo enyombe tekawulira. N'omuntu akabi nga kansarutuukako, ne bwe bamulabula tawulira.
6. *Akanyiga akakwata embwa omuyizzi takamanya.*
Akanyiga bwe busungu. Omuyizzi alimbalimba nnyo embwa ng'egoba ensolo, naye ensolo bw'ettibwa, embwa ekoma ku bigumba. Kyeva enyiiga omuyizzi n'atamanya kiginyiizizza. Olugero lutuukira ne ku bantu abatuuka ku birungi ne berabira ababa babayambye okubituukako.
7. *Akooye banyaga.*
Abalwanyi olutalo bwe balulinnyako nga batandika okunya ga cbintu by'abalabe. Omuntu acoowa mu kiseera ekyo teyeenyagira kintu. Kiba kya nnaku nnyo omuntu okulemerwa ng'ali kumpi okuwangula ekizibu ky'abadde alwanyisa.
8. *Akugoba tabuhwa ky'akusuza, empewo ekusunza eminyira.*
Omuntu okumugoba embiro oba mu kifo era abaako ky'a-firwa.
9. *Aligaweesa:*
(a) *bwe galimuddira aliraba.*
Aweesa amafumu ag'okutabaala abalala, b'ayagala okutabaala bwe bamusinza ammaanyi, amafumu ge ya-weesa ge bamuwanguza.
- (b) *talissa mukono.*
Aweesa amafumu ag'okutabaala tawummula nga tannawenza g'ayagala.
10. *Alina embwa tasuula ggumba.*
Abalina embwa batera kuziwa magumba ge bamazzeeko ennyama. N'omuzadde tayonoona kintu ekiyinza okugisa abana be ne bwe kiba nga ye tekiumugase.

11. *Alondobereza ng'eyanyaga emu.*
Omutabaazi eyanyaga ente emu yeewolereza nnyo Omwami aleme kugimuggyako.
12. *Aludde okutabaala ensiisira alasa ya kibandwa.*
Ekibandwa z'emmuli empisanye ezikola ebiba ebirungi mu kasolya k'enju. Aludde okutabaala yeerabira enzimba y'ensiisira z'abatabaaazi. Omuntu bw'alwa okukola ekintu yeerabira enkola yaakyo.
13. *Amafumu gatwala bantu ni, "leka kunkoona miggo".*
Omuntu okumukoona omuggo nga bali ku latalo tekisaana kumweralijkiriza nga waliwo banne abattibwa amafumu. N'omuntu ali mu bulumi obutono tasaana kusinda nnyo nga waliwo munne ali mu bunene obusinga ku bubwe.
14. *Amasika ngabo tegalema.*
Okuggya engabo mu nnyumba tekulema naye okugirwanyisa kuba kuzibu.
15. *Amazeeko nga muwogo, waggulu nva, wakati nku, wansi mmere.*
Omuntu gwe boogerako ebyo aba amaze okukola eby'obuvumu oba aba amaliridde okubikola.
16. *Asaba omunafu, asaba atoola.*
Ow'amaanyi ate nga mujoozi bw'alaba ky'ayagala akwata bukwasi ng'atwala.
17. *Asamirira amaddu ayingga mbogo.*
Newankubadde ng'omuyizzi w'embogo bw'agitta aweweza ku maddu ge naye okugiyigga kuba kutunda mwoyo, olw'obukambwe bwayo.
18. *Atakusonyiwa naawe tomusonyiwa, ennyanja ekutta omira.*
Luno nalwo Iwagererwa mu kusaaga naye lutegeeza ni omuntu bw'alaba ekyagala okumutta atekwa okwerwanako nga bw'asobola.

19. *Aitanya musajja munne tawanguala.*
Omuntu okijooga buli gw'asanga, ng'alowooza nti amusinza amaanyi, kiyinza okumutousa ku kijooga amusinza emba zuulu, n'amumiza omukka omusu.
20. *Atta ekizigo asooba.*
Abantu bwe bagenda ku kizigo nga bakwakwaya ensolo ebawulira n'edduka. Waliwo ebizibu bingi ebyetaaga okugendako empola okubiwangula.
21. *Ayogera kaati ng'omuyizzi amaze okutega.*
Abayizzi bwe bamala okutega ne lwogooma ku kizigo, nga baagala ensolo eddukeko egwe mu bitimba. Olwo baba boogera nga tebalina kye batya.
22. "Baamutta" akira "Yafa".
Okuttirwa mu latalo kirungi okusinga okufa obulwadde mu mala.
23. *Bakusaggira okolola, nti ak'obugoba k'oyagala?*
Okugoba oba okusagga okwogerwako kwe kugobera ensolo mu bitimba bagifumite. Ali mu kitimba gw'eba esemberedde bw'akolola ng'eyo eddukayo ng'eraga walala. Bw'ettibwa eyakolodde ennyama afuna nga y'abagoba songa omussi afuna nnyingi. Waliwo abai.tu bangi abaweebwa emikisa okufuna ebirungi ne bagyeyoononera mu ngeri ng'eyo.
24. *Bikongoolo tebitta nnume.*
Omuzira gwe bayita ennume mu lugero luno. Bagamba ni ye talogebwa era tatya kwogerwako oba okukyayibwa.
25. *Bw'ogoba musajja munno embiro, olekamu ezinadda.*
Musajja munno bwe yeejuuba ng'omugoba n'akyuka, ayinza okukuzzaayo. Kyova olekamu embiro ng'okyamugoba.
26. *Ekigwo ekimu tekirobera baana kuyimba.*
Okukuba munno ekigwo ekimu tekitegeeza buwanguzi. Bwe muddinjana ayinza okukuwangula. Omuntu bw'alemwa

ekintu omulundi ogusooka tetuyinza kugamba nti alemere-
ddwa ddala.

27. *Ekirya atabaala kye kirya n'asigadde eka.*

Omuntu atali ku lutalo naye ayinza okufa mu ngeri endala.
N'olwekyo omuntu tasaana kutya kutabaala.

28. *Ekyekango tekimanya muzira.*

Omuzira naye ayinza okutya nga waliwo ekimukanze.

29. *Empera tekwata magulu.*

Omuntu okulayira nti tagenda kutya tekimugaana kudduka
ng'obulwa bukuze.

30. *Engabo enzira ogirabira ku biwundu.*

Omuti tayinza kulumba balabe ate bo bwe bamulumba ng'a-
dduka. Engabo ye kyeva tebaako biwundu kubanga tagirwa-
nyisa.

31. "Gatutabye" tatta wa ggwanga.

Ow'eggwanga kasita omulabula nti "Leero luno, amafumu
gatugasse", ng'adduka oba nga ye asooka okukutta. Oku-
mutta ofubutukira mufubutukire.

32. *Kamunye ow'empaka y'akubya nnyinimu enduulu.*

Kamunye bw'aba agenda okukwakula obukoko abantu
baleekaana nnyo, nga ne nnyinimu kw'atadde.

33. "Kigula enkumbi kiddawo", ng'eyagigula wa maanyi.

Ow'amaanyi bw'agula enkumbi agirimisa n'agiggyamu ama-
goba naye omunafu talina ky'agifunamu.

34. "Linda buwere" yawanguza Buvuma.

Bagamba nti Omulangira Kayemba bwe yatabaala Abavu-
ma ng'atumiddwa Kabaka Jjuuko. Abavuma eggyc lya
Kabaka baalinyooma nti ttono ne bagamba nti "Obuganda
mubulinde bumale okuwera tubwite". Eggyc bwe lyawera
ng'Abavuma tebakyalisobola, Kayemba kyeyava awangula
Buvuma ku mulundi ogwo. Ebintu byonna cby'akabi bye-
taaga kulwanyisa mangu, gamba ng'obulwadde. N'ebintu

47. Omukisa gukwata bazira.

Omuntu atya okwajanga ebizibu taba na mukisa gwa ku. biwangula okutuuka ku birungi abazira bye batuukako.

48. Omulungi njoma mpunde, emala abagabe.

Ejoma empunde abantu bona bagyagala era n'omukazi omulungi abantu bangi bamwegwanyiza. Ejoma empunde eyinza okussa abagabe bangi nga baagala okuginyaga. N'abakazi abalungi bassa abantu bangi bulijjo.

49. Omuzira:

(a) *ateekengera olutabaalo awangula lumu.*

Omuzira bw'atamanya kwekuuma attibwa mangu.

(b) *afiira watono, amazzi gafiira mu ntamu.*

Ebiwangula abazira oluusi biba bitono nnyo.

50. Sajjabbi:

(a) *liwoomera mu ngabo.*

Omubi yenna bw'alwana obulungi ku Jutalo asanyusa abantu be.

(b) *teribulako kalungi kaalyo.*

Omuntu ne bw'aba mubi atya era abaako akalungi aka-yinza okumwogerwako.

51. "Siwakana zituula", ng'alabye gw'amegga.

Omuntu omulwanyirwanyi bw'alaba gw'ayinza tatyat kumu-soomoza.

52. Ssebuwufu bwa ngo, tebuyitibwamu mbwa.

Embwa teyinza kugenda ng'erondoola engo mw'eyise kuba-nnga egitya. N'omuntu omuzira ova omukambwe bw'atyobw'atiibwa.

53. Ssemusota guli mu ntamu, bw'ogutta tolya, bw'oguleka tolya.

Omusota bwe guba mu ntamu n'oyagala okugukubiram. entamu cyatika, ate bw'ogulekamu toyinza kufumbamu. Wabaawo ebizibu chibuba omuntu amagezi: ng'okubirwan-nyisa n'obutabirwanyisa kumpi bisaanana.

54. *Togaya kigalanidde, emmanvu atta embaala.*

Emmanvu esekulirwamu bintu naye bagamba nti bwe bagi-kubira embaala zeeyongera okubuuka. Ebintu n'abantu abanyoomererwa oluusi baba ba mugaso mu ngeri endala.

55. *W'osuula engabo olutabalo we lukoma.*

Edda omutabaazi omunafu oba omuti yayinzanga okusuula engabo n'adduka ng'obulwa bukuze, naye oluusi yabanga ky'ajje agisuule ab'oku Judda lwe olutalo ne baluwangula. Omuntu ow'enjeri eyo yafirwanga ebirungi bingi. Olugero lutuukira ku bantu bangi abalemwa emirimu gyabwe oba emisomo nga bali kumpi okugiwangula. Lufaanana ne 7.

15

EZIFA KU KULWALA NE KU KUFA

1. *Abaziika abafu okumpi be babaleetera okululuma.*

Abasaagira ku kufa bagamba nti singa abafu bona bazii-kibwa wala nnyo mu ttaka, singa tebaluluma. Olugero lusinaga kugererwa ku bantu abalamu, nga lugenderera kulabula nti omuntu bw'aweebwa eddembe eriyitiridde ayinza okufuuka ow'ekyejo.

2. *Ajjanjaba omulwadde si y'amusikira.*

Obulwadde butabula abantu. Omulwadde ayinza okunyigira omujjanjabi we olw'ensobi entono gy'aba akoze, n'a-mugaana n'okumusikira. Olugero lutegeecza era nti abakola ennyo ku bintu si be babifunamu omugaso bulijjo.

3. *Akendo we kawcomeseza amazzi we kaatikira.*

Olugero luno lutegeecza nti abantu batera okufa nga bamazze okufuuka ab'omugaso eri bantu banneabwe.

4. *Amaanyi ga Nabugi gamukubya akyali muto.*

Nabugi gwe gumu ku mituba egivaamu embugo ennungi

enryo, naye bwe gukula enryo tegukomagika, kyebeva
bagukomaga nga gukyali muto. Abantu abeemanya cryanyi
ne bajooga buli muntu nabo batera okuttibwa nga bato.

5. *Anaamukuteerako omulabira ku kimyu.*

Munno anaakuziikirako omufu wo omulaba mangu nga yee.
nywezezza. Ekyo kikwata ne ku bintu ebirala bye tuba twa.
gala bannasse batuyambeko.

6. *Asiika obulamu tassa mukono.*

Okukuuma obulamu abedda baakugeraageranya n'okusiika
ebintu, ng'entungo, omuwemba, n'ebirala. Omuntu bw'aba
asiika ebintu ebyo tawummuza mukono, bw'aguwummuza
nga bisirira. Obulamu bwasse nabwo tusaana okubulabitira
buli kiseera, tuleme kubwonoona lwa bugayaavu.

7. *Atalina maanyi tagwa ddalu.*

Okwo kusaagira ku bulwadde olw'okubanga abalalu basi-
tula ebizito ebya buli ngeri ne balabika nga tebakooye nnyo.
Olugero lutuukira ne ku muntu omulamu akola ebintu ebi-
musukkiridde obuzito oba obunene.

8. *Atamanyi mpewo y'emagombe y'amma omufu olubugo.*

Olugero luno lutuyigiriza okuyamba bamasse nga bali mu
bizi bu nasse bye tumanyi. Omufu tawulira mpewo; embugo
zimuweebwa lwa kulaga kwagala banne kwe baamwagalamu
nga mulamu.

9. *Awaayira omufu yeeteesa.*

Anti cbimwogerwako aba takyayinza kubiwakanya.

10. *Awampi wazaayirwa, ennyama ku magumba.*

Omuntu bw'akogga, ennyama talaba gy'ezze. Abantu bayi-
nza okuzaayira mu nsi yaabwc.

11. *Awava enju wadda ssabo.*

Amasabo tegatera kusulwamu bantu ba Iubeerera. Awaba-
dde enju bwe bazzaawo essabo, ng'ababade bagisulamu
tebakyasulawo. Olugero lwagererwa ku musika atayagala

bantu mu maka. asikira omuntu eyasanyukiranga ennyo
abantu nga bagenze ewule.

12. *Ayogera kirab ka ng'owejjanga abika.*

Bw'sbategeza omuntu cyafa ate nga n'amaziga bwe gaku-
lukuta, mumanyira ddala nga gw'ayogerako yafa. Omuntu
bw'ayogera ekiri mu bbanga tewaba amubuuusabuusaamu.

13. *Balubuuliza mbazzi, nga luli ku muddo lugaaya.*

Bwe baba babuuza embazzi ey'okutta ensolo ensuge, nga yo
eri ku muddo erya. N'omuntu bw'atyo, okufa era n'ebibi
ebitala emirundi mingi bimutuukako nga tamanyi.

14. "Banjagala" yeegomba "Tebanjagala".

Eyetenda okwagalibwa ayinza okwesombera endwadde
ez'omu mbugo, songa gwe batayagala aba mulamu tteke.

15. *Ebiddawo tebyenkanankana, enkaajumbe temala nju.*

Essubi criscerekululwa ku nju enkadde ye nkaajumbe. Eryo
teriyinza kumala nju mpya egyptkana obunene. N'omusika
tatera kwenkana mu byonna oyo gw'aba asikidde.

16. *Ebweru teremerwa.*

Tewali muntu n'omu atalifa, alisigala ku nsi emirembe
gyonna.

17. *Ekikuwa obulema kye kikuwa n'amagezi.*

Abalema Katonda abawa amagezi ag'okwcyamba mu kuta-
mbula, mu kulya, ne mu birala. Omuntu bw'atuuka mu buzi-
bu atera okusala amagezi ag'okubuvvuunuka.

18. *Ekinaakulya ogoba kijja.*

Ekisolo nga kinatta omuntu, ne bw'akigoba tekiddayo.
N'obulwadde obunatta omuntu bwe butyo; omulwadde ne
bwe bamuwa eddagala tcbudda mabega.

19. *Ekinatta amaka tekyeramba luggyaa.*

Ebintu ebimu ebyonoona amaka g'abantu bijjira mu bintu
birala, ate oluusi nga bitono nnyo ebinyoomerwa.

20. *Ekuba omuraku tekyo, esigala mu mutwe.*
Ebizibu by'omuntu atalina cyjanda ze tebikoma kubanga
taba na bayambi abamulumirwa ng'abantu bwe bedumirwa
cyjanda zaabwe.
21. *Endwadde:*
(a) *teriira mu nnamu.*
Ensolo oba omuntu bw'alwala ennyo aba takyazobola
kubeera mu banne abalamu.
- (b) *estima mubiri.*
Abantu abamu bagamba nti obulwadde bwe buba te-
bwagadde kukwata muntu, tebumukwata ne bw'abeera
awamu n'omuntu abulina.
22. *Enfuuzi tefja nto.*
Enfuuzi ye mwana afiirwa nnyima ng'ayonka. Bagamba nti
owana ow'engeri eyo tatera kufa nga muto. Abeerawo
abonebone.
23. *Enku ennyingi zitta mutyabi, enziku etta mwenzi.*
Obulwadde bw'enziku butera kukwata bantu abakola eby'o
bulaba. Abamu buyinza n'okubatta.
24. *Ennaku ziri mu kufiirwa, eyali mwanyoko okusuka kita-
wo!*
Abooluganda bwe bafiirwa kitaabwe, munnaabwe amusikira
afuuka kitaabwe. Ekyo kiruma nnyo.
25. *Ennungu enkalirize ekisa tewona.*
Edda okuwonya ennungu baagitaliriranga ku muliro, omu-
lwadde n'awulira obolumi bungi obw'omuliro. Okugya mu
bantu emize eminene olusi kyetaagibwa okubebonereza
ennyo awatali kubembaasira.
26. *Eyyombo ennungi okwogeza ku mufu.*
Omuntu akolera banne cbirungi ne bw'afa tebamwerabira;
b'alese ku noi bongera okumwogerako.

27. Essaryu lye lya mulatu, bamubajjira envuba ng'azina.

Envuba gwe muti gwe bassangamu okugulu kw'omulalu aleme kugenda buli wantu. Envuba yalumyanga nnyo okugulu naye omulalu ng'ebyo tabiwulira. Omuntu asanyukira by'atasaanidde kusanyukira y'ayogerwako bw'atyo.

28. Eseeje etuusa mugenyi.

Olugero lwagererwa ku nsolo nti omugenyi ayinza okugiwnya okuttibwa, naye lusinga kugererwa ku bantu. Abagenyi bawonya abantu ebizibu bingi, gamba ng'okuttibwa, okubbibwa, okusibibwa mu makomera, okukubibwa, n'ebirala.

29. Eyali afudde bw'olemala nti "Katonda yankolera!"

Omuntu bw'awona obulwadde obw'amaanyi oba ekintu eky'engeri endala, n'alemala, tasaana kunyiigira Katonda nti yakola bubi okumulemaza. Asaana amwebaze olw'okumuwoonya okufa.

30. Eyasuze obubi omulabira ku makeera.

Omuntu bw'asula ng'olumbe lumuluma tagolokoka mangu atc bw'asula ng'enjala enuiuma akeera mu masiga kuncoonya numer. Ku ebyo ensula ye kw'ogitegeerera.

31. Ez'omulamu tezisikirwa.

Tewali muntu ateekebwra ku ntebe okusikira omuntu atanuwa. Olugero Intuukira ne ku bintu ebirala ebitayinza inkolerwa muntu ng'akyali mulamu.

32. Guluma yaguzza, enziku teruna kkundi.

Obulwadde bw'obukaba, ng'enziku n'obulaia, businga kuhuna bitundu bya mubiri ebikola eby'obukaba. Emisango emibi egyptageri endala nagyo gisinga kubonyaabonya abo abagizza.

33. Gy'ohwalidde ebbwa gy'otenda ensowera.

Wonna omuntu w'abeera ng'alina ebbwa, ensowera we zikuttyaanira, kyava alowooza nti awo wç zisinga obungi. Omu-

ntu gy'atuukirwako ebizibu, atera okulowooza nti gye bisi,
nga obungi.

34. "Ka njulumire ku mugumu", nga y'anaasika.

Anaasika bw'amanyika amangu, abantu batandika mangu
okumukuba obwama basobole okumufunako bye baagala.

35. Kasennyanku z'atyaba ze zimwokya.

Ekiwuka ekyo kiba n'obuti obukalu ku mabega. Omuliro
bwe gukwata obuti obwo nga nakyo gukyokya. Waliwo aba-
ntu bangi abakola ebintu ne bibaviiram mu olumbe oba okufa
songa ebyo si bye baagenderera mu ku bikola.

36. Katono keewaza kakira eddene eddwadde.

Omuntu bw'aba omutono nga mulamu asinga omunene
omulwadde.

37. Kikusiiriddeko, ng'endwadde y'enkoko.

Edda enkoko tebaateranga kuziwa ddagala nga zirwadde.

38. Kirbyokya embi, kye kiryokya n'ennungi.

M'. lugero luno, ekigambo 'kwokya' kitegeezza 'kutta'. Ama-
kulu g'olugero ge gano nti olumbe olutta abawejjere lwe
lutta n'ab'ekitiibwa.

39. Kitaka talya, atereka buteresi.

Omuntu bw'afa n'azikibwa tekitegeezza nti aweddewo,
omuzimu gwe gusigalawo. Ensigo czisimbibwa mu ttaka
nazo ate zimeruka.

40. Kiyirikiti kirinnyibwa lwa buwaze, embwa bagikirinnyisa
efudde.

Edda embwa baazisuulanga ku ggirikiti nga zifudde. N'aba-
ntu bwe bafa, bannaabwe abalamu bayinza okubakolako
ebintu olw'empaka.

41. Kubennanya ng'olutta ow'ettulu.

Luziba limu lyokka, anti ng'eddala lyafa dda.

42. "Kusigalawo kuzirinda", ng'omwana w'omufu asaba ow'o-mulamu olubugo.

Omuntu bw'asigala ku nsi ng'sbaali bamuyamba bafudde, aba asigadde mu nnaku ez'okusabiriza obuyambi.

43. Kyeyendere, bbwa lya njola.

Mu Buganda, abakazi be baayinzanga okusalibwa enjola ku lubuto, nga bazeeyagalidde. Abamu zaabataniriranga ne zibaviiramu amabwa naye tewaabanga gwe banenya kubanga baabanga bazeesiimidde bokka. Olugero lutuukira ku muntu yenna akola ekintu ng'akyesiimidde, oluvannyuma ne kimuviiramu akabi.

44. Ky'ofa togabye Walumbe y'akigaba.

Omuntu bw'afa nga talaamye, ebintu byc babigabira mu kwabya lumbe lwe.

45. Lukuba:

(a) eggu ne luleka omuzima.

Empafu etennaba kwengera y'eyitibwa eggu, eyengedde eyitibwa muzima. Olugero lutegeeza nti olumbe oluusi lutta abato ne lulekawo abakadde.

(b) empanga, lulekera nsenyi kutaataagana.

Omisaja nannyini maka gwe baafaananya enkoko empanga, bakazi be ne babafaananya ensenyi. Ekitundu kino kitegeeza nti nannyinimu bw'afa, bakazi be baba basigadde kunoonya gye bayinza okudda.

46. Lusala:

(a) ekyayi, lulekera munyeera kusaasaana.

Bw'osala ekyayi okuli obuwuka obuyitibwa munyeera, bwonna bubuna emiwabo. Ne nannyini maka bw'afa, bakazi be n'abaana babuna miwabo.

(b) mu njogera.

Olumbe lwe Iwawukanya abaagalana, abebadde banyunya obulungi.

47. Lutte:

(a) *emyali ne luleka agibumba.*

Emyali bye bibumbe ebitannaba kwakebwa. Abesha abawere be baafananya emyali. Olugero lutegesa nti olumbe iwandise abawere ne luleka abazaala kubanga ayinza okuzaala abalala.

(b) *Emmanzi.*

Emmanzi ye muzira atawonyikamu. Oyo naye olumbe lumutiba.

(c) *n'alya.*

Emmere yokka si y'ekuumu obulamu bw'omuntu.

48. "Lutumaze" enkoko usula ku luwe.

Olunyo kye kintu ekiri ng'ekitindiro, okusula enkoko. Omuntu okuleka enkoko ze okwebaka ng'ate agamua nti olumbe lumazeewo banne, aba ng'atamanyi by'ayogera. Lwaki talya ku nkoko ze?

49. Lwokya ennyumba, lulaga namunye ekkubo.

Ennyumba bw'eggya nga kannamunye aknbaddeko keenoo-nyeza ennyumba esdala kwe kanadda. Ne nannyini maka bw'afa ng'abantu be beevoonyeza obubudamo awalala.

50. Mpa magombe guzza, ng'embuzi cruma w'esula.

Emagombe y'eyo gye tutwalibwa nga tufudde. Buli kiramu ekifa gye kidda. Embuzi kyeva cruma w'esula n'ekubawo ekituli, ng'eri ng'egamba nti oba ekisolo ligirya kiryet anti n'osmantu bw'agirya era eba cfudde. Omuntu bw'ayolekerwa ebizibu cbingi ayinza okulondawo okwajjanga ekimu nga bwe yekubagiza n'olugero ciwa.

51. Muzibe alaba kiro.

Bw'omubuuza ekiro nti, "Weebaze?" ayinza okukuddamu nti "Ndaba".

52. Nannyini muju y'akwata awawurya.

Nannyini muju bw'amwenyinyala, abantu abandimunu muzi-

ngiddeko nabo batya okumukwatako. Ebizibu byonna ebi-tuuka ku muntu. nannini byo y'asaana okuseoka okubiwo-mamu omutwe. bw'aba ng'asobola.

53. "Nasuze lungaaya" asekera wa "nyenda nalwo".

Abalwadde batera okugatta emboozi nga basisinkanye. Buli omu bw'amala okutegeeza munne obulwadde bwe, bayinza n'okunyumya ku bintu ebirala ebisanyusa ne baseka.

54. "Ndifiira:

(a) *ku kinene*", ensanafu ku kigere ekisajja.

Ensanafu bw'eruma omuntu ekigere ekisajja kw'agittira. Okwo kusaaga naye olugero lutuukira ne ku bantu abattirwa ku bintu chinene, ng'ababbi n'abanyazi.

(b) *mu bangi*," bamuyisa ku musiri gwa ntungo.

Bandimulese mu ntungo n'afiiira omwo. Entungo gye baayita abangi. Okwo nakwo kusaagira ku kufa.

(c) *waggale*". bamuyisa ku kifulukwa.

Kale singa asaba ne bamuleka awo, anti nga we waggale. Okwo nakwo kusaage.

55. "Ndawadde skula kiro" y'ariika omuliro.

Omuntu amanyi obulwadde engeri gye bumulumamu ekiro, liva yecce ga ekiro abiteekateeka obudde bukyali. N'ebizibu liva yecce nti endala omuntu by'aba amanyi asaana kubyete-ekure mangu

"Kuone o' sonnya ddi?" emutonnya mu kamwa.

Omuntu lave yeebuuza enkuba, mbu emusanga mu ntaana. Kiwanuuzibwa nti eyeebuuza ekintu ekibi, bwe kijja gwe !Baukirako.

* *ilubamba ng'okutu kw'omulwadde.*

Abantu bwe boogera nti, "Banjogeredde mu kutu". Olugero

* *lutuukira ku muntu yenna anaayiza cbintu ebiri cwala.*

58. *Nsibirwa Iw'esa. Iw'emanyika nyiniyo.*
Ente z'abantu abangi bwe ziba swamu ziba 'zibu okwawula
nti zino za gundi, naye emu bw'esa nannyiniyo astegeerkeka
mangu. N'omuntu Iw'afa abantu be Iwe bamanyika nnyo.
59. *Ntensibe Iw'esa lwemanyika nyiniyo.*
Amakulu ga luno gc gamu n'agali mu Iwa 58.
60. *Nva nnungi tezirwa kugaga.*
Abantu abalungi oba ab'omugaso bafaa mangu.
61. "Obulamu kye Kiwango", akiina Baabutiko.
Ekigambo 'kiwango' kiva mu 'kuwa'. Olugero lutegeecza nti
obulamu bwe bufunyisa omuntu bye yeetaaga, naye waliwo
ekyalo ky'obutaka bw'Aboobutiko ekiyitibwa 'Kiwango'.
Omuntu okugamba nti, "Obulamu kye kiwango" aba ng'a-
gamba nti ab'omu Kiwango tebafaa. Olwo lulimu n'okusaaga.
62. *Obusolo gye babuta gye bweyuna, estooke eddene mu ggwaatiro.*
Mu ggwaatiro mutera okubaawu amatooke amanene. Kale
Iwaki gakulira mu ggwaatiro gye banaagawaatira amangu!
Ebiso eby'akabi ebimu nabyo abantu babibeeramu nnyo.
63. *Obuyisi bw'omu nsega y'ebika.*
Omuntu bw'aba y'ayise bw'omu n'afira mu kifo ekiri zwala
n'ekkubo, abantu balabira ku nsega nga zeetala, ne bamanya
nti awo waliwo omulambo.
64. *Obwayiise tebuyooleka.*
Omuntu bw'amala okufa aba takyaddawo. Olugero lutuukira
ne ku bintu ebirala ebitayinza kuddawo nga bimaze
okwonooneka.
65. *Okufa amaaso kulfana na nsowera.*
Omulwadde w'amaaso ensowera zimuteganya nnyo. Bw'a-
zigoba nga zidda. Olugero lutuukira ne ku bintu ebirala
ebiteganya omuntu olw'obulwadde oba olw'obukadde.

66. *Okukaaba ennyo tekuzuukusa afudde.*
Omuntu bw'amala okufa nga biwedde; abantu ne bwe ba-mukaabira nabo okwagala okufa era aba'takyadda.
67. *Okulaba ebinene si kuwangaala, abaalaba ku Bukya bandiwangadde.*
Bagamba nti Bukya yakola ebintu bingi ebyewuunyima abaamulabako Yaliwo ku Mikaabya. Mbu baamuziikanga mu ntaana, n'avaayo nga mulamu.
68. *Olukuba:*
- (a) *Waliiso lulekera Wannyindo okufeesa.*
Eriiso bw'e lirumizibwa ng'ennyindo efesa.
- (b) *Wannyindo lulekera Waliiso okulira.*
Ennyindo bw'erumizibwa ng'eriiso likaaba. Olugero luno lutuyigiriza engeri aboomuliraano gye basaana okwagalanamu.
69. *Olumbe kijjolooto, olaba lutta Kogulu atafa!*
Olwo lwal layimba. Baaluyiiya kwekokkola Kabaka Kagulu eyafuga Buganda obubi ennyo, i attia abalangira n'abakopi. Abantu olw'okumukyawa etiye baaganibanga nti tagenda na kufa.
70. *Olumbe musolo, we gukusunga w'oguweera.*
Olumbe omuntu luyinza okumutira wonna we lwagala.
71. *Olumbe teruveebwa mukono.*
Tekiba kya bulijo omuntu okugolola omukono gwe, okuguwa olumbe lumutwale.
72. *Olunaakutta lwasimula ebiri.*
Bw'ogamba nti "Ka rryende egindi" ng'omwasi gugamba nti "Kase". Bw'otya n'ogamba nti, "Sikyagenze", nga guddamu nti "Kase". Awo ng'osoberwa.
73. *Omubiri:*
- (a) *mutuba, sw'otoguvembera togufuna.*
Okubira omutuba kwe kugusabika nga bamaze

okugusubulako olubugo. Bwe batagywemben, omwani
gwonna gukala. Omubiri gw'omuntu okuba omulamu
nagwo gwetaaga kubabirira nayo.

(b) *kisaka, ekivamnu kye kikulya.*

Obulwadde obusinge okutia abantu buva nee mubiri.

74. *Omufu akira eyipoma okulowa.*

Amawulire g'okufa kw'abantu gesaseana mangi.

75. *Omulema y'amanya bw'agenda.*

Abalema batera okwesalira amagezi agabesobozesa okukola
ebintu ebimu ebikolcwa abantu abataliko kamogo ku
mibiri gyabwe. Abalema abamu basobola okwetambaza
n'okukola emirimu.

76. *Omuhwadde teyeerabira kusinda.*

Anti ekimusinza buba bulwadde. N'omuntu alina ckyetango
ekinene tayinza kwerabira kukisaba bantu b'asubira oku-
kimufunira.

77. *Omwana tatta kibanja.*

Okufirwa omwana tekutera iugya bazadde mu kibanja
kyabwe.

78. *Ow'ennumula mbi akoma ku kikubansiko.*

Elikubansiko z'ensimbi omusawo Omuganda z'asooka oku-
saba ng'awa omulwadde eddagala. Eddagala lyé bwe lire-
mwa okuwonya obulwadde tayongerwa nsimbi ndala. Olu-
gero lutuukira ne ku bakozi b'emirimu egyptageri cadala.
Omuntu bw'akukolera obubi omulimu, toddayo kumwua
mlala.

79. "Sirya" ayolesa mubiri.

Omulwadde atakyalya mmere omulabira ne ku mubiri nga
mukovvu era nga takyalabika bulungi.

80. *Ssebakisa mulwadde, nkooka ze zimulanga.*

abantu bwe bakisa omulwadde nga tebagala bantu balala
kumumanya, bw'afa bawulirira ku miranga.

81. "Ssekamuli kansaze" nga ggw'okagorozonkonde.
Bw'ogogombola olumuli ne lukusala gubs 'ausango gwo.
Omuntu bwe yeesombera yekka obulwadde iabaako gw'a-
nyugira.
82. *Ssekiriba kya ttaka, mpaawo atalikyambala.*
Tewali muntu atalifa. Amakulu ge gamu n'agali mu lwa 16.
83. *Tebujja dda*
Obulema bwe bwagala, tebulwa kujja ku muntu. Kyetuva
tutasaana kusekerera balema.
84. *Tekirya munaku.*
Omwana wa boowo bwe bamutuma ekiro addamu ni
"Ekisolo kijja kundya". Abantu be era nabo bwe batyo bwe
bagamba Omunaku ye asituka busitusi n'agenda gye baba
bamutumye.
85. *Teruggwa maddu.*
Olumbe lutta abantu buli lunaku naye amaddu tegayinza
kuluggwa.
86. *Tezigattwa.*
Ennaku tezigattibwa. Buli muntu aziraba yekka.
87. *Tezikuba misinde.*
Ennaku tezikuba misinde nga zijja kubanga singi shi
baziwulira ne badduka.
88. *Tezitta alya.*
Omuntu bw'aba omulamu, ng'alya n'emmere, ennaku tezi-
mutia.
89. "*Tudde ku butaka*" azzaayo kiwango.
Abantu abamu bwe bava mu bifo gye baludde ne badda ku
butaka gye bazaalibwa bafa mangu, nga balinga abaddayo
basobole okuziikibwa ku butaka bwabwe.

90. *Wa mukisa ng'aliibwa engo.*
Mbu kubanga yava munda (cya nnyina) ate adda munda
(ey'ekisolo). Olwo lwa kusaaga busaazi.
91. *Yeewulira nga:*
 (a) *mulwadde, tannava ku ndiri nsi "Kaakano neewulira".*
Okwo kwe kwewulira okutaliimu makulu.
 (b) *kigenge, kyakajja ku mubiri nga kikuba embuga.*
Okwo kwe kwewulira okulimu n'obujoozi.

16

EZIFA KU LUBAALE NE KU KUSAMIRA

1. *Agya amangi y'amanya kye geddira.*

Ow'amayembe amangi amanya buli limu kye litayagala alye
 nga limulinanye ku mutwe oba olubeerera. N'omuntu alina
 emikwano emingi amanya buli omu ky'atayagala kulya oba
 okulaba oba okukola.

2. *Akabi nga kanajja, lubaale akwata mukyawe.*

Omukazi bw'akyayibwa bba, by'ayogera tebiwulirizibwa,
 ne bw'aba ng'aliko lubaale. Lubaale by'asaba bwe bitako-
 lebwa ng'akola akabi mu maka. Abantu abanyoomererwa
 nabo bwe balabula ababasinga amagezi oba ekitiibwa teba-
 tera kuwulirizibwa.

3. *Akusindika okuwoza akuwerekeza Muwanga.*

Akugamba bugambi nti, "Muwanga akuwerekere", songa
 naye yandisaanye akuwerekere, akuyambe ne mu ogeni
 endala.

4. *Amukubye akakule enkuyege k'ekuba essabo.*

Enkuyege tetya ssabo. Eyinza n'okulirya. Abantu abamu
 tebatya bintu ebitiibwa dannaabwe.

5. *Asamira tawangaala, Kidimbo yandiwangadde.*
Abasamira bwe bamanya amateeka ga lubaale abatta bussi.
Kidimbo yasamira nnyo naye alinga yafa mangu. Yaliwo dda nnyo.
6. *Atengejja ng'asaba oluwanga obulamu.*
Okusaba oluwanga obulamu kuba kuteganira bwereere kubanga ne nannyini luwanga aba yafa songa naye teyaza-gala afe.
7. *Ayita n'emmandwa y'amanya ky'erya.*
Emmandwa zonna cbintu bye zirya si bye bimu naye ayita nazo abimanya. Amakulu ga luno gafaananako n'agali mu lwa 1.
8. "Bakubye lubaale" ng'emmandwa nnafu.
Omuntu aliko lubaale atayagala kulwana oba kukola kabi y'akubwa. Emmandwa eriko lubaale omukambwe tekubwa n'esirika.
9. *Bwa ngatto, bufa olaba.*
Engatto z'omulaguzi bwe zigwa nga zitegeeza kabi, gw'aba alagula naye aziraba. Omuntu omugezi bw'akola cbintu nga bimugendera bubi naye amanya.
10. *Bw'ova ku byange ogenda ku wa ngatto.*
Emmandwa ya Muwanga y'eraguza engatto. Omuntu gwe bagamba cbintu nga takkiriza gwe bagamba okugenda ku mmandwa eraguza engatto emumatize.
11. *Bye bamugamba by'atawonga nti, "Lubaale anzita".*
Omuntu bw'agaana okukola cbimugambibwa tasaana kwe-mulugunya ng'atuukiddwako obuzibu.
12. *Ekkubo ly'omulimba liba ku lusebenju.*
Bagamba nti lubaale essabo aliyingirira mmanju; mbu era emmanju gy'afulumira ng'agenda.
13. *Ekyakutuma okusamira kikusudde mu muliro.*
abantu balowooza nti abasamize abatuula mu muliro n'a-

balya amanda, omuliro gubookya. Ate abalala bagamba nti abeesamizasamiza b'e beyinza okwokebwa omuliro. Olu-gero lutuukira ku muntu eyessa ku bizibu ne bimuvüramu akabi.

14. *Emmandwa we bagisingira tesula.*
Emmandwa bwe bagiwa by'eyagala ng'eddayo gye yava. Olugero lutuukira ne ku bantu abaweebwa byc babadde baagala ne bagenda amangu ago.
15. *Ezikugwa obulungi bakulaga ndage?*
Bagamba nti omuntu alaguza ensimbi bw'azikuba wansi, engeri gye zeerambikamu y'eraga kye zitegeeza. Mbu agenze okulagulwa naye ayinza okuziraba. Ekiintu ekirungi omuntu tekimulagwa bulagwa.
16. *Ezinunula omunaku Katonda azitunga kiro.*
Abantu basinga kusamira kiro. Kyebava balowooza nti n'ebycetaago byabwe Katonda abibateekerateekera kiro, n'abibawa nga bukedde.
17. *Kannanteba ng'omulubaale ow'okumpi.*
Omulubaale ayinza okuwulira bamuliraanwa be nga bayumba. Omu bw'atuukibwako akabi n'agendayo okumulagula, bye yawulira nga bayomba by'amulagula. Bw'amuwa eddagala, ate y'omu oyo y'alibuuulira ne munne bwe bawalaggana.
18. *Kati onsanze tokasikira mbazzi.*
Emiti gy'emisambwa abantu tebamala gagitema. Edda abaagitemanga, baamalanga kulaba basawo ne babawa eddagala oba ne bamala okugitambira.
19. *Katonda gwe yaawadde gw'addiza, ekibanja ky'omugumba tekibaamu malaalo.*
Omugumba ye muntu atazaalanga ku mwana. Bw'atyo tayinza kuba na malaalo ga mwana mu kibanja kye. Omuzadde Katonda b'atera okwongera ebirala.

20. *Ky'Akuwa togaana*
Omuntu tayinza kuganza kintu kyonna Katonda kye yamu. gerekera.
21. *Ky'Aterekera omulamu tekivunda.*
Ebirungi Katonda by'agaba, ng'abaana, obugagga, emikwano cgy'amazima, n'ebirala, abantu abamu balwawo okufuna.
22. *Ky'okisa ewannyu omulubaale y'akyogera.*
Abagenda ku balaguzi teboogera bibi bye baakola edda. Omulubaale bw'abiraba y'abyogera nti, "Wakola kino na kiri. Ebyo obimanyi?"
23. *Ky'oyagala tekijja gy'oli. Nabuzana akwata Banyoro.*
Edda Nabuzana yakwatanga bakazi Banyoro, mpozzi olwo-kubanga naye yava Bunyoro. Bye tusinga okwagala si bye tufuna bulijo.
24. "*Lubaale agoba nsonga*", nga takuttiide wuwo.
Omuntu atalumirwa balala nga batuukiddwako akabi oba nga bafudde y'ayinza okwogera bw'atyo ng'akinagguka.
25. *Lubaale maliba, buli afuluma alyambala bubwe.*
Balubaale bonna abantu tebabasamirira mu ngeri emu. Ne Katonda abantu bonna tcbainutegeera mu ngeri emu era tcbamusinza bumu.
26. "*Lubaale mbeera*", nga n'embiro kw'otadde.
Bw'osaba lubaale okukuggyaa mu kizibu naawe osaana obc nga wecyamba nga bw'osobola. Katonda ayamba beeyamba.
27. *Lubaale w'ekiswa talagwamu lunwe.*
Olunwe okululaga mu kiswa bamala kuluweta. Abantu abakulu nabo tebasongwamu lunwe
28. *Lubaale w'omulamu tasamirirwa.*
Lubaale bw'akwata omuntu mu nnyumba tatera kumuvaako okutuusa lw'afa ate n'akwata omulala. Olugero lukwata ne

ku bintu ebirala ebitayinza kukolebwa muntu mulala ng'a.
teekwa okubikola akyaliwo.

29. "Lubaale yambikkako akasubi", nga ne we yeekweka waali wagumu.

Olugero luno lutulabula okwerwanangako naffe fennyini nga tubaddeko kye tusaba Katonda. Amakulu gaalwo ge gamu n'agali mu Iwa 26.

30. *Lugo lugenyi terumanya mbuzi mponge*.

Engo ejjenyi ku kyalo temanya bisolo byako ebyawonge. rwa lubaale. Bw'ebisanga ebirya buli. N'abantu abamu bwe bagenda gye batamanyiddwa bayisa bubli.

31. *Mmandwa mbi evumaganya agisamirira*.

Omulubaale bw'alimbalimba abantu oba bw'abawa edda. gala emirundi ne giwera nga tcbawona bamuggyamu obwe. sige ne batandika okumugaya.

32. *Mulimba nga jjembe, liva mu buziizi nti, "Nva Buvuma"*.

Abalina amayembe batera kugatereka mu nnayumba naye bwe gajja ku lukiiko nga gagamba nti "Nva wala". Kale lwaki tegagamba nti, "Nva kumpi awo"?

33. *Nannyini kiggwa y'akiweebuula*.

Nannyini kiggwa bw'ayonoona ebintu byamu oba bw'ayo- gera obubi ku lubaale we ng'aweebudde ekiggwa kye. Olu- oba ku maka gaabwe.

34. *Ne gw'ozadde akukubira enyoma n'ozina, Musisi yazinyisa Kitaka*.

Musisi ava mu ttaka naye bw'aba ayita ettaka lye likank- na. Olugero lulimu amakulu amalala abiri.

(a) Omusajja ayinza okuwasa omuwala gwe baazaala ng'a- laba.

(b) Omuto ayinza okuwa omukulu amagezi mu bintu ebitali bya ngeri emu.

35. *Obubulwa ggye busembeza emmandwa ku lubu.*
Emmandwa tezaabeeranga mu Baami nga Kabaka agaba eggye. Zaabanga mu biggwa nga ziragula. Abaami bwe baa-banga tebawewe ng'emmandwa lwe ziembera mu baami ne ziteesa nabo. Omuntu bw'abulwa abantu be yeetaaga amala gakozesa b'asanga.
36. *Okulagulwa kuzaala obulogo.*
Abagenda mu balaguzi, oluusi baggyayo eddagala ery'oku-kola obubi bannaabwe.
37. *Okuumma lubugo nga lubaale mubbe.*
Omuntu bwe bamubbako cbintu bya lubaale we ayinza okulwawo okumanya, okutuusa lw'alaba nga lubaale takyajja. Olugero lutuukira ne ku muwala bazadde be gwe basuu-bira okuba embeerera naye bw'afumbirwa ne bamanya nga yayonooneka dda.
38. *Okuwakanya emmandwa tekusongoza mumwa.*
Emmandwa bw'ekulagula nti ky'osaba ojja kukifuna, ggwe n'owakana, tentyiiga era tekulwaza. Agiwakanya olw'okugiyooma gw'ekyamya omumwa.
39. *Olimbyerimbye Mukasa nti, "Wannema mulwadde".*
Mukasa mulaguzi ate musawo. Wannema ye kitaawe. Kale ayinza atya okulwala n'atamanya! Olugero lutuukira ku muntu ayogera eby'obulimba ebitakkirizika.
40. *Omukisa nkukunyi, tegutuulirwa.*
Okutuulira enkukunyi tekugitta. N'omukisa gw'omuntu teguzibirwa kkubo nga gwagadde okujja.
41. *"Segulira emmandwa etuule", nga bye yamulagula byatuukirira.*
Omuntu okuseguliza emmandwa omuntu carulala kuba kugiwa kitibwa olw'ebigambo by'eba emulagudde ne bituukirira.

42. "Sigatta mugugu na mmwandwa."
 Bw'ogatta omugugu n'emmandwa, lubaale n'agirinnya ka mutwe, omugugu cguikulekera n'ogwetikka bwomu. Omuntu tasaana kugatta bintu n'omuntu gw'amanyi ng'ayinza oku. mwefuukira n'akola ebirala.
43. "Tuli bangi" tanuuna mu lirye.
 Omutabaazi omugayaavu ayinza obutantuuna mu jjembe lyo ng'alowooza nti nga bwe bali abangi tayinza kuttibwa.
44. Yeetematema ng'omuwuulu omusawo nti, "Ejjembe lyange lifunyisa abakazi".
 Kale ye kiki ekiba kimugaana okufuna omukazi?

17

EZEKTOBEKO

1. *Abanaku bamanyagana, empologoma dw'erwala ensiri y'erumika.*
 Okulumika y'emu ku ngeri z'okujjanjaba abalwadde mu Buganda. Kyokka empologoma baagikiina bukiinyi. Nayo teyandyagadde kulumikibwa nsiri. Ekikakafu ky'eky'abanaku okumanyagana n'abanaku.
2. *Abikka ebibiri tabojja.*
 Ebiswa ebibiri bwe bibuuka bitawaanya nnyo omubisi waabyo n'atasobola na kubojja. Olugero lutulabula ku byz mirimu. Bw'ogigattika, oluusi gikulema okutuusa obulungi.
3. *Aganaanyuma tegalinda rymoma.*
 Abantu okutandika okuzina ng'eryoma tezinnakubwa kit-geenza nti amazina gajja kunyuma. Ebantu ebinaagenda obulungi birabikirawo.

4. *Akasiriikiriro kalwanya eminya.*
Okusiriikirira kw'ebintu ebimu kutegeeza nti waliwo akabi.
5. *Akasubi akamu bwe kava ku nnyumba tetonnya.*
Ennyumba cbaako essubi lingi. Akasubi akamu bwe kavaa-ko kyeva tetonnya. Waliwo n'ebintu ebirala bingi ebitakyu-kako nga biggiddwako ekimbu.
6. *Akyala y'abigya.*
Omuntu akyala y'aleeta ebigambo ebiggya, ebirungi n'ebibi.
7. *Amakeerere si gamu.*
Abakeera okutambula oba okukola cbintu, bona tebabita-ndika mu kiseera kimu. Abamu batandika mu nkoko mbe-reberyec, abalala mu kinywambogo, abalala mu matulutulu.
8. *Amakubire si gamu.*
Ekigambo "kukuba" abantu bona tebakiyita bumu. Abamu bakuyita *kubattula*, abalala *kutimpula*, abalala *kubabika*, n'ebirala.
9. *Amasamanzira gata agazimbako n'omubuuzibwa.*
Omuntu gwe bagoba olw'omusango bw'ayingira ne yeekwe-ka mu nayumba eri mu masamanzira, amukwese ne gw'a-kwese babatwalira wannu.
10. *Amatambulire si gamu.*
Waliwo abatambula nga batemerera, ate abalala nga basoo-nooka, abamu nga bazina.
11. *Amazzi amatono gabooza ente nti "Baleete ez'abaana zimale okunywa".*
Ebintu ebyetaagibwa ennyo bwe biba ebitono, n'abantu baboolebwa, abamu ne bafuna, abalala ne batafuna.
12. *Atamanyi bisa ku mwoyo gwa munne enkumbi afulumya bbiri.*
Atamanyi munne bwe yasuze y'afulumya enkumbi ebbiri ng'amusuubira okuba omulamu. Omuntu asaans okumanya munne bwe yasuze, nga tannamulowooleza bya kukola.

13. *Avaawo asigira:*
(a) *kabootongo asigira ennunyu n'ebikaata.*
Edda omuntu bwe yawonanga kabootongo, ng'alwala
ennunyu n'ebikaata.
(b) *eijenje lisigira nabbubi nsi "Bwe babanga bantutte ogw'o-
bulanzi, enju yange ogiggalanga"*
Eijenje ne nabbubi byombi biwuka. Eijenje bwe lise-
nguka mu kinnya oba bwe balirya, nga nabbubi atimba
ewuzi mu mulyango gw'ekinnya. Olugero luno lwonna
lutuyigiriza buvunaanyizibwa. Buli muntu ali mu kifo
eky'obuvunaanyizibwa bw'aba avaawo assana okuleka-
wo omusigire ayinza okukikolamu.

14. *Awagenda ekkovu n'essonko.*

Amakovu agabeera mu masonko, buli we gagenda, gagenda
n'amasonko gaago. Olugero luno lutuukira ku bantu abayita
ababiri olubeerera.

15. *Awagwa ekku tewabula kalondererwa.*

Omuti omunene we gugwa tewabula buku obutonotono. N'e-
bintu ebirala ebinene bwe bityo bwe biba. We bifira oba we
babiriira abantu babeako obuntu bwe bayinza okufunawo.

16. *Awalungi tewaba wannyu, Mujaguzo oleka evuga n'okkirira
e Bunyoro.*

Mujaguzo yasanyusanga abantu bonna. Omutuuze w'e Bu-
nyoro kyeyavanga asanirwa okuva ku Kibuga Mujaguzo
kwe yavugiranga, n'addayo e Bunyoro. Olugero lutuyigiriza
okwefuga mu by'amasanyu, nga tumanya ekiseera eky'oku-
gabecramu n'okudda ku bintu byaffe ebirala.

17. *Awatali waggale watiibwa, singa ensekere esula mu nnyindo.*
Awatali waggale we waba abantu. Kyewava watiibwa.

18. *Awerekera ensangi tagya nayo, kawawa asigala mu mulyango.*
Mu lugero luno, ente ze baayita ensangi. Ente bwe ziyingira
mu nju kawawa asigala bweru. Ekyo kirabilo ne ku bantu
abawerekera abantu abakulu. Oluusi bo basigala bweru.

19. *Balyegombera ku mugogo.*
Etooke liyinza okulabika nga ddungi nnyo nga likyali ku mugogo. Bwe balifumba ne bawulira nga temuli kawooma. Waliwo n'ebintu ebirala ebirabika nga birungi naye abantu bwe babikozessa ne balaba nga si birungi nga bwe baali balowooza.
20. *Basamula ekkere, ng'amazzi banywa.*
Enzizi nnyingi zibaamu ebikere naye ekkyo tekigaana bantu kuzinywamu mazzi. Ebikere babigobera bbali, ng'amazzi basena. Kirabika bulijjo ng'abantu bakyaye omuntu ne mwagalako ebirungi bye bayinza okumufunako.
21. *Bw'ozigamira enkadde ne gy'ozimba ekulema.*
Omuntu bw'aba azimba ennyumba empya n'atandika okwo-noona enkadde, empya nayo eyinza okumulema okumaliriza. Tetusaana kugalabanja bintu byaffe ebikadde nga tufunye cbiggya.
22. *Ebirwa bikyuka, amalusu gafuuka engerekere.*
Ebintu ebimu bwe birwawo bifuuka ebintu ebirala ebitali birungi.
23. *Ebitabira biddira mmindi.*
Abantu abamu bwe baba nga basonda amagezi oha nga bawulira ennaku mu mwoyo, bakwata mmindi zaabwe ne bafuuweeta taba, ne bawummiliza okwo ebirowoco.
24. *Ebyali ebyaranyu babikuseera, enkejje amazzi bagigasererera mu luwombo nti "Ofukamu matono".*
Olulagala olusibwamu enva ne zitayiika lwe bayita oluwo-mbo. Enkejje nga bwe bagiseera amazzi agaali agaayo u's-bantu abamu bwe batyo bwe bakola bannaabwe.
25. *Ekiggwa tekiba kinene.*
Ekintu bwe kiyita nga tekikyeyuunyisa nnyo.
26. *Ekimanyiire bwe kiba, emmese tetomera buzizi.*
Obumanyirivu busobozessa abantu okukola ebintu abalala bye bayita ebizibu ennyo.

27. *Ekinzaakulyako amenvu kijjira mu kususa.*
Abantu abamu abagenda okususira ku bannaabwe amenvu bagalyako n'okugalya. Waliwo abantu bangi abanyaga oba ababbe ebintu oba ensimbi za bannaabwe, nge bayita mu kubalimba nti bagenda kubayamba.
28. *Ekiri ku njovu bakiraba egudde.*
Enjovu ennamu tewali ayinza kugisemberera nti agirabe bwe yakula. Ekyo kikolebwa emaze okugwa wansi ng'efudde. Olugero lutuukira ne ku bantu ab'ekitiibwa. Ebibafaako bimanyibwa bamaze kuva mu kitiiibwa oba kufa.
29. *Ekiwuka ekitaluma y'eme y'abato.*
Omufuzi atali mukambwe abantu bayinza okumusemherera nga bwe baagala. Bayinza n'okuwananya naye.
30. *Ekyeyagalire tekiri nga kikwastire.*
Omuntu bw'akola ekintu kye yeesiimidde yekka ne kimuka. I luubirira, tanakuwala kwenkana oyo akikola olw'empaka.
31. *Emitawaana emingi gyaziyiza Wannyindo okweggala.*
Waliwo ebintu bingi ebikulu abantu bye balemwa okweko-lera olw'emitawaana emingi gye baba nagyo. Oluusi ogwo teguba musango gwabwe.
32. *Emmeeme y'omuaambuze eruma madda.*
Omuntu eyava awaka n'akyala, eby'omu maka ge bimwer-likiriza ng'akomawo.
33. *Empunyiwunyi ziramusa awaggale.*
Alamusa awaggale nga talaba ku muntu oba okumuuwuliz, aba musiru oba mubbi.
34. *Enkerettanyi bw'ogitega amenvu erya bibombo.*
Enkumbi gye bayita enkerettanyi mu lugero luno. Bwe bagi-suula mu bisegguusi ng'eriyo amenvu tegakombako naye bwe bagitwala ku muddo n'olaba bw'eguvaabira. Omuntu omukujukujju naye bamuyita nkerettanyi kubanga alabs mangu emitego gy'abalabe be n'zgyebalama.

35. Ensi mabuliro. omugole abulira mu kisenge.

Edda omugole bwe yabanga mu kisenge nga talabwa bantu bonna. Okwo nakwo baakuyita kubula naye okubula kweenyini ye munbamwwe okufa ne mutaddayo kumulabako!

36. Entamu bw'eyatikira omugoyo teyombya.

Entamu bw'eyatika nga bagigoyeramu lumonde n'ebijanjalio, cba eyatikidde ku mulimu gwayo; kyeva teyombya. Ekinntu ekirala uakyo bwe kyonoonekera ku mulimu gwakyo tekisaans kuyombya bantu.

37. Entujjo ennungi ekusanga na ga lwayi.

Entujjo ennungi okusanga omuntu ng'amafuta asigazza ga mu lwayi, awulira bubi nnyo kubanga tegamumala kwesiiga n'asobola okunyirira. Ate bwe gaba amatembé nga ge gallu ku lwayi nago tegamugasa kubanga azinakc katono nga gakutuka. Embaga nnyingi oba ebintu bingi ebisanga abantu nga bye basaana okuba nabyo tebabirina.

38. Ewa Kanyumiza tewaala nkoko, waala mayuba.

Enkoko bazirya mangu ne ziggwaawo. Omuntu assanyukira banne eby'okubawa bimuggwaasko mangu.

39. Eyawonyonoonye bw'asanga bw'atunula.

Omuntu bw'akola ebiswaza ng'agenderedde, nga n'ensonyi zimuggwaamu.

40. Eyawukana ku mugendo efuuka kaasa.

Ensanafu eva ku zinnaazo n'ekwata ekkubo eddala y'efuuka kaasa. Omuntu ava ku banne ayinza okutuukibwako ebiziba oba okufuuka omubi ennyo.

41. Ga luleeba, gatywebwa wa mwoyo.

Amazzi g'oku luleeba ennyonyi zigazannyiramu era gagwemu ebibi bingi, kyegava gatyweka, okusgyako omuntu ow'omwoyo omugumu.

42. Gwayambadde teguyitira awo.

Omuntu omukulu ate nga mulamu tayinza kuyita mu bantu

ng'ali bwereere, ne bw'aba omwawu, era anoonya akaziina
ne yeesuulako.

43. *Gwe baayogeddeko kambe kawaase, tekaggwaako masanda.*
Omuntu bwe bamala okumwogerako obubi, erinnya lye liba
terikyayinza kulongookera ddala ne liddawo nga bwe lyali
nga tebannamwogerako.
44. *Gw'otorzinanga naye bw'asituka okuzina nga ggwe otiula.*
Omuntu ng'oyo ayinza okuzina ng'abuuuka n'akulinnya
Olugero lutulabula obuteemaanyizanga nnyo bantu be tutu-
manyi bulungi.
45. *Gw'oyigiriza okwesa akugobya nkaaga.*
Nkaaga z'empiki 16 ezaalika we zivudde. Omuntu azigobesa
aba amanyi nnyo okwesa. Olugero lutulabula obutannyoo-
manga bantu be tuyigiriza ebintu kubanga bayinza okubiyi-
ga ne babitusinza.
46. *Kalya amaggwa ke kamartya bwe kagakyusa.*
Ensolo ezirya amaggwa, embuto zaazo zisobola okugakyusa.
Abakumpanya n'ababbi nabo baba n'amagezi ag'okuvvuu-
nuka ebizibu ebiboolekera.
47. *Kija omusana, nkuba y'ekinnyuluia.*
Ebintu bwe biyongobera mu musana, enkuba y'ebizzaamu
amaanyi, N'ebintu bwe byonooneka ate wabaawo ebibiya-
mba okulongooka.
48. *Kiguumaaza ng'ente esula ku kyoto.*
Bw'essa omukka ekiro, olowooza nti ekuma muliro naye
obudde bwe bukya, mu kyoto tosangamu muliro. N'abantu
abamu ababa basuubirwa okukola eby'omugaso bayinza
obutabikola.
49. *Kinywa kya maggwa, akisiba y'amanya bw'akyetikka.*
Amakulu ga luno ge gamu n'agali mu lwa 46.
50. *Kisiimwa omuyise, omutwalirwa tasiima.*
Omulabi ayinza okwagala ettu ng'alirabye, gwe baliweerezza
n'atalisiima.

51. *Kitagenda azzaala bagenzi.*

Omuntu ataaambula nnyo mu nsi ayinza okuzzaala abaana ne baba ba ascerumenyamawaanga.

52. *Kiwotoka tekyala:*

- (a) *omukalo gw'embogo gugendera mu nkawawa.*
- (b) *eddiba ly'embogo balyesiba mu kiwato.*

Embogo n'engo usolo nkambwe nnyo naye bwe zimala okufa nga tezikyatiibwa. Omuntu omukambwe naye amasanyi bwe gamuggwa nga tewakyali amutya.

53. *Ku mbaga tekubula musiiwuufu.*

Kiba kizibu abantu bonna okuba ab'empisa ennungi.

54. *Kyazze tekizzikayo.*

Akabi bwe kamala okujja kiba kizibu okukazzaayo. Empisa embi oba cijjombo nazo bwe zimala okujja ziba nzibu okuggyawo.

55. *Majjankunene ng'enswa egoba ennyonyi.*

Ennyonyi ze zitera okulabika nga zigoba enswa okuzirya; kiba kya kwewuuunya okulaba enswa ng'egoba ennyonyi. Ekintu ekitatera kulabika kye kiyitibwa "amajjankunene".

56. *Muddo gwa luyiira, n'atalina mbuzi agwegomba.*

Ekintu ekirungi kisanyusa buli akiraba ne kituuka n'okwegombewa omuntu atayinza kukiggyamu mugaso.

57. *Mbwa ekira ente.*

Embwa eyinza okuyingga ennyama buli kiseera, ate ekuumza awaka, etaasa mukama waayo, eyinza n'okubika.

58. *Musango gwa ntamu, gubuulirwa n'omugenyi.*

Entamu bw'egaana okuyiisa emmere n'omugenyi bamubumliira. Waliwo ebintu ebibi ebigwawo ne bibuulirwa n'abantu abatali ba mu nnyumba.

59. *"Mwangu y'atta enswa", ng'asanze kibuuka.*

Omuntu bw'asanga ng'ekiswa kibuuka, enswa azifunamu mangu. Bw'asanga nga tekinnabuuka tazifuna mangu. Omu-

ntu okwetenda okwanguya ebintu ebizibu, aba alina ebimu.
yamba.

60. *Nkejje nfu, ekira ennamu okusambula*
Enkejje tezibula ku mbaga, ng'ez'okwalula abaana, kyeziva
zitambuzibwa ennyo.

61. *Nkoko:*

- (a) *tekuba mpiiyi.*

Enkoko ne bw'erya okuva enkya okuzibya obudde,
terumwa lubuto. Omuntu alya ebintu cbya buli ngeri
n'atalumwa lubuto ayinza okugezebwa ku nkoko.

- (b) *teyota, bw'olaba eyota nga bagiwujja.*

Omuliro enkoko gw'eyota nga bagiwujja, tegwota lwa
bulungi. Ennaku bwe zikozesa omuntu ebintu ebimwo-
ngera obulumi ayinza okwegeza oba okugezebwa ku
nkoko gye bawujja nga bamaze okugitta.

62. *Nkuba teyeza kyovo singa ekitoogo bakitemye mazzi.*

Ekitoogo ekikulira mu mazzi, laba we kyenkane obunene,
songa enkuba y'egimusa ebintu! Waliwo n'abantu ab'eitima
abatayamba bantu baabwe kuba bulungi.

63. *Nsiko:*

- (a) *teyomba.*

Bwe bagisuulako ebintu byonna ebibi tenyega. Omuntu
agumira ebivumo n'ebibonobono ebingi ayinza okuge-
zebwa ku nsiko.

- (b) *etuuyana kiro.*

Omusuio gwe bayita okutuuyana kw'ensiiko. Luno lwa
kusaaga.

64. *Ntambaazi ya kinyomo, erinnya omuti nga yeetisse.*

Ekinyomo okulinnya omuti nga kyetisse kiba kiraga maany:
gaakyo oba bukakaalukanyi. Omuntu akola eby'engeri eyc
naye ayinza okuyitibwa entambaazi.

65. *Nnyanja eradde tebulako jjengo.*

Ennyanja teyinza kuteekera ddala ne kubulako akayengo

konna. Omuntu omulalu naye tayinza kutereera n'abulako eky'obulalu kyonna ekimulabikako.

66. Obulungi bw'ensozi obulaba oziri wala.

Waliwo ensozi ezirabika nga nnungi bw'oba oziri wala naye bw'ozituukako n'olaba nga si nnungi nga bw'obadde olowooza. N'abantu b'oyita abalungi, bw'oba nabo okumala ekiseera oyinza okulaba nga balina ebibabulako.

67 Obulwa dda, bukaza ekkubo ku hwazi.

Ekiatu, ne bwe kiba ekigumu ennyo, bwe kikozezebwa okumala ebbanga eddene, kikyuka ne kijjako obubonero obulaga nga kyakozesebwa dda.

68. Ofunda n'ekkubi n'otobeera na ddiirawamu.

Eddiirawamu ky'ekinyonyi ekikuumira enkoko ku luggya ne kizirya buli kisecra. Ekiyitibwa ekkubi ky'ekyo ekijja amangu n'ekikwakula enkoko ne kigenda nayo, ne kirwawo okudda. Omuntu ow'olugambo abecra naawe bulijo ng'a-kuggyako ebigambo n'abitwalira abalsabe bo gwe bayita eddiirawamu.

69. Okirimbye basuze mi, "Abalungi baagenda n'Omwani".

Omusuze gw'oyinza okulimba eby'omu maka kubanga aba tabimanyi.

70. Okuhawo kwengeza enkana.

Eakana teyengera, mpozzi ng'erudde nnyo ku mubiri. Otu-lawo kulyuma ebintu bingi.

71. Omuyonjo omutono gukyanya enkoko ekyensuti.

Ekifo ekifunda kyewesa omuntu n'abe nga teyeyagala. N'obwavu bulemeza omuntu kye yandyagadde okukola.

72. Omwana gy'amanyi enkuba gy'etonya.

Ebifo omuntu by'amanyi by'atera okwogerako ng'anyanya.

73. Ssebakiina jjenje mi, "Lino ssabi", mi omuzigo ligwanga mu ttaka!

Eijjenje ekkazi lye liyitibwa essasbi. Okukiina bannafie tekiba kirungi.

74. *Ssebugenyi bwa nsanafu, gwe zizinda teyeebaka.*

Omugenyi akubuza eddembe ng'akukyalidde y'agezebwा ku nsanafu. N'ekintu ekirala kiyinza okwogerwako mu ngeri eyo.

75. *Ssekirembwe kitaakule, kizimba mu lumuli.*

Ekinyomo oba ekiwuka ekirala ekizimba mu lumuli kittibwa mangu kubanga emmuli zitemebwa oba zikala mangu. Omuntu atamanyi kwerabirira naye stuuka mangu ku bizibu.

76. *Ssemirembe ngalo, buli oguddawo gukira gunnaagwo.*

Abantu aba buli mulembe bakola ebintu abantu b'omule. mbe ogwayita bye baataakula.

77. *Tuwakanire ebaagwa nsi, "Erimu eggwako".*

Ensolo ebaagwa muba mugenda kulaba mangu ky'erina munda. Tekiba kituufu okuwakanira ekintu ekiyinza okumanyika umangu.

78. *"Wakka awunya", nga ggw'omulumbye mu nswa ze.*

Bw'olumba omuntu n'akukola obubi guba musango gwo.

SIWA MUTO LUGERO

NSIMBI BAZZEBULALA MICHAEL

SIWA MUTO LUGERO

**Third Impression 1890
This Impression 2004**

**Kifulumiziddwa
Ba**

Crown Books Limited

Kyawandlikibwa

M.B. Nsimbi

EBYANJULA

"EMBOOZI TEBA NKADDE"

Nsomya era ne nnyumirwa nnyo ebigambo ebiri mu kitabo kino, ebiwandikiddwa Omwami M. B. Nsimbi. Mu kiseera kye kimu, nnina esanju okukkiriza okutuukiriza ekyo ky'ansabye eky'okwanjula ekinbo kino.

Erihnya lyakyö.

"SIWA MUTO LUGERO"

amakulu agalirimu nga bwe tugamanyi, gayinza okuleetera omuntu omukulu okwekubirizaalyoke yeegobeko obutamanya. Omwami Nsimbi obanga si y'asooe okuwandiika Engero era n'enjogera nga zino mu lulimi Iwaffe Ouganda, naye engeri gy'azitegesseemu erimu bingi ebiyinza okuyamia omusomi waazo okumanya n'okwawula emitindo gyazo.

Bajajjaffe newankubadde tga tebaamanya kuwandijika naye kasita baamanya okwogera. Bwe kityo kituufu ddala kye baayo-gera nti.

"EMBOOZI TEBA NKADDE"

Ekyo kiraga bwe becsigananga ku kunyunya ebyabaawo edda balyoke babijukirenga, era ng'okubiddiyanamu tekubakoo-ya era nga tekubimalaamu nsa.

Nsuubira nti abanaasoma ckitubo kino tebaakome ku kuwoo-merwa kwokka naye era bajja kuwelira ekibakubiriza okuluubirira cbimba ebisingawo, balyoke bamanyé amakulu agaagendererwa mu ngero zino, ova nate beeyongere okuyiga etirala. Nnacesiimye okwagaliza abantu bona okusoma n'okumanya engero zino; era nisgala okuyozaayoza ennyo omuwandija w'ekitabo kino.

S. M. NSUBUGA